

VIGILIA

2008 / 11

SZABÓ CSABA: A diktatúrák iskolapolitikája
BALOGH MARGIT: Kötélhúzás a kulisszák mögött.
Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban
SOMORJAI ÁDÁM: Politikai és lelkipásztori szempontok
az egyházkormányzatban.
VI. Pál pápa és Mindszenty József esete

RÁBA GYÖRGY: Babits ünnepére
Balla D. Károly, Horkay Hörcher Ferenc és Marno János versei

VASADI PÉTER: Rónay György dicsérete

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Időtlenített időben	801
SZABÓ CSABA:	A diktatúrák iskolapolitikája	802
BALOGH MARGIT:	Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban	813
SOMORJAI ÁDÁM:	Politikai és lelkipásztori szempontok az egyházkormányzatban. VI. Pál pápa és Mindszenty József esete	823

SZÉP/ÍRÁS

RÁBA GYÖRGY:	Babits ünnepére (<i>esszé</i>)	831
SZÉNÁSI ZOLTÁN:	„... viharban vadmódra”. Babits Mihály <i>Az elbocsátott vad</i> című versének elemzése (<i>tanulmány</i>)	834
MARNO JÁNOS:	Mi; Ha; Gonddal; Tereld; Elhagynám (<i>versek</i>)	842
BALLA D. KÁROLY:	Az árkádok alatt (<i>vers</i>)	844
SZÖLLŐSI MÁTYÁS:	Menekülés (<i>novella</i>)	845
HORKAY HÖRCHER FERENC:	Firenzei éjszaka; Hogy negyvenéves; Középkorú férfi (<i>versek</i>)	849
BODNÁR DÁNIEL:	Lanza del Vasto: <i>Júdás (tanulmány)</i>	851

MAI MEDITÁCIÓK

BÁCSKAI KÁROLY:	Az alázat mint bibliai paradigma	859
-----------------	----------------------------------	-----

EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS

VARGA LAJOS:	Dokumentumok Kenyeres Lajos vértanúságának történetéhez	867
--------------	--	-----

NAPJAINK

VASADI PÉTER:	Rónay György dicsérete	872
---------------	------------------------	-----

KRITIKA

BAKOS GERGELY:	Lendület és nyugalom. Könyvek a kontemplációról	873
----------------	---	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	877
---	-----

A 830. oldalon VI. Pál pápa és Mindszenty József (Vatikán, 1971)

Időtlenített időben

November, a halottak hónapja, az elmúlásra emlékeztet, s vele időnk múlására, annak végességére. Különböző kultúrák és gondolatrendszerek különbözőképpen szemlélték az időt — saját életüket és az emberi történelmet is. Voltak, akik hanyatlásként élték meg a történelmet: a múltba tekintettek, s az egykor-volt aranykor boldogságát várták volna vissza. Mások, idealista módon, a kor hányattatásaiból az eszmék időtlen világában kerestek menedéket. Sokan, az élet végességének nyomasztó tudatában, a halál birodalmát tekintették egyetlen hiteles valóságnak. Akadtak, akik — mint a nemrég letűnt marxista ideológia — valami földi paradicsom küzdésében látták a történelem igazi célját. Végül az újkor prófétája, Nietzsche meghirdette az „örök idő” programját: az időnek eszerint nincs se kezdete, se vége, se határideje, se célja — „örök”.

A Nietzsche által meghirdetett „örök idő” napjaink mindent elhomályosító valósága lett. Akárcsak a naiv gyermek: korunk is csak a jelent ismeri. A múltat feledi, a (távolabbi) jövővel nem gondol. A végpont felé tartó idő helyébe a haladás mítosza lépett. Az „új ember” — ahogy Johann Baptist Metz megjegyzi — „céltalan zarándok”, „útirány nélkül koborló nomád”, dionüszioszi „vagabund” lett, aki a múlt emlékezetét feledve immár saját kísérletének tárgya csupán. Az út célját jelölő táblákat eltüntették, a helyüket két oldalról bazárok foglalták el, megállásra, idejük „elmúlatására” csábítva az arra járókat, hogy így feledtessék velük eredeti úti céljukat, boldogulásuk egyetlen lehetőségét.

Van kiút e zsákutcából?

A választott nép a jövőbe tekintett: a végidőket várta, a boldog beteljesedést a megígért Messiással. Ez a várakozás jelentősen módosult Jézus eljövételével. A tanítványai felismerték benne a Messiást, az Istenfiát, s ez gyökeresen átalakította szemléletüket a jelenről és a jövőről is. Jézusban eljött az Isten Országára, de a várva várt megváltást Szenvédő Istenszolgaként, kereszthalálával hozta meg. A tanítványok ennek biztos tudatában tekintettek a jövőbe: a jelenbe kapaszkodva, halálára emlékezve, mégis reménnyel eltelve várták a Messiás második eljövételét s vele a történelem beteljesedését.

Jézus élete és kereszthalála kijelölte a történelem középpontját, második eljövele pedig rámutat annak végcéljára. A két pontot összekötő egyenes szabta meg számukra a történelem és vele az idő irányát, annak beteljesülést hozó végével együtt. Kettős eljövételének üzenete nem csupán a halál kijózanító valósága, hanem a megígért feltámadásé, a halálon túli életé is. A „memento mori” fájdalma a „memento vitae” reményével egészül ki. Ez a múltó, véges idő megmutatja a helyes irányt az időben vándorló embernek, értelmet és célt adva jelenének is.

A diktatúrák iskolapolitikája

SZABÓ CSABA

A szerző levéltáros, a Magyar Országos Levéltár főigazgató-helyettese.

Jelen tanulmányom csak a szovjet bolsevik és a német nemzetiszocialista diktatúrák iskolapolitikájának bemutatására vállalkozik, és lényegében meg egyezik a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány által az egyházi iskolák államosítása 60. évfordulója alkalmából rendezett konferencián (Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 2008. szeptember 3.) elhangzott előadással. Egy részletesebb tanulmány, amely az olasz fasiszta diktatúra iskolapolitikájának elemzését is tartalmazza, az év végéig megjelenik a LÖKA 2008. évi évkönyvében. (Sz. Cs.)

Az iskolák a legkülönbözőbb államformákban, így a polgári demokráciákban is, általában nemcsak arra hivatottak, hogy a tudásanyagot átadják diákjaiknak, hanem igyekeznek bekapcsolódni a nevelés egész folyamatába. Nem meglepő, hogy az emberi lét minden terét uralni igyekvő diktatúrák az iskoláztatást, az iskolák feletti ellenőrzést, a nevelést és képzést is kisajátították és monopolizálták. Mindezt egyetlen cél érdekében, egy újfajta ember megteremtésének igényével tették. Az „új ember” kialakításában, „kovácsolásában” az európai diktátorok komolyan számítottak a megfelelő teóriát és gyakorlatot ígérő lélektani elméletekre és pedagógiákra. Benito Mussolini például Maria Montessori iskolájában az új fasiszta rend megteremtésének eszközét látta. Ugyanakkor szakmai részről is megnyilvánult az együttműködési hajlam a diktatúrákkal, hiszen az I. világháborút követően, részben következtében, néhány európai államban a hatalom új birtokosai egy ideig a pedagógiai reformelkészítések fontos támaszainak számítottak. Maria Montessori egészen az 1930-as évek elejéig együttműködött Mussolinival. A Duce még elnöke is volt az olasz Montessori társaságnak. Más neves reformpedagógusok pedig, mint az amerikai John Dewey, úgy látták, hogy az orosz „forradalom kapóra jött a mai pedagógiai újtóknak: soha nem voltak ilyen helyzetben más országok reformerei”. A reformpedagógiai elképzelések alapján szervezett új iskolák szinte azonnal létrejöttek az októberi forradalom után, jelentős állami támogatást élvezve. Moszkvában már 1918 tavaszán megnyílt a modern pedagógiai és pszichológiai elméletekkel dolgozó Gyermekkutató Intézet.

A totalitárius diktatúrák és a reformpedagógiai irányzatok közötti kapcsolatok csak a harmincas évek közepéig tartottak. A korábbi támogatók az új és egységesítő oktatáspolitiká nevében erre az időre már mindenütt felszámolták a reformpedagógiai kísérleteket, és a korábbi szövetségeseikből ellenségek lettek, mint a Montessori módszerből Itáliában, vagy a pszichoanalízisből és a „szabad iskolából” a Szovjetunióban. Németországban a harmincas évek közepére bezáratták, vagy államosították a magániskolákat (például a Waldorf iskolákat).

Szovjet-Oroszország

A bolsevik kultúrforradalom markáns célja az *ember* megteremtése volt, akinek nem jelentett többé semmit a hagyományos élet, telje-

sen elkötelezte magát az új rend mellett, eldobta magától a családi és vallási kötöttségeket, és hozzákezdett belső öntisztulásához. Ennek az önmegvalósítási folyamatnak a végén alakult volna ki az „új ember”. Lev Trockij 1923-ban úgy írt erről, hogy az ember végül arra jut, hogy saját magát harmonizálja. „Az ember összehasonlíthatatlanul sokkal erősebb, okosabb és finomabb lesz, teste harmonikusabb, mozgulatai ritmikusabbak és hangja muzikálisabb lesz. A mindennapi élet formái egy dinamikusabb színpadiasságot vesznek fel. Az átlagember egy Arisztotelész, Goethe, vagy Marx színvonalára fog emelkedni.”

A bolsevikok új típusú emberei

A bolsevikok új típusú emberei a bolsevikok nyelvét beszélték, azok ünnepeit ülték meg, és azt a modern életet élték, amit a hatalom birtokosai elképzelték számukra. Már a korai húszas években új rítusokat vezetett be a hatalom a régiek helyett. Nemcsak „vörös esküvők” és „vörös temetések” alakultak ki, de a hagyományos keresztelők helyett is létrejöttek az úgynevezett „októberek”. Azok a szülők, akik gyermekeiket kommunista mód keresztelték, a kommunista rendet vallották. Ez az új „hitvallás” nemegyszer a gyermek névadásában is testet öltött. A fantáziának semmi sem szabott határt: a bolsevikok gyermekei a *Bebelina*, *Marx*, *Engelina* előneveket kapták. De kedveltek voltak az olyan összetételek is, mint például a *Melor* (Marx-Engels-Lenin-Októberforradalom), *Revmir* (forradalom és béke). Némelyek a *Traktorina* vagy *Milicija* nevet adták utódaiknak, hogy azzal is demonstrálják, milyen mértékben kötődnek az új világhoz. Ennek a hihetetlen mértékű átalakulásnak a sikeréhez a bolsevikok minden lehetséges eszközt bevetettek. Átalakították az emberek életét, életterét, a szokásaikat és hagyományait. Az új embertípus kialakításában a közvetlen környezet mellett az iskolára is nagy feladat hárult.

Kedvező változások az orosz oktatásügyben 1917 után

Az 1917. évi forradalmi események az orosz oktatásügyben kedvező változásokat hoztak, amelyeket még az elhúzódó polgárháborús időszak sem vetett vissza. Mindenekelőtt jelentős decentralizálás történt és előtérbe került az iskolaautonómia. Ez a folyamat a 20-as években gyors fejlődésre, sokféleségre vezetett. A Szovjetunió oktatási rendszerébe akadálytalanul beépültek a nyugati angolszász és amerikai reformpedagógiai elképzelések, sőt ezek némelyike egyértelműen kívánatos, a bolsevik oktatáspolitikusok által támogatott irányzat volt. Így aztán kiemelt szerep jutott például az interdiszciplináris tárgyaknak és a technikai oktatásnak, továbbá a komplex, integrált, szabadon asszociált és a gyermekek érdeklődéséhez igazított tananyag szervezési elvének. Hiba lenne azonban a különféle pedagógiai, pszichológiai irányzatok kísérletező alkalmazása miatt azt gondolni, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő, alig tíz évig tartó, az oktatás vonatkozásában mindenképpen termékeny periódusban fontosabbá váltak Szovjet-Oroszországban a nyugati és észak-amerikai reformpedagógiai irányzatok, mint Karl Marx, Friedrich Engels vagy Vlagyimir Iljics Lenin tanai. Ahhoz, hogy igazán meg lehessen érteni a szovjet iskola és nevelés kialakulását, a mar-

xizmus tanítását és az „orosz örökséget” egyformán figyelembe kell venni. Lényegében az új szovjet állam megteremtésének célja, követelménye határozott meg minden egyéb tényezőt, az oktatáspolitikai is ennek a törekvésnek rendelődött alá. Ez természetesen nem zárta ki, hogy mindaz, ami a régi orosz oktatásban esetleg jó volt, mindaz, amit a reformpedagógiák ígértek, azt fel lehetett használni a cél érdekében: *„Csak akkor válhat az ember kommunistává, ha minden olyan kincsnek az ismeretével gazdagítja a gondolkodását, amit az emberiség valaha is felhalmozott.”*

Egyik fő célkitűzés a „munkaiskola” megvalósítása

A számos elképzelés közül az 1917 utáni szovjet pedagógia egyik fő célkitűzése a „munkaiskola” megvalósítása volt. Ennek a szándéknak a megvalósításáért olyan szakemberek működtek közre, mint például *Pavel Petrovics Blonszkij* (1884–1941), a különböző állami tantervi bizottságok befolyásos tagja, *Nagyezsda Konsztantyinova Krupszkája* (1869–1939), Lenin felesége és az Állami Tudományos Tanács pedagógiai szekciójának vezetője, továbbá *Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij* (1875–1933), a Közoktatásügyi Népbiztosság vezetője, sőt *Anton Szemjonovics Makarenko* (1888–1939), a szovjet pedagógia legmarkánsabb képviselője.

A munkaiskola célja „az emberi lény megteremtése a munka segítségével”; az „egységes politechnikai-tudományos-filozófiai képzésen” keresztül „munkás-filozófusok” nevelése. Blonszkij munkaiskolája négy elemből épült fel: 1. a kötelező óvoda (3–6 éves korban); 2. az úgynevezett nyári „robinzonád” az iskolába lépés megkönynyítésére; 3. a munkaiskola első fokozata (8–13 éveseknek); 4. a munkaiskola második fokozata (14–18 éves korig). Az új iskola szintetikus, integrált képzést adva, kapcsolatot teremtett az oktatás és nevelés, elmélet és gyakorlat között.

A sztálini hatalomátvételt követő negatív tendenciák

A sztálini hatalomátvételt követően, az 1920-as évek közepétől egyre inkább felerősödtek azok a negatív tendenciák, amelyek következtében erős kritikával, sőt helyenként már egyértelmű elutasítással álltak a különféle „polgárinak nevezett tudományokhoz”. A pszichoanalízist támogató Lev Trockij 1927-es bukását követően megszüntették az *Orosz Pszichoanalitikai Társaságot*, sőt néhány analitikust mint trockistát ki is végeztek.

A szovjet állami, ideológiai, társadalmi és gazdasági struktúrák átalakulása az 1930-as évektől már egyértelmű fordulatot jelentett az oktatásban és nevelésben is. 1931-ben bevezették a tankötelezettséget, és jellemzővé vált a központilag kidolgozott, politikai-ideológiai szempontból szigorúan ellenőrzött, egységesített tanterv, tankönyv, oktatási módszer, a tanárközpontú, formalizált, szovjet(!) hazafiságot kihangsúlyozó oktatás. Leninre hivatkozva a tudás fontosságát hangoztatták, de ez a tudás nem a tudósok által megteremtett tudományos eredményekre épült, sokkal inkább a párt ideológusai által meghatározott és mindenre egyformán kötelező ismeretek elsajátítását jelentette. Egységes színvonalú és azonos tartalmú uniformizált tudást közvetített az új oktatáspolitikai. Ez a tömegek jelen-

**Makarenko
pedagógiai módszere**

tős részének valóban minőségi változást jelentett. Ugyanakkor a „közösségi nevelés” jelszavával figyelmen kívül hagyták a gyermekek életkori és egyéni sajátosságait, képességeit. Ez a közösségi nevelés voltaképpen *egalitáriánus tömegnevelés* volt, amelyben a személyiség kibontakoztatása sem volt kívánatos.

Az 1930-as évek új pedagógiáját Makarenko képviselte. A legismertebb és a legszélesebb körben terjesztett műve, a *Pedagógiai hősköltemény* című regény. Az írás egyszerre lelkesített és megmutatta a kommunista pedagógia sikerhez vezető útját. A kommunista párt alapította meg a nevelési célokat, amelyeket a pedagógia mint előírást, feladatot hajtott végre. Ebben a rendszerben szükségtelemmé váltak az egyéni adottságok. A pedagógus, a nevelő is csupán végrehajtója a központi akaratnak, mint ahogyan a munkás a gyárban vagy a paraszt a földeken. Makarenko módszerét számos kritikával illették kemény fegyeleméért, katonai szigoráért. Ugyanakkor mentségére szól, hogy alapvetően bűnözőkkel kezdett el foglalkozni. 1920-ban hozta létre Harkov közelében fiatalkorú bűnözők számára az úgynevezett *Gorkij-telepet*. Itt a reformpedagógiák közösségi nevelési elképzelései még éppen úgy érvényre jutottak, mint később a sztálini időszak erőteljes diktatórikus nevelési felfogása. Ukrajnában az 1920-as években milliós nagyságrendű volt a csavargó fiatalok száma. Részükre féltékeny lágert, kommunát hoztak létre, köztük Makarenko telepét. Nagy különbségek voltak az egyes táborok között, előfordult, hogy cseleedsorban tartották a gyermekeket. A Gorkij-telepet követően 1928-ban Makarenko megalapította Harkovban a *Dzserszinszkij kommunát*. Kemény fegyelem, munka, egymás segítése, ez jelentette az alapját egy igazi közösségnek, kollektívának. Makarenko elutasított minden olyan pedagógiai törekvést, amely az egyes gyermek biológiai-pszichológiai vizsgálatából akarta levezetni a nevelés módszereit, tekintet nélkül a nevelési folyamat közösségi formáira. Ugyanakkor meg volt győződve arról, hogy minden emberben rejlik szépség és érték. Az emberi szépség, vágy, mozgás, munka és morál — ezek az emberkép központi — máig követhető értékek Makarenko pedagógiájában. Elveit nem az íróasztal mellett dolgozta ki, hanem valóságos pedagógiai folyamatban, a mindennapi gyakorlatban. Legfőbb érdeme, hogy kialakította a kollektív nevelés koncepcióját, utat nyitva ezáltal a nevelő és nevelt viszonyának korszerű kutatásához. A kommunizmus bukását követően egy ideig az elutasítás és az elhallgatás jellemezte a viszonyulást módszeréhez. Ma már létezik a *Nemzetközi Makarenko Társaság*, amelyet tizenhárom európai ország, Ázsia és Amerika szakmai képviselői hoztak létre 1991 szeptemberében. Ismert Makarenko-központok találhatóak Marburgban, Nürnbergben és Csehországban is, az olomouci egyetemen. A magyarországi Makarenko-kör Debrecenben működik.

**Az oktatási rendszer
megmerevedése az
1940-es évektől**

Az 1940-es évektől teljesen megmerevedett a szovjet oktatási rendszer. Ugyanakkor egymást követték a különféle rendeletek a tankötelezettség végrehajtásának biztosításáról, a 7. osztály végi zá-

róvizsgáról, a 10. osztály végén az érettségiről. Szorgalmazták a tanulmányi színvonal emelését, valamint az iskolai fegyelem megszilárdítását. Megszüntették a szovjet iskolákban a korábban még természetes koedukációt. Az igazgatókat az iskolák egyszemélyes felelős vezetőinek nyilvánították. A hazafias nevelés jelszavával fokozták a tanulók politikai nevelését.

**Az iskolarendszer
újjaépítése
a II. világháború után**

A II. világháború utáni első években a fő tennivalót az iskolarendszer újjaépítése jelentette. A háború sújtotta területeken — Ukrajnában, Belorussziában és Oroszország európai területein — elpusztult az oktatási intézmények jelentős része, több mint 82 ezer iskolaépület. A károkat öt év alatt, 1950-re pótolták. Hatalmas anyagi ráfordítással újjaépítették az elpusztult iskolai hálózatot, gyorsított képzéssel pótolták a pedagógusi állományt. Sztálin halála után több alkalommal is sikertelenül kísérleteztek pedagógiai reformokkal. A létező kommunizmus idején utolsó alkalommal 1984-ben próbálkoztak az akkor még nem első számú vezető, Mihail Gorbacsov irányításával egy oktatásügyi reformprogram irányelveinek kidolgozásával, ami a korábbi törekvésekhez hasonlóan, szintén nem hozott átütő eredményt.

**Sikerek és ideológiai
egyoldalúság**

Ugyanakkor az ötvenes évek erőfeszítései a hiányosságok, a háborús veszteségek leküzdésére, meghozták az eredményt a következő évtizedekben: sikerült felszámolni az analfabetizmust, a Szovjetunió nemzetközileg is élre került az ingyenes bölcsődék, óvodák létszámát tekintve, növekedett a középiskolák, technikumok, főiskolák száma, az oktatási rendszer minden főán világméretben is a legkiterjedtebbé vált a munka melletti esti és levelező iskoláztatás. Sikerült megvalósítani az uniformizált, egységes színvonalú és tartalmú tömegnevelést. Azonban emellett a felsőfokú képzésben, például a moszkvai, leningrádi, novoszibirszki és kijevi egyetemeken, elsősorban a matematikai és természettudományi képzés, valamint a műszaki tudományok terén kimagasló teljesítményt nyújtottak. Hiba lenne azt állítani, hogy a Szovjetunióban az oktatás színvonala gyenge volt, mert ez nem igaz. Nem csak a szinte kimeríthetetlen nyersanyagkészleteinek köszönhető a Szovjetunió, hogy a kétpólusú világban az Amerikai Egyesült Államok mellett a másik szuperhatalommá vált. Ugyanakkor, a hidegháború éveiben, a humán képzésre és a társadalomtudományok oktatására különösen rányomta bélyegét a pártállam ideológiájának egyoldalúsága, a teljes elzárkózás a nemzetközi eredményektől, a nyugati(as) kultúráktól.

**Az iskolán kívüli
intézményhálózat**

A kötelező iskolai nevelést többnyire ugyancsak kötelező, vagy legalábbis erősen ajánlott széles körű iskolán kívüli intézményhálózat (a pionír- és Komszomol diákszervezetek, a területi és üzemi kultúrházak, könyvtárak, ismeretterjesztő testületek, felvilágosító, ideológiai előadások stb.) egészítette ki az élet minden terén.

A siker és az egész társadalom irányításának megvalósítása azonban komoly erőfeszítést, és anyagi megterhelést jelentett. Az 1970-es évektől, elsősorban a fegyverkezési verseny és a világgazdasági

válság következtében már komoly problémák is mutatkoztak. Felszínre kerültek a szovjet oktatásügyi rendszer kezdetektől meglévő gyengeségei: az irányítás bürokratikus centralizáltsága, a helyi, regionális és nemzeti sajátosságok és kezdeményezések demokratikus érvényesülésének korlátai, az iskolarendszer rugalmatlansága, az ideológiai és tudományos tolerancia hiánya.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Szovjetunióban az oktatás uniformizálása a tömegek számára mindenképpen színvonal emelkedéssel járt együtt. Az igazán tehetségesek és a párt által kiválasztottak pedig, különösen a stratégiai fontosságú területeken — abban az értelemben ide számítottak a társadalomtudományok is, hogy az ideológiai nevelésben is szükség volt egyfajta elitre — a legjobb képzésben részesültek. Ugyanakkor a képzésnek csak egyik szegmense az oktatás; a nevelés terén a kommunista párt érdekeinek és céljainak megfelelő ideológiai dominancia érvényesült.

A III. Birodalom

Az egyeduralmodó párt céljainak megvalósításában fontos szerep hárult a nevelésre a totalitárius diktatúrákban. Adolf Hitler egyértelmű megfogalmazásában: „A forradalom lényege nem a hatalom megszerzése, hanem az ember nevelése.” A nemzetiszocialista Németország saját öndefiníciója szerint „nevelési állam” (*Erziehungsstaat*) volt, amelyben a legkülönbözőbb párt és állami nevelési hatóságok működtek együtt a közös cél, az *ember nevelése* érdekében.

A náci Németországra különösen jellemző kompetenciazavar a nevelés terén is jelentkezett. *Bernhard Rust* irányítása alatt 1934-ben alakult meg a Tudomány, Nevelés és Népművelés Birodalmi és Porosz Minisztériuma. A művészetek feletti hatáskör ugyanakkor a Birodalmi Propagandaminisztériumhoz került. Az egyházi ügyek kezelésére az önálló Birodalmi Egyházi Minisztériumot hozták létre 1935-ben *Hanns Kerrl* vezetése alatt. További érdekesség, hogy bár igyekeztek centralizálni a különféle állami feladatokat, különösen a szakmailag is erősen korlátozott nevelési miniszter hatáskörét, azokba minduntalan beavatkoztak a pártszervek, például az egész politikai nevelésért felelős *Robert Ley*, és a Hitler-Jugend (HJ) vezetője, *Baldur von Schirach*, vagy az NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei ~ Nemzetiszocialista Német Munkáspárt ~ Nácipárt) hivatalos irodalmat ellenőrző hivatalának, a cenzúrának a feje, *Philippe Bouhler*, akihez természetesen az iskolai könyvek ideológiai vizsgálata is tartozott. Hozzájuk képest csekélyebb befolyással rendelkezett *Alfred Rosenberg*, aki a Führer megbízottjaként felügyelte a párt teljes szellemi és világnézeti iskoláztatását és nevelését. Azért természetesen Rosenberget sem tartotta vissza semmi, hogy alkalmanként beavatkozzon az állam nevelési kompetenciájába. És ha már felsoroltuk a nácipárt azon személyiségeit, szervezeteit, amelyek a nemzetiszocialista iskolapolitikat alakították, nem lehet kifelejtetni a legerősebb súllyal rendelkező

SS-t. Karakterisztikus példa a nevelési folyamatokban az alá-, mellé- és fölérendeltségtől teljesen átszőtt állami és pártszervek hatáskörének kompetenzavarára a Hitler-birodalomban.

A hatalom megszerzése után, 1933-ban a nácik bevezették a nemzetiszocialista szelekciós iskolákat (*Napolas* ~ nationalsozialistische nationalpolitische Ausleseschulen ~ nemzetpolitikai nevelőintézetek), amely egyértelmű beavatkozást jelentett a korábbi oktatási rendszerbe. A cél „a nemzetiszocialista ember formálása” volt rasszista, patriarkális, militáns és totalitárius alapokon. Ezekben az elit iskolákban a testnevelés és a fajelmélet váltak a fő tantárgyakká, az elit emberanyagot, az új uralkodó embertípus kitenyésztésére megfelelő gyerekeket nevelték itt.

A nácik egyébként némi változtatással, de átvették a Weimari Köztársaság képzési szervezetéből a hagyományos négyéves elemi iskolára épülő iskolarendszert, ami három formában jelent meg: külön a fiúk és külön a lányok számára léteztek a felsőiskolák, természettudományi és idegen nyelvi specifikációval, továbbá a korlátozott humán gimnáziumok. A modern pedagógiák koedukációs elmélete a Weimari Köztársaságban sem valósult meg, a nácik pedig teljesen elvetették a fiúk és lányok számára vegyesen látogatható iskola lehetőségét.

A szakképzésbe keményen beavatkozott Robert Ley, aki egyéb politikai funkciói mellett egyben a Német Munkafront (*Deutsche Arbeitsfront*) vezetője is volt. A Ley által hirdetett birodalmi cél — „minden német munkásnak szakmunkásnak kell lennie” — érdekében jelentős támogatást kaptak a „szak-, technikai- és mérnökiskolák”. Az itt tanulók számára olyan nagy propagandával kísért tanulmányi versenyeket hirdettek, ahol a gyakorlatias tudás előnyt élvezett a teoretikus-akadémiai tudással szemben. A versenyek győztesei számára akadálytalanul megnyíltak a legmagasabb képesítést biztosító magasabb szintű szakiskolák vagy a technikai főiskolák.

Nagy jelentőséggel bírt a nácik képzési rendszerében a szelekció. Hitler maga határozta meg ennek prioritásait: „testileg kemény, karakterében szilárd és szellemében képlékeny” fiatalokra volt szüksége a III. Birodalom vezető elitjének kiegészítésére. Csak részben feleltek meg ennek a célnak a párt és a Hitler-Jugend által alapított „Adolf Hitler Iskolák”. Ezekben az antiintellektuális, de a politikai elit képzésére irányuló határozott szándék dominált. A képzési, oktatási színvonal emelését biztosan nem szolgálta, hogy az Adolf Hitler Iskolákban eltörölték a bizonyítványt. Helyette a párt által vezetett személyi aktákhoz csatolt jellemzések szolgáltattak a hallgatók előmeneteléről információt. A Führer parancsára az Adolf Hitler Iskolákban a képzést lezáró diplomát egyenértékűnek tekintették az érettségi bizonyítvánnyal.

A náci nevelésben fontos szerep hárult az iskolán kívüli szervezetekre is. A fiatalokorú *Adolf Lenk* alapította meg Münchenben a párt ifjúsági szervezetét, a *Jungsturm Adolf Hitlert* (Adolf Hitler Ifjúsági

Rohamcsapata), amelyben a fiatalokat korosztályos alapon két részre osztotta: a 14–16 és a 16–18 évesekre. Rendkívül sikeresen kiépült a szervezet, másfél év alatt már 120 csoporttal rendelkezett. Hitler 1923-as müncheni államcsínykísérlete után börtönbe került. Szabadulását követően Kurt Grubert nevezte ki a közben neki hátat fordító Lenk helyére, és a mozgalom ekkor vette fel a *Hitler-Jugend — Bund Deutscher Arbeiterjugend* (Hitler-ifjak — a Német Munkásifjúság Szövetsége) nevet.

„Saját céljaikra csábítottak el minket, amit mi egyáltalán nem bántunk. Hozzám hasonlóan sokan a legkevésbé sem berzenkedtek ellene, nem látták okát, miért is tennék, majd — miután vezetők lettek — ők csábítottak el másokat.” Emlékezett vissza Erich Loest, aki 1926-ban született.

Ifjúsági szervezetek

A barnainges fiataloknak 1928-ban megalapították a *Deutsches Jungvolk* (DJ) elődjét, a 10–14 év közötti fiúk számára, később jött létre az ugyanezen korosztályba tartozó kislányok számára a *Jungmädelbund* (JM). A nővéregylet 1930-ban vette fel a *Bund Deutscher Mädel* (Német Leányszövetség) nevet, a 14–18 éves korosztály számára.

Gruber helyett 1931 októberében *Baldur von Schirach* került a HJ élére. A nagypolgári, amerikai származású volt egyetemista-vezér kitűnő szervezőkészséggel rendelkezett. 1932. október 1-jén Potsdamban országos Hitler-Jugend-gyűlést hívott össze, amely még az ő reményeit is túlszárnyalta, Hitler jóindulatát pedig teljesen elnyerte a zsúfolt stadionban összegyűlt 70 ezer fiatal.

A náciak hatalomra kerülése, Hitler kancellári kinevezése megadta a kegyelemdőfést a Weimari Köztársaságnak. A legtöbb ifjúsági mozgalmat betiltották, a többit bekebelezték, és a fiatalok csak úgy áradtak a Hitler-Jugendbe. Az iskolákban nyugdíjazták vagy félreállították a demokratikusan gondolkodó tanárokat. A Hitler-Jugendben az Istenben való hitet a Führer imádata váltotta fel, az új szentháromság: *„Hitvallásunk: Németország! Hitünk: a Führer! Akaratunk: a Német Hit Szent Birodalma!”* Fiatalok ezrei esküdtek fel ezekkel a szavakkal minden nagy ünnepen (a HJ mártírjainak emléknapján, a hatalomátvétel napján, Hitler születésnapján, a munka ünnepén, anyák napján, a nyári napforduló ünnepén, a müncheni sörpuccs évfordulóján), amelyeknek célja a keresztény ünnepek háttérbe szorítása is volt.

Az iskolán kívüli nevelés jelentősége

A *Deutsche Jungvolk*, a *Hitler-Jugend*, a *Jungmädelbund* és a *Bund Deutscher Mädel* lényegében a család és az iskola mellett a legfontosabb szocializációs tényezővé, egyben a nemzetiszocialista uralom fenntartásának lényeges elemévé váltak. Az aktivitás, a teljesítmény, a harc, a sport és a testi, lelki rátermettség beépültek a náci ideológiába éppúgy, mint az oktatás, nevelés folyamatába. *„...a nevelésnek és a fiatalság kiképzésének kell kiirtania a hibák egész sorozatát, melyekkel ma szinte egyáltalán nem törődünk. Mindenekelőtt az elméleti tanítás és tesztdzés között kell bizonyos egyensúlyt teremteniünk. Amit ma gimnáziumnak nevezünk, az voltaképpen csak torzképe a görög ideálnak. Nevelésünknel teljesen megfeledekezünk arról, hogy egészséges lélek csak egészséges testben la-*

kozhat. Különösen akkor bír ez a mondás föltétlen érvénnyel, ha a nép nagy tömegét vesszük szemügyre” — írta Adolf Hitler a *Mein Kampf*-ban.

Az egészséges test nevelése mellett a világnézeti, ideológiai nevelést is különösen fontosnak tartották a náciok. Mindez szinte kitöltötte a fiatalság teljes életét. A kollegialitást, az egymás, pontosabban a közösség, a haza iránti felelősség ébrentartását, a jövőbe, a Führerbe és a német nagyságba vetett bizalmat szolgálták a különböző táborok, vetélkedők, az állandó és tömeges parádék, felvonulások és ünnepek, az együtt énekelt (harci)indulók.

„Mire véget ért a háború, csak meghalni tanultam meg a hazámért, élni nem. Azt sulykolták belénk, hogy te semmi vagy, a néped minden. Németországnak élnie kell, akkor is, ha mi meghalunk” — emlékezett Hans Buchholz, a naumburgi napola egykori növendéke, aki 1927-ben született.

Az iskolai és azon kívüli nevelés mellett az oktatási tervek és az iskolai tananyagok is a náciok céljait szolgálták. Elég megnézni néhány korabeli tankönyvet, hogy igazoljuk az állítást. Egyetlen példát idézünk egy negyvenes évekbeli matematika könyvből: „egy repülőgép 240 km/óra sebességgel repül egy 210 km távolságban levő célba, hogy ott bombákat dobjon le. Mikor fog a gép visszatérni a kiinduló pontra, ha a bombáit 7,5 perc múlva fogja ledobni?”

A nemzetiszocialista nevelés egésze jól szemlélteti a diktatórikus állam pedagógiáját. Az egész társadalom szorosan kötődött a totalitárius rendszerhez: a szülői háztól, az óvodán és az iskolán keresztül a Hitler-Jugend, a birodalmi munkaszolgálat, a Wehrmacht, a főiskolák és egyetemek mind-mind a totalitárius állam céljainak szolgálatában álltak. Ugyanakkor hiba lenne azt hinni, hogy a III. Birodalomban mindenki az együttműködők (*Mitläufer*) közé tartozott, mindenki azonosult a nemzetiszocialista célokkal. Létezett ellenállás: a német reformpedagógia egyedülálló teljesítményét jelentette *Adolf Reichwein* (1898–1944) munkássága, aki — miután 1933-ban a hitleri hatalomátvételt követően elveszítette a hallei pedagógiai akadémián betöltött professzori állását — Tiefenseeben egy osztatlan falusi iskolában kezdte el néptanítói működését. Az 1939-ig működő iskolában lényegében antifasiszta nevelést valósított meg, differenciált, gazdag tapasztalatszerzési és cselekvési lehetőségeket biztosító reformpedagógiai oktatási módszerek és a sokszínű iskolai élet tevékenységformáinak kialakításával. Tapasztalatait az 1938-ban kiadott *Schaffendes Schulvolk* című pedagógiai munkájában összegezte. 1939 tavaszán a berlini Német Néprajzi Múzeum munkatársa lett és a Tiefenseeben folytatott „pedagógiai ellenállást” később felváltotta a német antifasiszta ellenállásban való aktív részvétele. Berlini éveit alatt számos iskolai vonatkozású kiállítást szervezett a múzeumban. Ezekben az években egyre intenzívebb kapcsolatba került a Hitler-ellenes ellenállási mozgalommal, a „július 20-a mozgalom” legszűkebb köréhez tartozott, a Hitlert követő új kormányzat közoktatási miniszterjelöltjeként tartották számon. 1944 júliusában a Gestapo elfogta és néhány hónappal később kivégezték.

A katolikus egyház ellenállása

A katolikus egyház is jelentős ellenállást fejtett ki az élet minden terét uralni vágyó állam igényeivel, és a totalitárius állam intézményeivel szemben. Bármennyire népszerű is volt a HJ a német fiatalok körében, akadtak, akik nem vettek részt a mozgalomban, és számosan voltak olyan fiatalok is, akik ugyan beléptek a szervezetbe, de nem azonosultak annak céljaival, ideológiájával, sőt a nemzetiszocialista eszme egészét elutasították. A katolikus fiataltságot ellenállásáért komoly hátrányok és üldöztetés érte. Mindennaposak voltak a brutális támadások a katolikus csoportok ellen. Spiclik tömegét (HJ tagokat, pedagógusokat) használta a rendőrség és a titkosrendőrség, hogy információkhoz jusson a katolikus közösségekről. Megtiltották, hogy a fiatalok egyszerre két vagy több szervezetnek is tagjai legyenek. Ezzel egyrészt a HJ-ról kívánták leválasztani azokat, akik nem álltak szívvel-lélekkel a náci fiatalok közé, másrészt úgy gondolták, hogy azokat, akik kimaradnak a nemzetiszocialista mozgalomból, könnyebben tudják ellenőrizni, „szankcionálni”. Meg is történt az iskolákban, vagy a szülőkre gyakorolt nyomással, de akár letartóztatások útján. Például a müncheni „Weissen Rose” (Fehér Rózsa) csoport tagjainak elítélése, a Scholl testvérek (Sophie és Hans) kivégzése.

Az ellenállás módszerei és formái

Ahogy szűkült a társadalom mozgástere, annak megfelelően változtak az ellenállás módszerei is. Sokan az illegalitást választották, és titokban folytatták korábbi munkájukat, hivatásukat. Összetartották a korábbi katolikus egyesületi csoportokat, titokban kirándulásokat, utazásokat szerveztek, valóságos földalatti mozgalmat hoztak létre a katolikus hit megélésének, az alternatív gondolkodás szabadságának igényével. Egyes plébánosok és plébániák körül is kialakultak olyan közösségek, ahol a ministránsok, a plébániái fiatalok egymásban és a katolikus hitben találta meg lelki támaszát, és egyben a Hitler-Jugend ellenpólusát. Voltak ugyanakkor csoportok és kiemelkedő személyek, akik az aktív ellenállásig is eljutottak. Röplapokat szerkesztettek és terjesztettek, amelyekben az egyház parancsait szembeállították a náci ideológiájával.

Összegzés

A Szovjetunióban az októberi forradalmat követő alig egy évtizedben a pedagógiai sokszínűség, szabadság, a pszichoanalízis és a reformpedagógiák alkalmazása volt jellemző. Az 1920-as évek közepétől, az 1930-as évektől ideológiai, „dogmatikai” merevedés következett be. A kommunista rendszer fennállása Szovjet-Oroszországban több mint hét évtized, a 20. századi totalitárius diktatúrák közül a leghosszabb idő. A pártállam szisztematikusan felszámolta az ellenállás minden lehetséges formáját, ezért aztán a marxista-leninista ideológia (Sztálin és követői torzításaival egyetemben) teljességre törhetett és az egész társadalmat áthatotta. A II. világháború után pedig a szocialista táborban „exportcikké” vált a világnézet, akárcsak a szovjet típusú oktatás és nevelés.

A III. Birodalom fennállása csupán egy évtized, egészen pontosan 12 év, de hatása ezen jóval túlmutat. A Führer az egyesített németység millióit igyekezett testileg-lelkileg átformálni. Ugyanakkor az együttműködők tömegei mellett jelentős maradt az ellenállás, különösen az egyházi (katolikus), de létezett pedagógiai is.

A diktatúrák sajátossága, hogy uralni akarják az embert, és ha már megszerezték, megnyerték maguknak, akkor a diktátorok úgy tekintenek rá, mint képlékeny agyagra, igyekeznek átgyúrni, átalakítani, hogy a nekik tetsző új ember jöjjön létre „kezük nyomán”. Céljukhoz minden eszközt felhasználnak a diktatúra repertoárjából: a kedvezéstől a megfélemlítésen keresztül a „rossz agyag” megsemmisítéséig. Az oktatást, a nevelést és képzést is szándékaik szolgálatába állították a 20. század hamis profétái és követői.

Felhasznált irodalom:

Oskar Anweiler: *Geschichte der Schule und Pädagogik in Rußland vom Ende des Zarenreiches bis zum Beginn der Stalin-Ära*. Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin. Erziehungswissenschaftliche Veröffentlichungen. Quelle & Meyer Verlag, Berlin, 1964.; Hannah Arendt: *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft. Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft*. Piper, München – Zürich, 2008. (12. kiadás.); Jörg Baberowski: *Der rote Terror*. Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2003.; Nyikolaj Bergyajev: *Az orosz kommunizmus értelme és eredete*. Századvég Kiadó, Budapest, 1989.; *Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*. (Hrsg. Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans-Adolf Jacobsen.) Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1992.; Karl Dietrich Erdmann: *Deutschland unter der Herrschaft des Nationalsozialismus 1933–1945*. DTV, München, 1980.; Joachim C. Fest: *Hitler. Eine Biographie*. Verlag Ullstein GmbH, Frankfurt/Main, Berlin, 1993.; Adolf Hitler: *Mein Kampf*. Band I., *Eine Abrechnung*. München, 1925.; Band II., *Die nationalsozialistische Bewegung*. München, 1927. Egykötetes kiadás: München, 1933.; Guido Knopp: *Hitler gyermekei*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004.; Anton Makarenko: *Pedagógiai hőskötemény. Az új ember kovácsa*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1963.; Ormos Mária: *Hitler*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994.; Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1996.; Sáska Géza: *A szocialista és a polgári nevelés radikális alternatívái. A gyermekközpontú ideológiák társadalomképe*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest, 2005.; Barbara Taylor-Schneider: *Die Höhere Schule im Nationalsozialismus. Zur Ideologisierung von Bildung und Erziehung*. Böhlau, Köln – Weimar – Wien, 2000.; Heinz-Elmar Tenorth: *Erziehung und Erziehungswissenschaft von 1930–1945. Über Kontroversen ihrer Analyse*. Zeitschrift für Pädagogik, Jg. 35, 1986. 161–180.

Kötélhúzás a kulisszák mögött

BALOGH MARGIT

Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban

A szerző történész, az MTA Társadalomkutató Központ igazgatója. — Tanulmánya *Az egyházi iskolák Magyarországon, 1948* címmel 2008. szeptember 3-án, a Lénárd Ödön Közhasnú Alapítvány által rendezett konferencián elhangzott előadás szövegének rövidített változata.

¹Meggyőződésükhöz nagymértékben hozzájárulhatott a kilenc európai kommunista párt lengyelországi tanácskozásán 1947 szeptemberében hallottak: saját országuk fejlődéseit elemezve a lengyel Gomulka az egyházakat a reakció „egyik fő forrása”-nak, a jugoszláv Kardelj pedig a reakció bázisának nevezte. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PSZL) 274. fond, 3/112. ö. e. 7. és 14. Az MKP politikai bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1947. október 9.

²Az új egyházpolitikai koncepció megfogalmazására az MKP PB 1947. december 30-ai és 1948. január

Miután 1947-ben az iskolák fokozatos szekularizációja megbukott az egyházak tömegbefolyásán, szervezettségén és akcióegységén, illetve alárendelődött a közelgő választásoknak, az addigi kormányzati egyházpolitika tanulsága az volt, hogy az *egyoldalú kezdeményezések helyett* az egyházak és az állam közti vitás kérdéseket *tárgyalások* útján kell rendezni. A kezdeményezés 1947 nyarán is, 1948 legelején is a kormány kommunista politikusaitól indult ki, mintegy végrehajtandó az MKP új egyházpolitikai irányvonalát, miszerint az *egyház és a népi köztársaság viszonyát egy éven belüli rendezni kell*. 1947 nyarához képest lényegesen megváltozott történelmi helyzetben, más politikai erőviszonyok között került erre sor. Akkor egy veszített csata (hitoktatás) utáni kényszer, most a választásokban megerősödött párt vezérének fenyegető „baráti jobbjá”. A kommunista pártvezetésen belül már nincsenek kételyek aziránt, hogy vissza kell szorítani az egyházakat.¹ Nemcsak az oktatásból, hanem általában a társadalmi közéletből. Tehát amikor ismét napirendre került az iskolák szekularizációjának programja, addigra a baloldal többet és mást is kívánt: nemcsak az egyházak korlátozását az oktatásban, hanem az egyházak semlegesítését minden téren.² A kérdés csak az volt: diktátumról vagy megegyezésről lesz szó?

Czapik Gyula egri érsek 1948-ban öt alkalommal tárgyalta a kormány képviselőivel, ezekből három esik az iskolaállamosításig terjedő első félévre. Szögezzük le: *hivatalos* tárgyalásra — a kormány és a püspöki kar tárgyalásra felhatalmazott kiküldöttjei között — 1948-ban nem került sor. (Majd csak 1950 nyarán.) Amikor tárgyalásról szólunk, azon a nyilvánosság teljes kizárásával tartott informatív, magánjellelű megbeszélést kell értenünk. Ám akárhogy is nevezük, volt súlya és tétje: felmérni az ellenfél erejét, elszántságát, lehetőségeit, terveit, felépíteni a stratégiát.

Igen a tárgyalásra — az első forduló

1948. január 8-án egy szűk körű püspöki értekezleten Czapik Gyula egri érsek váratlanul megemlítette, hogy időszerű felvenni a kormányzattal a tárgyalások fonalát. A jelenlévők meglepetését csak fokozta, hogy Mindszenty József bíboros prímás nem tiltakozott ellene! Az ordináriusok végül is megállapodtak: Czapik érsek, Bánáss

7-ei ülésén került sor. A pártvezetés — miközben előkészítette a pártfunkcionáriusok III. országos konferenciáját — ezen a két összejöveten döntött a Rákosi Mátyás által mondandó politikai beszámoló főbb tartalmi pontjairól, köztük az egyházak ellen indítandó támadásról. PSzL 274. fond, 3/125. és 3/126. ő. e. Az MKP politikai bizottsága ülésének jegyzőkönyvei, 1947. december 30., 1948. január 7.

³PSzL 274. fond, 3/130. ő. e. Az MKP politikai bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1948. február 5.

Az első nem hivatalos tárgyalás

⁴E kifejezéssel maga Barankovics minősítette jelenlétét. Lásd Varga László: *Kérem a vádlott felmentését!* Püski, New York, 1981, 103.

⁵PSzL 274. fond 7/261. ő. e. Az MKP és a katolikus egyház képviselőinek tárgyalásairól készült hangfelvétel gépelt másolata.

László veszprémi és Papp Kálmán győri megyéspüspök delegálásával elfogadják a nem hivatalos megbeszélésekre szóló meghívást. Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek a taktikát többször egyeztetve Czapikkal (két alkalomról az államvédelem is értesült): *kész tárgyalni, négy feltétel teljesülése* — 1. a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolatának helyreállítása; 2. az 1946 óta betiltott katolikus egyesületek engedélyezése; 3. katolikus napilap engedélyezése; 4. a pártok vallásellenes támadásainak beszüntetése — *esetén*. Ugyanakkor az első pillanattól kezdve gyanakodott: mi állhat a kommunisták hirtelen támadt megegyezési szándéka mögött?

Egyidejűleg a Magyar Kommunista Párt (MKP) politikai bizottsága (PB) is véglegesítette a tárgyalások felvételének szempontjait: *„A tárgyalás első követelése (ezek szerint többet is terveztek) részünkről az legyen, hogy az egyház hivatalosan és pozitívan állást foglaljon a demokrácia, a hároméves tero kérdésében.”*³ Hogy Rákosi nagy súlyt helyezett a kérdésre, azt jelzi, hogy személyesen vezette a kormánydelegációt. A célja látszólag valóban a megegyezés volt. Ám a kibékülés sürgetésével el lehetett terelni a figyelmet az egyházellenes intézkedésekről, miközben a pártokkal szemben követett szalámitaktikához hasonlóan egyházon belüli hasadást, sőt akár Rómától való elszakadást szeretett volna kiprovokálni. Egyháziak és nem egyháziak közül valóban többen is voltak, akik úgy gondolták, hogy konfrontálódás helyett vagy mellett modus vivendire van szükség. Ők az új történelmi helyzetben — számolva a szovjetek tartós közép-európai befolyásával — is helyet akartak biztosítani a katolizmusnak.

Az első nem hivatalos tárgyalásra 1948. február 7-én került sor. Az egyház részéről Czapik Gyula egri érsek, Papp Kálmán győri püspök, az államhatalom részéről Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes vezetésével Révai József, Kádár János, Horváth Márton jelent meg, valamint „magánemberként”⁴ Barankovics István. Bánáss püspök előrehaladott rákbetegsége miatt nem tudott elmenni. Bár Rákosi esküdözött a diszkrécióra, az elhangzottakat Farkas Vladimir, az ÁVO munkatársa titokban magnóra vette, a teljes gépelt szöveg megtalálható a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban.⁵ Czapiknak nem állt rendelkezésre technika, ő a megbeszélés után emlékezetből jegyezte le a történéseket. Feljegyzéseit a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában őrzik, Albert István volt rendfőnök hagyatékának részeként.

Rákosinak azt kellett tapasztalnia, hogy a vele szemben ülők partnernek tekintik magukat, a kérdésekre érvelően válaszolnak, felkészültek, s ami leginkább meglephette: egységet képviselnek! Rákosi nem a konkrét részletkérdésekben, hanem az egyház–állam viszonyát jellemző *atmoszférában* látta a fő nehézséget. Erre hivatkozva kérte, hogy a katolikus egyház négy pontról nyilatkozzék 1) elismeri a köztársaságot és lojális a köztársasági elnökhöz; 2) nincs a demokrácia ellen; 3) nem akarja visszacsinálni a földreformot; 4)

nem tartja vallásellenesnek a gazdasági államosításokat. A nyilatkozat formáját nem kötötte meg.

Czapik érsek leszögezte: a megállapodás érdemi módja: *konkordátum* a magyar állam és a Szentszék között. Az atmoszféra javítása pedig kétoldalú dolog. A légkör enyhülésére az egyházat ért főbb sérelmek orvoslását javasolta. A konkrét kívánságokra azt válaszolta, hogy addig nem jöhetnek elő híveik előtt pozitív elismeréssel, amíg a kormány egyházellenes lépéseket tesz. Az államforma milyensége az egyház számára nem lényegi kérdés, a köztársaság *tudomásulvétele* nem ütközik nehézségbe. Földreform ügyében a püspöki kar már rég, az 1945. május 24-én kiadott körlevelében elfogadóan nyilatkozott. A hároméves terv pedig gazdasági kérdés, bekapcsolása a tárgyalási témák közé érdektelen.

A köztársaság elismerésének kérdése

Az iratok tanúsítják: az egyházi vezetőket — sem a protestánsokat, sem a katolikusokat — nem tájékoztatták arról, hogy az iskolák államosítása akár napirendre is kerülhet. Mégis mindegyik tárgyaló fél sejtette, a kérdés előbb vagy utóbb, de felszínre fog kerülni. Súlyponti kérdésnek ekkor a köztársaság elismerése mutatkozott. A magyar jogrendszerben eddig ismeretlen volt az államforma ünnepléses egyházi tudomásulvétele. Az egyház az államforma kérdésben semleges, nem támogat vagy ellenez egyetlen államformát sem. A Rákosiék által kívánt ünnepléses forma egyházi jogi szempontból volt aggályos, mert approbációban, azaz jóváhagyó elismerésben csak olyan állam részesülhet, amely az egyház törvényei szerint rendezzi az egyházzal való viszonyát. Czapik érsek áthidaló megoldásként a köztársaság állampolgári köteles tudomásulvételét, illetve ennek közzétételét javasolta. Mindszenty prímás sem a formát, hanem a köztársaság kikiáltásának *körülményét és módját* kifogásolta — merthogy az idegen megszállás alatt és nem a nép szabad akaratának kifejezéseként történt. A köztársaság melletti nyilatkozatot végül csak 1951. július 3-án adta ki a püspöki kar.⁶

Az első tárgyalási forduló végeredménye: döntetlen. Ígéretet nem tettek, elkötelezettséget semmire nem vállaltak. A további teendőket Czapik érsek így foglalta össze: „*Távolabbi cél és jogcím: a konkordátum. Közelebbi: ennek előkészítése és az így kialakuló viszony-lefektetés lehetne egy modus vivendi. Megegyezés megkötésére nem gondolok.*”⁷ Czapik ekkor még csak a status quo rögzítésében gondolkodott, de fokozatosan megérlelődött benne egy ezen túllépő megegyezés igenlése. Habozása az informatív megbeszélések második fordulójáig tartott, ám az meglehetősen nehézkesen jött össze.

Az első informatív tárgyalás után a *várakozás* következett. A politikusok elfoglaltságaikra hivatkozva kitértek a gyors folytatás elől. Ortutay miniszter február 14-én találkozott ugyan Mindszenty Józseffel, majd az egri érsekkel, de a tárgyalások hivatalos útra terelésére folyamatosan csorbát szenvedett. Időközben az evangélikus egyház március 20-án (a református egyház Zsinati Tanácsa csak április 30-án) közzétette a tőlük ugyancsak kért, a köztársaságot ün-

⁶„Kijelentjük, hogy a magyar államot, a Magyar Népköztársaságot szerett hazánknak ismerjük, törvényeit megtartjuk és megteremtjük.” Primási Levéltár 5595/1951. sz. iratcsomón belül 2889/1951.

⁷Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (a továbbiakban: MPRKL) Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Egyház és állam — tárgyalások” című dosszié, Pro memoria az 1948. február 7-i információs megbeszélésekről.

⁸Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Irattára, Egri Főegyházmegyei Levéltárból átvett iratok, Episcopi Hungariae 1433/1948. Boér Miklós 1948. március 1-jei levele Czapik Gyulához; Primási Levéltár 4366/1948. Boér Miklós 1948. február 28-ai levele Czapik Gyulához.

⁹PSZL 991. fond, Horváth Márton hagyatéka. Katolikus egyház (felderítések egyházi vonalon, 1945. december –1948. május). 102.

¹⁰Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) V–302/1. 28. Jegyzőkönyv Kerkai Jenő kihallgatásáról, 1954. február 10.

Rákosi és Révai
lámadása

nepélyesen elismerő állásfoglalást. Ez rontotta a katolikusok tárgyalási pozícióit — azzal együtt, hogy tudjuk, korántsem haladtak olyan jól a tárgyalások, mint ahogyan azt kommunikálták. A politika lépéselőnybe került: ismét operálhatott a „jó egyházak” (protestánsok) és a „reakciós egyház” (katolikus) sémával. Végeredményben Rákosi megosztási taktikája sikeresen működött.

Czapik maga is a hivatalos tárgyalások megkezdése mellett volt, mert érzékelte, hogy a katolikus érdekérvényesítés tere napról napra romlik. Boér Miklós miniszteri osztálytanácsostól tudta, hogy a VKM-miniszter *hivatalos* tárgyalásokat kíván, s amennyiben ezek nem indulnának meg, akkor egyoldalúan rendezik a kérdést.⁸ Czapik hivatalos miniszteri kezdeményezés nélkül csak a háttérből lobbizhatott. Időközben megerősítést kapott Rómából: Kerkai Jenő jezsuita páter azt az üzenetet hozta számára a pápától, hogy nem ellenzi az államhatalommal a *modus vivendi* ügyben lefolytatandó tárgyalásokat.⁹ A tárgyalások taktikája: a *status quo* megtartása, a sajtóvita megszüntetése és a sérelmek minden áron való feltárása legyen — súgták Rómából. Ugyanakkor a Vatikán vezető személyiségei nem voltak egységesek a kérdésben. Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára ki is jelentette, hogy „Mindszenti (sic!) és a megegyezést keresők között az a különbség, hogy Mindszentit állva, a megegyezést keresőket pedig térdelve fogják lefejezni”.¹⁰

A második forduló

1948. április 16-án, pénteken került sor az informális tárgyalások második fordulójára. Míg a februári találkozó szinte kedélyes, ez egy rossz hangulatú összejövétel volt. Czapik érsek és Papp Kálmán püspök azzal a várakozással érkezett, hogy a *status quo* rögzítésének részleteiről lesz szó, ehelyett Rákosi ingerült panaszlistát zúdított rájuk. A tárgyalás hangneméből és tartalmából Czapik levonta a következtetést: *a kormány már kevésbé akar megegyezni, és ezért az egyházat kívánja felelőssé tenni*. A magyarázat egyszerű: a kormány nyilvánosan elkötelezte magát a megegyezés hajlandósága mellett, de szabad kezét csak így kaphatott ismét. A helyzet hátterében a fúzióra készülő baloldal belső erőviszonyainak megváltozása sejthető. Czapik szerint, ami a kormánynak hátrány, az előny az egyháznak, tehát nem elegendő bizalmasan tárgyalgatni, hanem egy írásban rögzített megegyezés lenne kívánatos az egyháznak. Ezért nagy önuralommal ügyelt arra, hogy a *modus vivendi* előtt Rákosiék ne csukhassák be a kaput. Erre főképp Révai megszólalásakor volt szüksége, ő ugyanis egyértelműen kenyértörésre akarta vinni a beszélgetést, sértegette Czapikékat, és ezzel nyilván ki akarta provokálni, hogy vendégei felháborodottan távozzanak. Nyers mondataira azonban a válasz nyugodt és mérsékelt volt: mindkét püspök leszögezte, hogy a püspöki kar igenis megegyezést akar. Czapik nem sétált bele a püspöki kar egységének ismételt megbon-

¹¹Gyarmati György hívta fel arra egy tanulmányában a figyelmet, hogy a hívek körében, az egyházközségekben sokkal inkább zavart okozott, hogy főpásztori körlevélben közösisítették ki a párttag híveket. Ugyanis az „egyházközségi képviselő-testületek 50–60 százaléka az MDP tagjaiból áll, kik annak ellenére, hogy kommunisták, eljárnak a templomba és részt vesznek az egyházközség életében”. Gyarmati György: *Közérzet a fordulat évében. Közvéleménykutatások és ÁVO-hangulatjelentések 1948-ban.* Mozgó Világ, 1998/10. 97.

Czapik érvei a megegyezés mellett

¹²MPRKL Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Egyház és állam — tárgyalások” című dosszié, „Egyház és állam közti tárgyalások, előkészítő jegyzetek és gondolatok 1948. jan.–febr.” című iratcsomón belül „A megegyezés szükségessége”.

Kiemelések az eredeti kéziratban. II.

¹³Uo.

¹⁴PSZL 274. fond 7/248. ő. e. 205. fol. Mindszenty József tevékenységére összegyűjtött iratok. Közölte jelentések, jegyzőkönyvek, információk.

tására irányuló csapdába sem. Megegyezést csak a püspöki kar köthet, nem pedig egy frakciója.

Rákosi felmérte, hogy az egyház a végsőkig elszánt, érdemi tárgyalásokkal akár évekig is eltarthat a „viszony rendezése”. Leszögezte, hogy az állam az egyház nélkül is „rendezni” fogja a viszonyt. A megegyezés legfőbb kerékkötőjének Mindszentyt nevezte meg. Idegesítette a bíboros magabiztos kiállása, tömegeket mozgósító népszerűsége. Ingerültségét csak fokozta, hogy a politikai hangulatjelentések nem gyengeségről vagy bomlásról szóltak, hanem a katolikus egyház belső kohéziójáról, a hívek megingathatatlan ragaszkodásáról.¹¹ A tárgyalás záróakkordjaként ultimátumként egy hónapon belül nyilatkozatot kért a már ismert négy pontról.

Április 20-án Czapikék beszámoltak Mindszentynek a történetekről. A prímás megegyezés nélkül, jókedvűen hallgatta végig őket. Czapik négy pontban érvelt a megegyezés mellett:

1. Mert törvényi szabályozás híján az egyház ki van szolgáltatva a kormányzat kénye-kedvének.

2. Mert a főkegyúri jog, a kegyúri kötelességek megszűnte, a földreform következtében az egyház anyagi helyzete több mint aggasztó.

3. Mert az MKP úgy határozott, hogy az egyház és állam közti viszonyt mindenképpen rendezni, akár megegyezéssel, akár anélkül. „Az utóbbi katasztrofális lenne, mert az egyháztól mindent elvenne. Megegyezésre vonatkozó tárgyalásokkal talán 50%-ot sikerül megmenteni, elvi engedmények nélkül.”¹²

4. Megegyezés szükséges, akár gyors változás állna be, akár nem. „a) Ha nem áll be gyors változás és a jelenlegi helyzet még tovább tart, a megegyezés érthetően vitális érdek. Nélküle teljesen ki leszünk szolgáltatva és elbánnak velünk. b) ha gyors változás jönne, nem ront a helyzeten, viszont megment sok értéket és helyzetet, amelyet romjaiból restituálni később nehéz lenne, sőt lehetetlen (iskolák).”¹³

Tehát Czapik az egyházzal ellenséges kormányzat ellensúlyozását, féken tartását remélte egy modus vivenditől — legalábbis egy időre. A konkordátumszintű megegyezést pedig azért szorgalmazta, mert az nemzetközi hatályossággal, törvényes garanciákkal védhette volna a kialakított katolikus pozíciókat.

A két informális megbeszélést értékelve úgy tűnt, hogy a hivatalos tárgyalások és a megegyezés előtt *leküzdhetetlen elvi nehézség* nincs. Milyen megegyezési kilátások elé néznek a katolikusok? Kora tavasszal még sokkal kedvezőbbek elé, mint később bármikor. A fakultatív hitoktatás, az iskolák és egyesületek fokozott ellenőrzése, az iskolaalapítási jog és az egyházi adózási jog megszorítása árán iskolaállítási jog, sajtójog, szabad igehirdetés, egyházkormányzati szabadság. Czapik azt javasolta Mindszentynek, hogy tárgyaljon Ortutayval, de ő kijelentette, hogy „nem tárgyal senkivel sem”.¹⁴

A bíboros bizalmatlansága nem volt alaptalan, időközben az egyház és állam közti viszony tovább mérgesedett, egyházi tiltakozás és kormányvadászkodás váltogatták egymást. Április 21-én a két

¹⁵PSzL 274. fond, 3/152. ő. e. Az MKP–SZDP közös politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. április 21.

¹⁶MPRKL Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Egyház és állam — tárgyalások” című dosszié, vegyes iratok; PSzL 274. fond 7/262. ő. e. 9. és 11. fol.

¹⁷Jegyzőkönyv az 1948. május 29-i rendkívüli püspöki konferenciáról. 4. pont. In: *A magyar katolikus püspöki tanácskozás története és jegyzőkönyvei 1945–1948* közt. (Szerk. Beke Margit.) Argumentum, Köln – Budapest, 1996, 336–338.

¹⁸MPRKL Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Római megbeszélések” című dosszié belől az „Egyház és állam viszonya” című kézirat.

¹⁹Uo.

²⁰ÁBTL A–2004. 181. fol. (a dosszié jobb felső számozása szerint), Péterffy Gedeon ügyvivő levele Mindszenty József bíboros érseknek. Róma, 1948. április 30. — Olaszországban 1947 májusa után az antifascista pártok között eladdig meglévő együttműködés véglegesen felbomlott, a kommunisták kikerültek a kor-

munkáspárt közös politikai bizottsági ülésén hamarosan ki is derült, hogy a politika nem csupán a köztársaság elismertetését kívánja: „...késedelem nélkül hozzá kell látni az iskolák államosításának előkészítéséhez, amelyet az ősszel, az új tanévre már megvalósítunk”.¹⁵ Május 7-én Rákosi levélben ismételtén kérte Czapiktól a protestáns egyházakéhoz hasonló tartalmú nyilatkozatot, s általában a helyzet normalizálását. Május 16-án kelt válaszában az érsek jelezte: a nyilatkozat ügye nem talált nehézségekre, de a hajlandóságot igen nehezíti az iskolaállamosítás egyoldalú bejelentése.¹⁶ A Szabad Nép 1948. május 9-én ugyanis közzétette az egyesülő munkáspártok programnyilatkozatát, amely tartalmazta az egyházi iskolák államosítását is. Nyilvánvaló vált, hogy a Kommunista Párt új, a korábbiaknál jóval radikálisabb koncepciót képvisel. Ortutay Gyula kultuszminiszter pedig május 15-én nyilvánosan is meghirdette az államosítást. Az iskolák fokozatos szekularizációjának programja ismételtén vereséget szenvedett, s az iskolák államosításának innen datálható szakasza már nem ismert átmeneti formákat, nem ismert fokozatosságot, hanem egy csapásra, manipulációval, megfélemlítéssel és erőszakkal az egyházi ellenállást ezúttal megtörve végrehajtotta az iskolák államosítását.

Az államosítás bejelentése nyílt hadiüzenet, egyoldalú diktátum volt. Ebben a helyzetben és az eddigiek tükrében elképzelhetetlennek tűnt, hogy Mindszenty hivatalos tárgyalásra küldje megbízottait. Pedig május 19-én végre megérkezett Esztergomba a kultuszminiszter első hivatalos meghívólevele. Ez volt az utolsó pillanat, amikor halványan, de még kivethető volt a katolikus egyház számára bizonyos alternatíva, bár elsősorban a javíthatatlan optimisták számára. A tárgyalások végleg holtpontra jutottak.

Czapik érsek az időközben összehívott püspöki karnak továbbra is a tárgyalást javasolta, a nyilatkozat ügyét pedig úgy akarta megoldani, hogy azt instrukcióként a kiküldötteknek a tárgyalás előtt felolvassák.¹⁷ Hárman — köztük Mindszenty bíboros — elleneztek, mert az „tönkretenné a Püspöki Kar népszerűségét”.¹⁸ Czapik továbbvitázott: javaslata az egyház tanítását és elveit tartalmazza, „a püspökök első kötelessége az Egyház intézményeinek megmentése minden megengedett módon. Olyan vitális érdeket, mint iskoláink nem engedhetjük pusztulásnak személyi érdekeink miatt, illetve egyesek helytelen állásfoglalása miatt.”¹⁹ A prímás azonban meggyőzhetetlen maradt és Czapik felterjesztését a püspöki kar elutasította. A tisztességes (vagy csak tisztességesebb) kompromisszum lehetősége elillant. Igaz, ez az alku már nemigen lehetett volna egyéb, mint — Csoóri Sándor jelképes szavaival élve — a macska kompromisszuma az egérrel.

Közben Rómában — némi időeltolódással — olyan hírek terjedtek a sajtóban, miszerint megindult a kiegyezés állam és egyház között. „Az általános helyzetet illetően... az emberek... várják az újabb háborút. Sőt, mintha a Vatikán is egyre jobban számolna az új háború lehetőségével.”²⁰ Péterffy Gedeon, a Magyar Kurír római tudósítójának soraira

mányból és a kormányzásból, s a szocialistákkal együtt opponálták Alcide

De Gasperi új kormányát. Megfigyelők szerint a választások egyik nagy tanulsága, hogy a szovjet hadsereg jelenléte nélkül a baloldal nem tud győzelmet kivívni.

rímél Bóka Imrének, a prímás jószágkormányzójának egy bizalmas kijelentése: „A prímás jelenlegi látszólagos passzívításának oka az, hogy levelet kapott a Vatikánból, melyben jelzik, hogy vatikáni körök áprilusra várják a konfliktus kitörését. Ebben a prímás hisz és ezért visszahúzódása csak taktikai húzás a részéről. Belemegy abba, hogy főpapjai tárgyaljanak, gondolván arra, hogy a tárgyalás ügyis elhúzódik és a háború kitörésekor a tárgyaló főpapokat, így Czapikot a Vatikán előtt 100%-osan dezavualni tudja.”²¹ Ezek a hírek megerősítették Mindszentyt abban, hogy helyes úton jár. Mindszenty hitte és eszerint is cselekedett: a tárgyalásoknak nincs jelentősége, mert a megegyezésre úgyszincs lehetőség és kitör a háború.

Holtponton

²¹PSzL 991. fond, Horváth Márton hagyatéka. Katolikus egyház (felderítések egyházi vonalon, 1945. december–1948. május). 14.

²²Prímási Levéltár S 11. AC 1943–48. Mihalovics Zsigmond 1948. május 26-ai levele Mindszenty Józsefnek.

Rákosi elképzelése

²³A szociáldemokraták erős egyházellenessége azonban nem jelentette automatikusan azt is, hogy az állami iskolamopólium feltétlen hívei lettek volna. Rónai Sándor még 1948. április 12-ei beadványában is békés versenyben kívánta háttérbe szorítani az egyházi iskolákat, nem törvénnyel.

Egyetlen forrás utal arra, hogy Rákosi és Czapik az iskolaállamosítás előtt harmadszor is találkoztak: 1948. május 24-én kölcsönösen elmondták egymásnak a sérelmeket, de ennél tovább nem jutottak. Czapik kijelentette, hogy „...a mocskolódo propagandával elérik, hogy belekergetik a katolikus tömegeket az ellenállásba”.²²

Miért állt érdekében a kormánynak a megegyezés? Elsődlegesen szimpla pártpolitikai érdekéből. Az MKP tagságának tekintélyes része a buzgó vallásos paraszti rétegekből, városi kispolgárságból és elsőgenerációs, alacsonyan képzett, falun felnőtt munkásokból került ki, akik a kommunizmust a kereszténységgel együtt el tudták képzelni. Tehát az MKP nem kockáztathatta a párt tömegebázisának gyengítését egy túlzott egyházellenességgel. Paradox módon a tömegebázis adhat választ arra a kérdésre is, hogy idővel miért lanyhult a megegyezés iránti elkötelezettség? A munkáspártok folyamatosan lévő egyesülése — legalábbis átmenetileg — a kommunista párton belüli egyházellenes szektásokat erősítette, mert a szocdemekkel egy történelmileg merevebben antiklerikális réteg áramlott a pártba.²³ És hogy miért tekintette Rákosi az egyház–állam viszony *sine qua non*jának a demokrácia melletti ünnepélyes nyilatkozattételt? Rákosi talán a nagy testvért szerette volna másolni. Hogy eldicsekedhessen azzal: küzdelem nélkül megnyerte a harcot, az egyházakat sikerült a politika eszközévé tenni, mert az megtette ugyanazt, amit az orosz ortodoxia 1941-ben: hűségnyilatkozattal állt ki az államhatalom mellett. Csakhogy arra a moszkvai metropolita a németek halálos ölelésében és Sztálin váratlanul enyhülésre váltott egyházpolitikája mellett volt hajlandó, ugyannerre ellenkező előjelű körülmények között az esztergomi érsek nem. Rákosinak ez a lépése egy furmányos politikai csavar: akármelyik verzió jön be (nyilatkozat megadása vagy elutasítása), ő csak nyertes lehet. Ha megadja az egyház az ünnepélyes deklarációt, azzal a pártot népszerűsíthette volna, a deklaráció elmaradásával viszont igazolhatta a tömegek előtt: az egyház a demokrácia ellensége, hiszen nem ismeri el az eddigi „demokratikus vívmányokat”.

Mindszenty a „mindent vagy semmit” álláspontján állt. Arról volt szó szerinte, hogy *vagy van szabadsága az egyháznak iskolaállításra, nevelésre, vagy nincs*. Köztes lehetőség nem létezik, az egyház iskola-joga osztatlan, néhány iskola megléte az egyház küldetése szempontjából mellékes. Czapik viszont az államosítás után is tárgyalni akart, hogy ha csak morzsákat is, de visszaszerezze az egyháznak, amit csak lehet. Erre irányult 1948 őszi római utazása, amikor a püspöki kar magatartását megszabható apostoli vizitátor kiküldését szerette volna elérni. Utazási szándékát elárulta útlevélkérvénye, s kormányoldalról kérték, hallgassa meg Rákosi és Révai közlendőit. A szeptember 9-i értekezleten az egyik oldalról Czapik, Barankovics, a másiktól Rákosi Mátyás, Révai József és Marosán György vett részt. Az egri érsek az egyház és az állam közötti béke előmozdítása érdekében pontos tájékoztatást kér: mik a kormány kívánságai, szándékai és feltételei az egyházzal szemben? Rákosi elismeri, hogy a püspöki kar egységes, „nincs két vonal”, de az egységes kar háborút akar. S ha mégis sikerülne megegyezni, annak végrehajtója Mindszenty lenne, ő viszont szabotálná azt. A kormány addigi igényeit két újjal toldotta meg: bebeszólást igényelt a püspökök kinevezésébe és eskütételt az állami juttatásban részesülő papoktól. Ellentételezésül a kormány felekezet-népesség arányában (tehát a protestánsoknak visszajuttatott iskolák minimum kétszeresében) hajlandónak mutatkozott a katolikus egyháznak visszaadni szerzetesiskolákat és intézményeket. A legnehezebb kérdésnek Rákosi a Mindszenty-problémát tekintette, személyét mindennemű megegyezés gátjának értékelte. Rákosi ekkor már a büntetőeljárást is megalapozottnak vélte. Czapik azonban a leghatározottabban kijelentette, hogy semmiféle Mindszenty elleni akciót nem vállal. Sőt, a megbeszélés lényegéről — Witz Béla budapesti érseki helynök útján — tájékoztatta az esztergomi érseket, majd visszatérve Rómából, magát a püspöki kart is. Ekkor még komoly reményeket fűzött a megegyezés sikeréhez, kivált hogy XII. Piusz pápa egyetértett a megrekedt tárgyalások folytatásával.²⁴ Czapik érsek — Barankovics Istvánnal ellentétben — nem a bíboros elszigetelésétől remélte a lehetőség megnyílását állam és egyház közötti megegyezésre. A megállapodásnak azonban 1948 második felében már nem volt realitása.

Czapik érsek még egy utolsó kísérlet tett, hogy mentse a menthetőt, sőt ezúttal Mindszenty személyes szabadságát: 1948. december 2-án Barankovics Istvánnal, a Demokrata Néppárt elnökével és a jezsuita Jánosi József páterrel az oldalán, ismét csak szigorúan magánemberként tárgyalt Révaival és Kádár Jánossal.²⁵ Erről az alkalomról — de az 1948-ban folytatott megbeszélések közül csak erről az egyről — nem tudott Mindszenty József. Ne feledjük, hogy ekkor Zakar Andrást, a prímás titkárát már két hete vallatják az Andrassy út 60.-ban. Barankovics a holtpontra jutott helyzet megoldására azt javasolta, hogy a magyar kormány és a Vatikán kössön úgynevezett „úriember megállapodást”. Ennek lényege: 1. A rádió és a sajtó fegy-

²⁴Az információ több forrásban előjön, például MPRKL Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Római megbeszélések” című dosszié; ÁBTL V-302/1. 39. f. Jegyzőkönyv Kerkai Jenő kihallgatásáról, 1954. február 18.

²⁵Magyar Országos Levéltár M-KS 276. f. 65/352. ö. e. Az emlékeztetőt teljes terjedelemben közölte Gyamati György: *A Mindszenty-ügy diplomáciai rendezésének kudarca*. Történelmi Szemle, XLII (2000) 1–2. 80–81.

verszűnetet tart. 2. A magyar kormány beengedi az apostoli vizitátort. 3. A Mindszenty József elleni vádak nyomozati anyagát a kormány még a vádemelés előtt ismerteti a Szentszékkal, hogy lehetővé tegye számára a megfelelő intézkedést. 4. A magyar katolikus egyház status quóján a kormány egyoldalúan nem változtat. Néhány nap múlva Czapikék bizalmi embere, Mócsy Imre jezsuita tanár Rákosiék engedélyével — de Mindszenty tudta nélkül — elindult Rómába, hogy tájékoztassa az illetékeseket a szóbeli megállapodásról, s hogy a hercegprímást illetően a legjobb megoldásnak azt találták, ha a Szentszék véglegesen Rómába hívná. Mint tudjuk, Mócsy útja a visszájára fordult, mivel december 26-án Mindszentyt letartóztatták. Ám ezzel a Vatikán előtt befagyott a tárgyalás támogatásának mindennemű lehetősége.

A két egyházi főszereplő

Ellenzés vagy *lojalitás*, *elutasítás* vagy *megegyezés* — ezekkel a szavakkal is behelyettesíthetnénk a nézetkülönbségek lényegét és a két tábor: a korabeli belső (államvédelmi, baloldali politikai) elemzések az egyik élére Mindszenty Józsefet tették, mint a *reakciós főpap* szimbólumát, a másik tábor élére Czapik Gyula egri érseket, mint az előbbivel szemben-, annak ellenálló, (s egy rendszerváltás-kori jelzővel) „vörös” érseket. És újabban találkozni a *hős* versus *áruló* szembeállítással is. A két személy valóban nem vallott minden aktuálpolitikai kérdésben azonos véleményt, de mindketten egyházukért és híveikért cselekedtek — csak *eltérő utakat* kerestek. De ettől a püspöki kar az *alapkérdésekben egységes* volt. Czapik és Mindszenty: két feddhetetlen, tiszta jellemű személyiség. Műveltségük, iskolázottságuk, emberi tulajdonságaik erősen eltérnek, de egyikőjük sem jobb, mint a másik, csak más. Czapik elismerte az állam bizonyos jogát az egyházi ügyekben (természetesen nem a dogmatikai, erkölcsi, szűken vett egyházfegyelmi ügyekben) való beleszólásra, legyen szó királyságról, király nélküli királyságról, köztársaságról vagy népköztársaságról, míg Mindszenty ezt csak egy király esetében tudta volna elképzelni. A világ, az ország, a modern jogfejlődés azonban más irányba haladt, Közép-Európában leáldozott a királyok kora. Ők ketten gyökeresen eltérően ítélték meg Magyarországot és a világpolitika tendenciáit, más jövőképet formáltak, és eltérő következtetéseket vontak le a követendő stratégiáról. Mindszentyt mintha egy anakronisztikus félelem hajtotta volna: hogy változatlanul érvényes a római mondás: ha békét akarsz, készülj a háborúra. Czapik — mint tudjuk, tévesen — feltételezte a békét, és hogy a túloldalon álló ellenség is békét akar.

Miért vetette el Mindszenty, hogy tárgyalóasztalhoz üljön? Hogy célszerűsége felmerült benne, az tagadhatatlan, de mégsem szánta rá magát soha. Az okok között, ami miatt elvetette, első helyen áll az a szilárd meggyőződése, hogy (1) a kommunista uralomnak csak

Eltérő utakon

²⁶MPRKL Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Egyház és állam — tárgyalások” című dosszié, „Egyház és állam közti tárgyalások, előkészítő jegyzetek és gondolatok 1948. jan.–febr.” című iratcsomón belül „A megegyezés szükségessége”. VII.

**Mindszenty József
és Czapik Gyula**

rövid ideje van hátra. Minél több törvénytelenséget követnek el, annál inkább gyorsítják éppen csak megkezdett egyeduralmuk végének közeledtét. (2) Hitvalló egyéniség, megkérdőjelezhetetlen morális instanciává magasztosult. A hit védelméért szembeszállt a kommunizmus egész programjával, de (3) „hiányzott belőle az, ami ilyen harcnál föltétlenül szükséges: a meggondoltság, a diplomáciai ügyesség, a ravaszságot súroló okosság és az öntudatosan irányított módor”.²⁶ (4) Királtságpárti maradt, ami nyilvánvalóan nem módosult az államforma megváltozásával, még ha az új államformát nyíltan nem is kérdőjelezte meg, annak kikiáltását hallgatólagosan tudomásul is vette. Mindszenty személye, illetve a vele szemben táplált ellenszenv katalizátorként hozta össze a szélső- és mérsékelt baloldalt a liberális demokratákkal. Ezt próbálta lazítani, ellensúlyozni Czapik Gyula, aki a védhetlent nem védi, az elérhetetlen célok hajszolása helyett a védhető és védendő érdekek biztosítására összpontosított azzal a hajlékony ügyességgel, amely lényeges jogfeladásba soha nem ment bele. Czapik megegyezési hajlandósága nem azt jelentette, hogy az államnak elkötelezett lett volna, de fontosnak tartotta, hogy lassíthassa, mérsékelhesse az egyház számára kedvezőtlen tendenciákat. Úgy vélte, kétféle esélye van az egyháznak: megsemmisülés vagy elfeladás nélküli túlélés, ehhez meg kell keresni a kölcsönös érdekek érintkezési pontjait. Kompromisszumot vállalni népszerűtlen szerep, különösen olyan országban, ahol a lelkekbe égtek a kurucos és szabadságharcos hagyományok, s eleve rossz csengése van az egyezkedés, az alku, a megalkuvás szavaknak.

Megítélésük egy ponton találkozott: a baloldal mindkettőjüket a népi demokrácia és a kommunista párt ellenségének tekintette. De míg Mindszentyt — valami módon — eliminálandó ellenségként kezelte, Czapikot bizonyos mértékig „használni próbálta”, s — Mindszenty József bíboros prímás és Grósz József kalocsai érsek kiiktatása után — nem is sikertelenül. De az 1951 és 1956 közötti évek már egy másik, egy még árnyaltabb és még feldolgozatlan Czapik-portréhoz tartoznak. A korabeli kommunista hatalom berendezkedése és mindent maga alá gyűrni igyekvő regnálása — Rákosi vezetése alatt — valóban csak a megsemmisítés válfajai között hagyott választást: (ellen)állva, mint Mindszenty példázza, vagy térdre ereszkedve, mint Czapik „útja”. De a kettő együtt segítette a katolikus egyház megmaradását a kereszténységre rótt modernkori vészidőszak éveiben.

Politikai és lelki- pásztori szempontok az egyházkormány- zatban

SOMORJAI ÁDÁM

VI. Pál pápa és Mindszenty József esete

Bevezetés

1952-ben született Esztergomban. 1974 óta bencés szerzetes, 1980-ban szentelték pappá. Történelemnémet szakos tanár (ELTE BTK, 1980), az erkölcs-teológia doktora Rómában (Alfonsiana Akadémia, Pápai Laterán Egyetem, 1987). 1993 óta Rómában központi rendi, egyházi beosztásban. A Pápai Államtitkárság munkatársa, a Szenttéavataási Kongregáció konzultora, a S. Anselmo Primás Apátság levéltárosa.

Ez az írás nem óhajtja, és nem is tudná kimeríteni a témát, amelynek jelentkezése egyidejű a vallás és az egyház — egyházak — jelentkezésével. Néhány szempontot próbál csak ismertetni, elsősorban VI. Pál pápa és Mindszenty József kapcsolatának és véleménykülönbségének elemzése alapján.¹ Végkövetkeztetésünkben arra fogunk jutni, hogy Mindszenty álláspontja még ismeretlen, de az újonnan föltárult — főleg idegen nyelvű — forrásokat olvasva kirajzolódik egy más, alighanem pontosabb kép. Ehhez szeretnénk néhány ösztönző gondolattal hozzájárulni. A végső válaszadás tehát még elcsúszhatna, hiszen a teljes forrásanyagot még nem dolgoztuk fel. Bizonyos új szempontokat azonban — az elmúlt mintegy nyolc év intenzív munkája eredményeképpen, úgy véljük — felismerni vélünk. Arra az eredményre jutottunk például, hogy — bár úgy tűnt, az évtizedes rágalmozás korszaka után a történészek végre kialakították az igazi és hiteles Mindszenty-képet² — ez a kép még sem igazinak, sem hitelesnek nem tekinthető, csupán reakciónak a rágalmozásokra, főleg az emlékiratok olvasása és a pártállami iratanyag tanulmányozása nyomán.³ Ez úton vált ismeretessé és egyben hitelessé is Mindszenty József álláspontja. Emlékiratai 1974 őszén jelentek meg magyarul és világnyelveken (az olasz kiadás 1975 januárjában). Mivel Magyarországon tiltott olvasmánynak számított és számos olyan információt tartalmazott, amely az újdonság erejével hatott, e sorok írójára is nagy hatást gyakorolt 1976 nyarán, amikor kézen-közön hozzáfért. Tekintélyét jól illusztrálja az a példányszám, amelyet a Szent István Társulat igazgatója rendelt meg 1989-es negyedik és idáig utolsó újranyomásakor: 100.000 (nem túlszáz: egyszáz ezer példány). A példányok egy része a Mindszenty Alapítvány, másik része a Lakitelki Népfőiskola raktáraiban talál-

¹Az *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975* című könyvemben (Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008) az eddig publikált iratok mellett a budapesti Mindszenty Archivum néhány fondójának anyagát dolgoztam fel. A továbbiak-

ban az idézett dokumentumokat ebben a könyvben kereshetjük vissza.

²„Az elfogultatlan történeti kutatás már százszor megcáfolta ezeket a rágalmakat” — Így Kovács Gergely (Új Ember, 2008. július 27.), aki a 'rágalmak' szó használatával e sorok írójának álláspontját minősíti.

³*Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA követségén.* (Vál., a bev. és a jegyz. írta Ólmosi Zoltán; szerk. Urbán Károly.) Lex Kft., Budapest, 1991. Főleg ezt forgatta a Mindszenty-irodalom.

⁴Az, hogy Mindszenty József számára az amerikai követség aijtája csak a három kormányzat beleegyezése és konszenzusa esetén nyilthatott meg, egyik fő tézise a következő monográfiának: Mérszásos István: *Mindszenty és az „Ostpolitik”. Adalékok az Ostpolitik történetéhez 1957–1971.* Kairosz, Budapest, 2001.

A primás letételének időpontja

hatók meg. (Sajnos az akkor felhasznált papír igen rossz minőségű, az 1945 utáni időket idézi. Így például az ott közölt fényképek élvezhetetlenek.) — Mindszenty álláspontját tükrözik továbbá napi jegyzetei, amelyek Csonka Emil összeállításában és több bevezető tanulmánnyal jelentek meg még 1979-ban Vaduzban, a Mindszenty Alapítvány kiadásában.

Nem ismeretes mindmáig az amerikai kormány és az Apostoli Szentszék álláspontja, legalábbis nem hiteles forrásokból, csak idézetekből, másfajta publikációkból. Véleményünk szerint a pártállami iratok egyoldalú tanulmányozása félrevezetheti a kutatót, mert a belőlük rekonstruálható optikát erőlteti, és annak fényében láttatja a többi fél döntéseit is. A történésznek arra kell törekednie, hogy szélesítse forrásbázisát, vizsgálati körébe bevonja a két másik kormány forrásanyagát is.⁴

E helyen csak VI. Pálnak és Mindszenty Józsefnek — tehát a pápának és az esztergomi érseknek — a levelezését vizsgáljuk néhány kiragadott példán, hogy választ keressünk arra a kérdésre: Miért lehet VI. Pál és Mindszenty motivációit úgy szembeállítani, hogy a pápa lelkipásztori szempontokat érvényesített az esztergomi érseki szék megüresedetté nyilvánításakor, a bíboros pedig politikai szempontból minősítette a helyzetet.

Első válaszuk az lehet: a források alapján

Elég áttekinteni VI. Pál érvelési rendszerét és máris látjuk, hogy nála a lelkipásztori szempont szerepel az első helyen. Így érvel: kérése, miszerint „adja kezünkbe lemondását az esztergomi érseki székről”, számára — tehát a pápa számára — „főpásztori hivatalunkból folyó, számunkra olyan teher, amelyet csak keserű ellenkezéssel, de alázatos és bizakodó szeretettel teljesítünk”. Majd így folytatja: „Bíboros Úr, elérkezett számunkra a pillanat, amikor azt kell tennünk, amit lehet a dicső és elbágyadt esztergomi főegyházmegye lelkipásztori szükségleteinek az ellátására, amely most már 25 év óta meg van fosztva a személyes és közvetlen lelkipásztori irányítástól.” Az Apostoli Szentszék sokáig várt, 25 esztendeig.

A Mindszenty-irodalom újra és újra felhánytorgatja, hogy a primás letételének dekretálása elfogatásának 25., kihirdetése pedig elítélésének 25. évfordulóján történt. Ez valóban így van, de a kérdés további árnyalásra szorul. Ez ugyanis csak az egyik olvasat, amely a világsajtó reakciója, a világszerte megmutatkozó szimpátia-nyilatkozatok és főleg az emlékiratok révén terjedt el. Mindszenty maga szubjektíven ezt az interpretációt hangoztatja, a 25. évet is ő említi először, amikor megírja a pápának, hogy elhagyja az amerikai követséget, igaz, ekkor még abban az összefüggésben, hogy elmúlt 25 éve, hogy az Apostoli Szentszék bizalma őt a magyar egyház élére állította. Második alkalommal ő hánytorgatja fel ezt az évfordulót a pápának, 1974. január 6-án kelt levelében. Azt sem szabad szó nélkül hagynunk, hogy a pápa 1974. január 30-én kelt negyedik és az

esztergomi érseki szék üressé nyilvánításával kapcsolatos utolsó levelében, amelyet az Apostoli Szentszék minden világnyelven közölt, szinte megköveti: „Mélyen lelkünkbe vésődött annak a még elevenen élő fájdalmas emléke, hogy éppen huszonöt évvel ezelőtt pert indítottak ellened és elítéltek. Ebben érték el tetőpontjukat azok az egyre növekvő támadások, amelyeket személyed ellen intéztek.” Ebből a két mondatból a bíboros és környezete csak azt fogta föl, hogy a pápa nem az egyház elleni támadásról ír, hanem a személye elleni támadásról. Pedig a pápa éppen ezt a mondatot folytatva hasonlítja őt Krisztushoz és méltatja Krisztus Egyháza iránti hűségét: „Ilyen súlyos szenvedésekből készült ez a fejedre tett töviskorona, amely nem kevésbé értékes, mint a Krisztus Egyháza iránt tanúsított hűséged.” — Ha valaki ezek után a pápát támadja, úgy tűnik, látásmódja szubjektív és szelektív.

Az esztergomi főegyházmegye lelkipásztori szükségletei

⁵Tegyük hozzá, hogy a püspökök esetében a 75. életévvel történő lemondást 1966-ban rendeli el éppen VI. Pál, a bíborosok 80 éves korhatárával kapcsolatos rendelkezést pedig 1970-ben ugyancsak ő. Ez mind abszolút újdonság az egyháztörténelem során, és Mindszentynek az amerikai követségen töltött idejére esik.

Az esztergomi főegyházmegye lelkipásztori szükségletei azok, amelyek VI. Pált lépésre kényszerítik. Akkor lép, amikor már eldőlt, hogy Mindszenty bíboros nem fog visszatérni székhelyére, amikor Mindszenty bíboros már nem csupán 75., hanem 80., sőt 81. életévét is betöltötte,⁵ és amikor konkrét remény nyílik arra, hogy Budapest hozzájárul egy új főpásztor kinevezéséhez. Feladata, hivatala, sőt magának a pápai hivatalnak létoka az, hogy az egyház egységére ügyeljen és arra alkalmas személyeket találjon az egyes egyházmegyék élére: „*főpásztori hivatalunkból folyó... teher*”.

A továbbiakban így ír a pápa: „...*a jelen körülmények között a lelkek üdvösségének az értékét eléje kell helyezni minden másnak, ami megfontolásra érdemes.*” Álláspontja egyértelmű, számára egyedül a lelkek üdvösségének szempontja számít, emiatt kell lépnie. Ugyanígy az 1973. december 18-i „dekrétumában”, amelyben így érvel: „*Minket e kérésünkre a legkevésbé sem emberi megfontolás bírt, nem akartunk megfelelni bizonyos emberek vagy politikai hatalmak óhajainak sem, egyes-egyedül az Egyház iránti szeretet vezérelt... Minket illet Krisztus egész nyájának, és az egész világon szanaszét széledt nyáj egyes részeinek püspöki gondja.*” Végezetül pedig az 1974. január 14-én írt pápai levélben ezt találjuk: „...*hosszú és fájdalmas mérlegelés után, kizárólag a természetfeletti és lelkipásztori megfontolások által vezérelve, legfőbb főpásztori lelkiismeretünk meggyőzött erről a kikerülhetetlen kötelességről, ugyanannak az Egyháznak a szolgálatában.*”

A pápa döntési helyzete

VI. Pál szavai első olvasásra meggyőzőnek tűnhetnek, a kérdés mégsem ilyen egyszerű. A pápa nem volt szabad, külső nyomás alatt cselekedett, vetik ellen. A nyomást a budapesti rezsिम gyakorolta, az Állami Egyházügyi Hivatal révén. Ezen kívül nyomást gyakorolt a Magyar Katolikus Püspöki Kar, amely mind akkori elnöke, Ijjas József kalocsai érsek tollából, mind az összes ordinárius aláírásával, sürgette az Apostoli Szentszék az esztergomi érseki szék betöltésére, mégpedig — feltehetőleg — lelkipásztori indítékokra hivatkozva. Ezek a levelek tudomásunk szerint kiadatlanok, de az idősebb főpásztorok tudnak róluk: vagy még saját gyakorla-

tukból, lévén maguk is aláírták őket, vagy mások elbeszéléséből. Hivatali másolataik is bizonyára megtalálhatók valamely egyházi, érseki vagy püspöki levéltárban. Nyilvánosságra hozataluk közérdekű lenne, ismeretük nélkül nem válik érthetővé VI. Pál pápa és Mindszenty József vélt vagy valós konfliktusa. Nem utolsósorban maga Mindszenty is ezzel érvel, tudott arról, hogy a püspökök el-lene foglaltak állást.

**Mindszenty hallgatása
elrendelésének
időpontja**

⁶Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest, 1989. 4. kiadás, 475.

⁷Adriányi Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*. Kairosz, Budapest, 2004, 144–145; Vö. kritikánkat: Somorjai Ádám: „Az igazság szabaddá tesz titeket”. *Adriányi Gábor Ostropolitikomonográfiája kapcsán*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19 (2007/1–2) 219–224. ltt. 220.

**„Ismeretes előttd
a condicio...”**

⁸Ami az emlékiratokból kimaradt, i. m. 156. 2. jegyz.; Mészáros Tibor: *A száműzött bíboros szolgálataiban. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*. Abaliget, 2000, 148.

A kérdés tehát tovább bonyolítható, mondván: sem a pápa, sem a magyar püspöki kar nem volt birtokában szabad akaratának. A pápa azért nem, mert 1971. szeptember 9-én teljhatalmú megbízottja aláírta, hogy Mindszenty, külföldre távozása után nem tesz olyan nyilatkozatot, „amely az Apostoli Szentszéknek a magyar kormányhoz való viszonyát zavarná, vagy a magyar kormányt és a népköztársaságot sértené”.⁶ Mindszenty erről így ír a pápának a lemondás körüli levelezés folyamán elküldött negyedik, és a másodtitkára, Mészáros Tibor által, a pápai audiencia keretében személyesen átadott utolsó levelében: „Politikai vonatkozása az is az én elmozdításomnak, hogy a rendszer zsarolja a Szentszéknek annak a kötelezvénynek alapján, amelynek létezéséről csak 1972. október 10-én értesített a bécsi nuncius úr.” Az 1972. október 10-i dátum bekerült a Mindszenty-irodalomba.⁷ Ugyanakkor, mint rámutattunk, van arra utalás, hogy a nuncius nem 1972. október 10-én, hanem 1971 decemberében közölte vele ezt a feltételt, amikor átadta VI. Pál pápa 1971. december 14-én kelt és cenzurát elrendelő levelét.⁸ Mészáros Tibor idevonatkozó jegyzetének forrása Vecsey József, a följegyzés dátuma 1973. november 20., tehát két évvel későbbi, de nincs okunk kételkedni sem Vecsey emlékezetében, sem Mészáros Tibor tisztességében, az információ ugyanis akkor kerül elő, amikor a lemondásra szólító pápai levél megérkezett követően nehéz napokat élnek át a Pázmáneumban. Ha viszont mindez megállja a helyét, akkor fölvetődhet a kérdés: Mindszenty környezetében tudták, hogy a bíboros által megadott dátum nem helyes, miért írták le mégis több alkalommal is, és miért hagyták, hogy a bíboros rendszeresen vele érveljen?

Ugyanebben az utóbbi levélben pedig arra találunk utalást, hogy a pápa megmondta a bíborosnak, hogy kötelezettséget kell vállalnia. Fordításunkban: „Ismeretes előttd a helyzet, amely nem csupán sok bölcsességet, hanem a magunkra vállalt felelősség megtartását is megkívánja, amelyben az Apostoli Szentszék [megítélés] Magyarországról való távozásod után és jelenlegi cselekedeteid alapján forog.” Az „ismeretes előttd a helyzet” azonban, a „condicio” szó harmadik jelentése alapján így is fordítható: „Ismeretes előttd a megállapodás.” Ebből tehát arra lehet következtetni, hogy a bíboros emlékezete csal.

Van itt még egy szempont, amelyre föl kell figyelniünk. Ha a pápa nem szabad elhatározásból cselekszik, hanem kényszerhelyzetben van a budapesti kormánnyal kötött megállapodása értelmében, mi-

⁹Agostino Casaroli emlékirataiban így fogalmaz: „A Szentszék két tűz között találta magát: egyik oldalon a rezsim által támadott, rágalmozott, minden módon elnyomott személy természetes jogai, a másik oldalon pedig egy fojtogatott és megalázott Egyház érdekeltsége, hogy javítsa sorsán, vagy legalábbis, hogy helyzete ne romoljon tovább.” Lásd Agostino Casaroli: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 157–158.

A magyar püspöki kar és elnökének helyzete

VI. Pál politikai nyomásra, de lelkipásztori indíttatásból cselekedett

szerint nem tartják tiszteletben a bíboros emberi jogait⁹ és aláír egy ilyen természetű megállapodást, akkor elemeznünk kell, mi motíválta abban, hogy ezt a megállapodást aláírja. Az volt a kifejezett célja, hogy Mindszenty előtt megnyíljon az út az amerikai követségtől az országhatárig. Mivel Mindszenty nem volt hajlandó tárgyalni a rezsimmel — és tegyük hozzá: a rezsim sem övele —, az idő haladtával, a betegségek fölmerülésekor az amerikai kormány megoldást sürgetett. Miután Mindszenty nem lépett, a döntést ráhagyta a pápára, illetve a pápa teljhatalmú megbízottjára, aki helyette írta alá a megállapodást. Nem a budapesti kormány mentésére vonjuk le ezeket a súlyos következtetéseket, hanem annak bemutatására, hogy a Mindszenty-féle tárgyalóképtelenség sehova sem vezetett, a döntést helyette másnak kellett meghozni, jelen esetben három kormánynak kellett megegyezni, és a felelősséget a pápának kellett — tegyük hozzá, itt is, mint letétele kapcsán — magára vállalnia.

Véleményünk szerint VI. Pál döntése, hogy eme kompromisszummal 15 év félrabság után megnyitja az utat Mindszenty előtt, politikai természetű ugyan, de lelkipásztori indíttatású.

Ez azt is jelenti, hogy a politikai és a lelkipásztori természetű megfontolások keveredhetnek. Amikor megpróbáljuk rekonstruálni az események logikáját, akkor arra kell figyelni, milyen motívációból jöttek létre a döntések.

Megvizsgálandó még a magyar püspöki kar és elnökének helyzete. Ismeretes, hogy kényszerhelyzetben voltak. Nem téved tehát a bíboros, amikor 1974. január 6-án kelt levelének fogalmazványában így ír: „Több forrásból is jutottak el hozzám információk arról, hogyan folyik ez a zsarolás főpapok befogásával is.” A kortársak és a helyzetet ismerők közül senki sem vonja kétségbe, hogy a püspöki kar nyomásra cselekedett, amikor lelkipásztori indítékokra hivatkozva a bíboros fölmentését kérte. Mindenesetre jó lenne, ha láthatnánk a levelek szövegét. Vannak még tehát a forráskutatásnak elvégzendő feladatai, hogy tisztán láthassunk a kérdésben.

Osszességében azonban úgy véljük, hogy VI. Pál, bár politikai nyomásra, de lelkipásztori indíttatásból, legfőbb pásztori kötelessége által motiválva cselekedett. Az lehet kérdés, hogy megtévesztették-e vagy sem, de tény, hogy az esztergomi érseki szék éléről 25 éven át hiányzott a főpásztor — és tegyük rögtön hozzá, politikai okokból —, ami elég indok volt arra, hogy adott esetben, amikor a változásra, az új főpásztor kinevezésére megalapozott volt a remény, ha fájó szívvel is, a felelősséget magára vállalva, fölmentse a bíborost eme teher alól. Hogy ért-e el ezzel eredményt vagy nem, ezen is lehet vitatkozni, de az elmondható, hogy a népszerűtlen és súlyos döntést a pápa, az Apostoli Szentszék illetékes tényezői, lelkipásztori indíttatásból hozták meg.

Bizonyára nem győztünk meg minden olvasót. Annyi azonban biztonsággal elmondható, hogy a források bővítésével újabb felis-

merésekre, újabb munkahipotézisekre juthatunk, és fölmerülhet az a gondolat, hogy újra kellene gombolni a deáki mellényt.

Második válaszuk az lehet: maga Mindszenty is egyetértett a döntéssel

Első olvasásra érthetetlen ez a megállapítás, hiszen ismeretes, hogy Mindszenty nem értett egyet a pápai döntéssel. Amivel egyetértett, az a lelkipásztori szempontok előtérbe helyezése a pápa részéről.

¹⁰Ephialtész az a görög, aki a perzsákat fölvezeti Spárta ellen.

Tisztázni kell tehát, hogy mivel nem értett egyet. A maga részéről nem mondott le, nem tette meg ezt a pápa kérésére sem, 81. életének betöltését követően sem, pedig ekkor már előtte is nyilvánvaló volt, hogy életében már nem térhet vissza székhelyére, hogy kezébe vegye az esztergomi (azóta esztergom-budapesti) főegyházmegye lelkipásztori ügyeinek intézését és koordinálását. Az ő indokait röviden és leegyszerűsítve így minősítettük: politikai szempontból.

¹¹Kiadásuk előkészületben. Miután az amerikaiak mindenről másolatot készítettek, az anyag megtalálható az USA Nemzeti Levéltárában, a budapesti nagykövetség „His Eminence Files” fondójában, eredeti fogalmazványban vagy másolatban pedig a Mindszenty Archivumban, Budapesten.

Az esztergomi érsek ugyanis egyben Magyarország Prímása is, akinek közjogi feladatai vannak. A jelen helyzetben, amikor illegitim, idegen hatalom által ránküldtetett áruló — Ephialtész¹⁰ — van a kormányon, neki, a csonka ország, az elszakított részek, a külföldi magyarok, a megtorlás áldozatai, valamint az ENSZ-adatok szerint 1956-ban Szibériába hurcolt 35.000 magyar fiatal egyetlen szószólójának helyén kell maradnia, nem hagyhatja el az országot — fogalmazza meg például 1963-ban, ismételten is, idáig kiadatlan leveleiben, amelyeket a bíboros államtitkárnak, majd a megválasztott VI. Pál pápának ír.¹¹

„...tudomásul (veszem) kellennem az indok elfogadása nélkül”

Idézzük azonban a bíborost a kiadott anyag alapján. 1974 tavaszán VI. Pálnak szánt, de el nem küldött levelében ezt olvassuk: „A Szent-
szék vitatott keleti politikájának folyományaképpen és az otthoni kommunista rendszer nyomására, de az esztergomi egyházmegye lelkipásztori igényeire való hivatkozással történt elmozdításomat az esztergomi érseki székből tudomásul (veszem) kellennem az indok elfogadása nélkül. Szeretném azonban Szentségednek a figyelmét a magyar primácia közjogi, alkotmányos jellegére és szerepére föl-
hívni (amely nem azonos az esztergomi érsekével).”

Mindszenty közjogi szempontjai

Mi volt az, ami az amerikai követségen tartotta? „Amíg a legkisebb esély is van a változásra Magyarországon, úgy érzi, készen kell állnia, hogy betöltse alkotmányos szerepét, ha eljön az ideje. Mondván, nem tudja, mit hoz a jövő, megemlékezett egyik elődjéről, Széchenyi Györgyről, aki 107 évig élt.”¹² Legalábbis így fogalmaz Owen T. Jones amerikai ügyvivő 1964. március 11-én Washingtonba küldött jelentésében. Valamivel korábban, február 17-én pedig: „A bíboros elmondta, tisztában van azzal, hogy alkotmányos felelőssége most már nagyrészt csak elméleti. Így is maradna, ha Magyarországon nem következnenek be változások. De amíg ennek »csak fél százaléknyi esélye is van«, úgy érzi, meg kell őriznie hercegprímási szerepét. Egy forradalom most lehetetlennek tűnik Magyarorszá-

¹²Erre és a következő iratra lásd Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.

¹³A bíboros lelkiállapotára forrásokat tartalmaz az 1971. és utolsó követségi évére: „His Eminence Files”. *American Embassy Budapest. From Embassy Archives*, 15 (1971) — *Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971)*. (Szerk. Somorjai Ádám.) METEM, Budapest, 2008.

¹⁴„Mindszenty József boldoggá avatása olyan világos, mérvadó szakemberek számára és előttem is, hogy boldoggá avatását már régen meg lehetett volna tartani... A hevenyében kifundált ellenvetési okokat nevétségnek tartom.” Így ír a boldoggáavatás viceposztulátora, Szőke János SDB (*Vértanúnink, Hitvallóink*. XIV. 2008. március, 52. sz. 9.); „...a bíboros életszentségének hírért és erejét (...) nem elküldetlen levelekből és követségi kérvényekből olvasunk ki, hanem a saját lelkünkkel tapasztaljuk meg.” Így az ckleveles posztulátor, Kovács Gergely tanúságtétele (Új Ember, 2008. július 27.).

gon. Igaz, 1956-ban sem számított rá senki. Akkor is lehetetlennek tűnt. Amíg »a minimális lehetőség is fennáll«, úgy érzi, neki készen kell állnia. Ha bekövetkezne, kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.” Tegyük hozzá, hogy az amerikai források szerint ez volt az egyik legnagyobb akadálya annak, hogy elhagyja a követséget: így le kellett mondania arról, hogy megvárja, míg újra kitör a forradalom Budapesten.¹³

Mindezek alapján arra kell gondoljunk, hogy a bíboros szerint a lelkipásztori szempontok eltörpülnek a közjogiak mögött. Az esztergomi főegyházmegye kormányzását megoldaná — mint eddig is — apostoli adminisztrátorokkal. Megfogalmazható, hogy lelkipásztori szolgálatát mintha alárendelte volna közjogi szerepvállalásának. Ebben az értelemben elmondhatjuk, hogy ha fájó szívvel is, de az érseki székről való fölmentését el tudta fogadni — bár nem értett vele egyet —, a primási székből való letételét nem. Ez alól a jövendőbeli Nemzetgyűléshez föllebezett.

Amikor megpróbáljuk újragondolni a történetet, úgy véljük, nem járunk rossz úton, ha felhívjuk az elmondottakra azoknak a figyelmét, akik számára mindeme gondolatok eretneknek tűnnek, mert a már kialakított Mindszenty-képtől eltérnek, azt módosítják, sőt, a pártállami érvelésrendszerhez hasonlítanak.¹⁴ Nos, a történészek szerint egy forrás nem forrás; a történészek úgy gondolják, hogy el kell olvasni a sok-sok újonnan talált forrást, amelyek mind-mind arról tanúskodnak, hogy van itt egy elfeledett és nem ismert Mindszenty, akinek az álláspontja fontos lehet ma is, és tanulmányozásától nem szabad visszariadni, sőt, szakavatott történész — egyháztörténész — és egyházjogász műhelyek együttműködésére, munkájának koordinálására lenne szükség ahhoz, hogy a teljesebb Mindszenty-kép kialakításán vállvetve dolgozzunk.

Fölvetődhet a kérdés: vajon nem a félrabságban eltöltött 15 év volt-e az, amely benne, a lelkipásztorban előhívta — kompenzációképpen — a politikust, vagy legalábbis a politikai szerepvállalás igényét? De erre a kérdésre is csak alaposabb vizsgálat után lehet megnyugtatóan válaszolni.

Összegzés

Végezetül idézzük egyik gondolatmenetünket: „...ide kívánczok még egy megfontolás a pápai érveléssel kapcsolatosan. VI. Pál a »lelkek üdvösségének az értékére« hivatkozik, amelyet »eléje kell helyezni minden másnak, ami megfontolásra érdemes«. A lelkek üdvösségének a szolgálata az Egyház létalapja: »Salus animarum suprema lex esto«. Az Egyház érvelésrendszerében ez az elsődleges szempont. A lelkek üdvösségének a szolgálata a hitletétemény megőrzésével, a hittartalom kifejtésével és hirdetésével, továbbá a szentségek kiszolgáltatásával történik. A szentségeket érdemtelen szolgák is kiszolgáltathatják, mert azok »ex opere operato« hatnak,

¹⁵Ami az emlékiratokból ki-
maradt, i. m. 73. A „Salus
animarum suprema lex es-
to” alapelvet maga Mind-
szenty bíboros is hirdette.

**Lehetőség és alkalom
az újragondolásra**

lehetnek akár békepapokból is püspökök, méltatlan szolgálókból is a szentségek kiszolgáltatói, azzal még az Egyház végzi küldetését. Ezek biztosítása pedig végső soron az Apostoli Szentszék, azaz a mindenkori pápa feladata.”¹⁵

Eme — az elmúlt mintegy nyolc esztendő folyamán — „hevenyében kifundált ellenvetési okok” írója úgy gondolja, hogy sokkal több megfontolnivaló rejlik itt, mintsem gondolnánk; hogy itt a lehetőség és az alkalom, hogy újragondoljunk néhány megszokott gondolatsort, és ne féljünk az igazságtól, mert lehet, hogy épp akkor jutunk el célunkhoz, ha végig is megyünk ezen az úton. S ha másért nem, hát azért, hogy megnyugodva tegyük le a történelmi tollat: a következő nemzedékeknek nem kell megoldatlan kérdésként maguk előtt görgetni ezt is.

De meglehet, mindez nemzedéknyi ideig tartó munka lesz.

VI. Pál pápa fogadja a Vatikánban Mindszenty Józsefet, 1971
(a bíboros mögött Zágón József látható)

RÁBA GYÖRGY

Babits ünnepére

1924-ben született Budapesten. Költő, műfordító. Legutóbbi írását 2008. 2. számunkban közöltük.

A verseket és költői problémákat közlő *Parnasszus* folyóirat egyik tavalyi száma *Babits redivivus* címen több hasznos tanulmányt jelentet meg. A periodikában Sipos Lajos sok eredeti kutatáson alapuló észrevétellel árnyalt, szinte teljes pályaképet ad, *Az európai irodalom történetét* Pienták Attila nem egy új szemszögből világítja át, Nédli Balázs a költő fordítási technikájáról szólva főként latin költők tolmácsolását kutatta érdekes eredménnyel, Mátyus Norbert egy kiadatlan Verlaine-fordítást ad közre hozzáértő kommentárral. De ugyanebben a folyóiratszámában jelent meg egy kortárs költő interjúja, mely Babits líráját, még prózáját is szenvedélyesen elmarasztalja.

Az irodalmi életben bárkinek lehet kritikai véleménye még klaszszikus elődökről is, csak az alkotó személye sérthetetlen egy íratlan becsületkódex szerint. Az említett nyilatkozó azonban rosszul olvassa Babitsot. Többek közt unalmasnak, kínosan üresnek találja, és humorát fürkészve csupán néhány megnevezetlen korai verse „hamvasságát” ismeri el.

A humoron kívül számon tartunk más, vele rokon esztétikai szemléletformát: ilyen a groteszk, a játékosság vagy a paródia műfaja. Babits első kötete (*Levelek Írisz koszorújából*, 1909) számos idevágó szemléletformáról tanúskodik. A bravúros *Mozgófénykép* egy füst alatt detektívhistória és a korabeli némafilm paródiája, ugyanakkor az eleven történet az epikus előadás menetét is kifigurázza; *A világgosság udvara* is paródia, a hőskölteményé, a fiatal költőnek annyira kedves eljárásával a fennkölt kompozíciót természetes motívumokkal ütköztetve; a *Fekete ország* a tragikus életérzés gondolati absztrakcióját jeleníti meg érzékletes látomásban; a *Darutörpeharc* a *Holnap* körüli sajtócsatározások festőien különc allegorizálása; a *San Giorgio Maggiore* drámai monológja igazi élményköltészet, mégpedig a valóságban átélt tudatfolyam poétikai újításszámba menő reprodukciójával; *A templom! Röpiül!* rémálom a ritmusterv játékosságával elbeszélve, rögtön így kétségbe is vonva a téma lidércességét. Mindez csupán mustra már az első kötet gazdagságából.

De Babits, aki filozófusnak készült és magatartását mindvégig meghatározta élményeinek, akár tapasztalatiak, akár tudatiak voltak, fogalmi átsugárzása, Bergson filozófiájának megismerése nyomán, legkorábban 1908 végétől, líráját a világ megismerésének fogta föl. „Akit ez a gondolkodás egyszer megérintett: alig láthatja többet a világot pontosan úgy, ahogy azelőtt volt szokása” — fogja írni élete delelőjén.¹ Bergson filozófiájából kiváltképpen az előhívható és önkéntelen emlékezet (*Matière et mémoire*) és a rengeteg variációban tetőző

¹Könyvről könyvre: Bergson. Nyugat, 1933. II. 360.

²Babits egyes verseinek keletkezéséről. Gál István közlése. Irodalomtörténet, 1975. 2. 459.

életlendület tana (*L'Évolution créatrice*) ösztönözte líráját. Az emlékezés versgerjesztő szerepére szemléletes példa az *Esti kérdés*. Ihlettörténeti vallomásában maga Babits tárja föl, hogy a vers kezdetét félretette, nem tudván, „mi jön ki belőle”.² A „félretett” szöveg az első tizenkét sor, az éjszakának, az ifjú Babits kedvelte Nietzsche szeretett időszakának magasztalása. Az *olyankor* határozószóval önéletrajzi motívumok kerekítik ki a verset olyannyira, hogy még Szabó Lőrinc és Rédey Tivadar is egy mondatnak olvasta az *Esti kérdést*. Az előhívható emlékezésből is ered egy villamosutazás filmszerű életképe, a *Haza a telepre*, mint ahogy a *Csengetyűsfű*, ez a szemetest megjelenítő zsánerrajz is hasonlóképpen születhetett, vagy a próbababú látványát (*Merceria*), egyszersmind való és látszat alakot öltése aligha születhetett volna meg Bergson bátorítása nélkül. Ez a példa a mai magyar lírának a hétköznapi élet jelentőségeinek átlényegítését ösztönzi.

A nyilatkozó kortárs költő unja Babitsot. Alkalmasint kevésbé érdeklik a költészet műhelyproblémái. Különbözik majdnem valamennyi Babits-versben meglelné egyiket, másikat. A *Tett* folyóiratról és munkatársairól írva Babits már 1906-ban korántsem szemellenzősen fejtette ki poétikai nézeteit. Elválasztva, ocsútól a búzát, a szabad vers poétáit, Kassákot külön is méltatva, a futuristáktól, az avant-garde honi előőrseit a maga hajlama szerint a hagyományokkal, magyarral és világirodalmival rokonítja, és helyénvalón nevezi meg szimultanizmusukat, mint jellemző poétikai eljárást. Egyáltalán a Nyugat költőit, elsősorban Babitsot és Kosztolányit, majd Szabó Lőrincet, akit a nyilatkozó is tisztel, foglalkoztatta az avant-garde. Álljon itt példa gyanánt a húszas évek elején alkotott néhány Babits-vers címe, mint a *Csövek, erek, terek*, *Hús-szigetek a kőtengerben*, *Utca estefelé*, *Utca délelőtt*, *Himnusz expresszionizmusa*, és a föl-sorolást folytathatnám. Kosztolányi teljes *Meztelenül* kötetére hivatkozhatom, Szabó Lőrincnek a *Kalibán* és a *Sátán műremekei* meg a *Fény, fény, fény* kötetei vallják meg az új formakeresés hatását.

De fölmutathatom Babitsnak az avant-garde-hoz hajazó formateremtő szándékát már ifjúkorában. 1913 márciusában közölte a Nyugat *Vakok a hídon* című képversét, két évvel a *Tett* megjelenése és egyvel Apollinaire legkorábbi kalligrammái előtt. A vers tipográfiájának függőleges és vízszintes szedése sem csak érzékeinknek üzenő „látható” költészet, hanem a jelentésnek, a hídnak mint a sors többséyleységének allegorikus lenyomata. Mintája pedig hazai, Fábchich Józsefnek 1804-ben Győrött megjelent Pindaroszkötete: ott bukkanhatunk például serlegalakúra tördelt bordalra. Ám ha a nyilatkozóknak csak a humor a zsinórmértéke, Babits bőségére jellemzően dúskálhat benne. A már említettekén kívül rálelhet az *Aliscum éjhajú lánya* szerepvers naiv monológjában, a *Minét* mulatságos zsánerrajzában, majd a pittoreszk *Cigánydalban* és a bájos *Gretna Green* kispikájában, sőt önróniát fedezhet föl a röpke *Modern vázlat* erejéig, utóbb önrónia színezi a *Medve-nótát*. A mai posztmodern köteteket betöltő nyelvi iróniával is eljátszik az Egy-

fajta kultúra, aztán a nevelt lányát ábrázoló Ildikó és a *Rímek* merő játékos humor. Végül ott a *Jónás könyve*: a súlyos történetet sok humoros és groteszk leírás tarkítja.

A mai magyar költészetben látom hasznosulni Babits főként Bergson életlendület-elvének serkentésére hétköznapi tapasztalatokból, esetleges élményekből írt remekeit. Így el-elcsavargó ebéhez intézett, a gondviselés példájába átnövő, szintén humorral dúsitott *Ádáz kutyámat*, az értékmegőrzést hirdető életképet, *A gazda bekeríti házát*, a *Szobafestés* közönséges velejáróiban a lelkiismeret ébredését is érzékeltetve, *A kedves arcképében* végtelen és véges viszonyát észlelheti, lévén az élő modell alakmása keretbe szorítva. Ez mind-mind mustra az érett Babits életközeli, izgalmasan formakutató művészetéről.

A kortárs nyilatkozó nyilván *A lírikus epilógjára* célozva elítélően alkalmazza az „ideologikus” szót. Ha tájékozottabb volna a tárgyban: ezt a szonettet költője huszonéves korában írta, ebből teljes költői életművet meglátolni nem lehet. Én remekműnek tartom. Ha pályatársamnak a szonett mint műforma ellen volna kifogása, figyelembe vehetné, hogy a tegnap és a ma költői közül Robert Lowell testére szabva rendszeresen alkalmazta, ahogy az ő nyomán Orbán Ottó tette, és manapság Bertók László él vele. (Különben nyilatkozatában, gondolom, előadóművészként Tímár Józsefre utalt volna: a György keresztnév sajtó- vagy tollhiba.)

Irigylem pályatársamnak azt az élményét, mellyel majd ráeszmél Babits költői művészetére, talán egyik vagy másik prózai művére is. Ünnepi megemlékezésem arra kívánt ébreszteni, hogy ez a fennjáró elme verseiben mind az öt érzékével észleli az életet. Dienes Valéria jegyezte föl róla, hogy gyermekkorában minden falevelet megkóstolt, mert valamennyi ízét meg akarta ismerni. Mindhalálig meg is maradt ilyen kíváncsi szellemnek. Véleményem tudatában a nyilatkozatban szóba hozott Szabó Lőrínchez, Weöreshöz, Nemes Nagyhoz csatlakozom.

„...viharban vadmódra”

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Babits Mihály Az elbocsátott vad című versének elemzése

1975-ben született Jászberényben. A PPKE BTK magyar–történelem szakán végzett, majd az ELTE BTK doktorandusza volt. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Legutóbbi írását 2007. 7. számunkban közöltük.

¹Kelevéz Ágnes: *A keletkező szöveg esztétikája*. Argumentum, Budapest, 1998, 193.

²Sipos Lajos: *A vers mint a korábbi szerephelyzetek újrainterpretációja*. In uő: *Új klasszicizmus felé...* Argumentum, Budapest, 2002, 100–101.

Bibliai szöveghagyomány

³Ezután négy angyalt láttam, a föld négy sarkán álltak. Feltartóztatták a föld négy szelét, hogy ne fújjanak a földön, sem a tengeren, sem semmiféle fán. Majd láttam, hogy napkeletről egy másik angyal száll fel, az élő Isten

Azt a változást, mely Babits gondolkodásában az első világháború alatt kezdett kibontakozni, a Babits-recepció már többször leírta. Kelevéz Ágnes szavaival ez a fordulat a „szkepszissel átítatott világszemlélettől”, a többféle igazság lehetőségét elfogadó pluralizmustól és a politeizmussal való rokonszenvtől az „egyetemes igazság utáni vágyig”, s az európai kulturális értékeket összefoglaló egyetemes válásként értett katolicizmus megvallásáig tartott.¹ Sipos Lajos a *Jónás könyvéről* írt tanulmányában a következőképpen érzékelteti ennek az alakulástörténetnek az egyik poétikai következményét: az 1902 és 1917 közti időszakban „az istenhit, a *Biblia* versszervező elvként, motívumként ritkán fordul elő műveiben. Az első világháború vége felé azonban megszorodnak azok az alkotások, melyekben az Isten valamilyen jelentést kap. Először rejtőzködő és közömbös, mint a *Zsoltár gyermekhangra* című versben, az 1920-as kötetben, a *Nyugtalanság völgyében* manifesztálódik: büntet és magalázosít, később — közel húsz költeményben — egyre nagyobb poétikai szerephez jut, strukturáló elv, a gondolkodás tárgya és célja lesz.”² A kései korszak istenes, vagy más szóval vallásos tematikájú versei közé sorolhatjuk *Az elbocsátott vad* című, 1934-ben megjelent költeményt is. Kérdés azonban, hogy az istenhit vagy a *Biblia* hogyan válik a műben a „gondolkodás tárgyává és céljává”, mennyiben tölti be a strukturáló elv szerepét.

Ha elsőként a bibliai szöveghagyomány felől közelítjük meg a verset, s mindenekelőtt a vers képiségét meghatározó, allegóriává terebélyesedő hasonlat bibliai pretextusait keressük, akkor azt tapasztaljuk, hogy abban az intertextuális viszonyban, ami a bibliai szövegek és a 20. századi alkotás között első olvasatra megalkotható lenne, nem tudjuk a Babits-vers hasonlatát értelmezni. A lírai én versbeli reprezentánsaként megjelenő „vad”, s a megsejtett transzcendens hatalmat ábrázoló „bölcsvadász” hasonlata szemlélteti a műben az ember–Isten viszonyt. A hasonlító kép így leginkább a 23. zsoltárt idézi, amelyben a gondviselő Isten metaforája a „jó pásztor”. S noha a Babits-versben megfogalmazódó transzcendenciaviszonyból sem hiányzik a gondviselés érzete (1. versszak: „visz, őriz, ezer baj között”), a versbeli vad

pecsétje volt nála. Nagy hangon kiáltott a négy angyalnak, akiknek hatalmuk volt rá, hogy ártsanak a földnek és a tengereknek: »Ne ártsatok se a földnek, se a tengereknek, se a fák-
nak, míg meg nem jelöljük homlokukon Istenünk szolgáit!« Ekkor hallottam a megjelöltek számát: száznegyvennégyezren voltak Izrael fiainak minden törzseből (...).”

⁴Daczi Margit: *Babits Mihály: Az elbocsátott vad*. Új Dunatáj, 2000/3. 10.

⁵„Szerelmem olyan, mint a gazella, a fiatal szarvas a hasonmása.”

⁶Ezúton is köszönöm Rigó Bélának, hogy erre a párhuzamra felhívta a figyelmemet.

⁷Például Reisinger János: „*Hanem ki vált meg engemet?*”. *Babits és a kereszténység; Babits és a katolicizmus*. In: *Mint különös hirmondó*. Petőfi Irodalmi Múzeum — Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1983, 45–67.; Melczer Tibor: *Jónás könyve és más költemények*. Ikon, Budapest, 1993²; Daczi Margit: i. m.

Elrendelés és szabad akarat

⁸„Én katolikus vagyok; azaz hiszek a nemzete-

címben is kiemelt jelzője az „elbocsátott”, mely sokkal inkább a magára hagyatottságot fejezi ki. Hasonló konklúzióra juthatunk, ha a vad *megjelöltségét a Jelenések könyve 7,1–8 alapján*³ az üdvösségre való kiválasztottságként értelmezzük, mivel a megjelöltség előzménye a csapdába esés képzetéhez, míg következménye az elbocsátáshoz, sőt az elveszéshez és a bolyongáshoz kapcsolódik.

A harmadik versszak alapján („Ily vadra, régi hercegeknek / szokásuk volt, mondják, jelet, / aranyos nyakörvet verettek, / hogy mindég ráismerjenek.”) jogosnak érezhetjük a szarvas képzetére való asszociációt,⁴ mely nemcsak az előző szakasz Isten–ember viszonyát árnyalja tovább, de a lírai én önszemlélete szempontjából is lényeges mozzanatot tartalmaz. A szarvas nemes vad, az ószövetség szerint tiszta állat, aminek a húsa fogyasztható. Az *Énekek énekében* Sulamit a szerelmét hasonlítja a fiatal szarvashoz⁵ (Én 2,9). Az *Énekek éneké*kének nászdalait hagyományosan olyan allegorikus szövegekként olvassák, melyek a közösség és Isten viszonyáról szólnak, s így a misztikus irodalom, azon belül is a jegyes misztika bibliai forrásszövegei közé tartoznak. Az elemzendő Babits-verset azonban nem sorolhatjuk ebbe a szöveghagyományba, mivel a misztikának, melynek végpontja az Istennel való nem fogalmi találkozás, még az első lépéséig, a *via purgativa*ig, a misztikus élményt átélő egyén megtisztulásáig sem jutunk el. (Vagy ahogy később látni fogjuk, a vers ennek az útnak az előfeltételét jelentő mozzanatról, a bűnösség felismeréséről szól, de ezt a vers teológiai hagyomány felől való olvastva mutatja majd be.) Ha a vers zárlatában megszólaló Isten iránti vágyat tekintjük, akkor az *Énekek éneké*nél relevánsabb ószövetségi szöveghelyre is utalhatunk, a 42. zsolttárra, mely — nyitó képében szintén a szarvas-hasonlattal — az Isten iránti sóvárgást fogalmazza meg: „Ahogy a szarvasünő a forrás vizére kívánczik, úgy vágyakozik a lelkem utánad, Uram” (Zsolt 42,2). Ha a versbeli vad bolyongását, üzőttségét tekintjük, akkor épp a 42. zsolttárnak egy magyar líratörténeti szempontból is fontos fordítására is utalhatunk mint a Babits-mű egy lehetséges pretextusára. Balassi interpretációjában az említett ószövetségi szövegrész első sorai így szólnak: „Mint az szomjú szarvas, kit vadász rettentett / Hegyeken-völgyeken széllyel mind kergetett, / Rí, léh, s alig vehet szegény lélegzetet, / Keres kútfejeket, // Úgy keres, Úr Isten, lelkem most tégedet, / Szerte mind kiáltván az te szent nevedet, / Szabadulására, hogy onts kegyelmedet, / Mint forrásfejedet.”⁶ Ebből az idézetből is látható, hogy Babitsnál a zsolttárbeli „Isten” azonosul a „vadással”, így lesz a vad felett álló, egyszerre csapdába ejtő és szabadító hatalom.

Az idézett bibliai, főleg ószövetségi textusok felől azonban a Babits-vers nem, vagy csak részlegesen értelmezhető, ezért nem véletlen, hogy a mű értelmezéstörténete a verset a kulcsszavaknak tekinthető („Elrendelés”, „akarat” és „szabadság”) kifejezések kiemelése révén inkább a teológiai és filozófiai reflektált istenhittől mutatja

ken felülálló, egész világnak szóló *katholikus* igazságban! Másszóval: hiszek *igazságban*, mely túl van a politikán, életünk helyi és pillanatnyi szükségletein: az én egyházam nem nemzeti egyház! Nem vagyok puritán: az én üdvösségemnek nem elégséges az, ami szükséges: ami itt és most szükséges.”

⁹„Katholikus, aki általános, mindenütt érvényes törvényekben hisz, vagy ilyen hitre vágyik: a hit az élet véletleneinek dolga lehet; a vágy lelkünk változhatatlan mélyeiből tör föl. Katolikus, akiben az élet szépségének és bűnösségének ösztönös érzései harcolnak; kinek erényvágya nem puritán igénytelenség, hanem tragikus küzdelem. Katolikus, akinek belseje az akarat drámájának, a bűn és bűntudat párviadalainak izgatott színpada, s nem a predestináció vagy fatalisztikus bizalom »erős vára.«”

Babits Mihály: *Könyvről könyvre*. Nyugat, 1933/9. május 1. 645.

¹⁰Segedy-Maszák Mihály: *Esszéírás és irodalomtörténet*. 1934 *Megjelenik Szerb Antal Magyar irodalomtörténet című munkája és Babits Mihály Az európai irodalom története című vállalkozásának első fele*. In: *A magyar irodalom*

megközelíthetőnek. A nyitó, majd a versben kétszer is megismételt sort („Nem hiszek az Elrendelésben”) az elemzések a kálvini *predestináció*, *elvé elrendelés* tanának az elutasításaként, s a katolikus tanításból származó *szabad akarat* megvallásaként olvassák.⁷ A kálvinizmussal, vagy általában a protestantizmussal szemben Babits katolicizmusának a megvallására több példát is felhozhatunk. Idézhetjük itt a *Sziget és tenger* című kötet bevezetőjét (*Örök kék ég a felhők fölött [Vallomás helyett hitvallás]*),⁸ vagy *Az elbocsátott vad* megjelenése előtt nem sokkal a katolikus költészetről folytatott vitában leírtakat.⁹ De hivatkozhatnánk itt *Az európai irodalom történetében* olvasható, a költő Ó- és Újszövetséghez fűződő viszonyára tett megjegyzéseire is, melyeket joggal hozhatunk összefüggésbe Babits katolicizmusával.¹⁰ Azt azonban, hogy az „Ó Szövetség” mennyire idegen a költő számára, épp versei vonják kétségbe, s nemcsak a kései nagy bibliaparafrázis, a *Jónás könyve*, hanem korábbi alkotásai is. Nem véletlen, hogy maga Babits már 1917-ben a *Fortissimo* elkobzása utáni védekező írásában az istenkáromlás vádjával szemben, az inkriminált verssel rokon tematikájú, hangulatú szövegekre példát az ószövetségi könyvek között talált az Úrral küzdő Jákob történetében, Jeremiás siralmaiban vagy a zsoltároknak.¹¹

Bár ezek a szövegtények akár elegendőnek is bizonyulhatnak a versben említett „Elrendelésnek” az *elvé elrendelés* tanával való azonosításra, ha azonban a versben megteremtődő beszédhelyzetet vizsgáljuk, akkor ez az azonosítás véleményem szerint problematikus lehet. A vers kezdése valóban az „Elrendelés” elutasítását a szívben (lélekben) meglévő „akarat”-tal okolja meg, ha azonban e mögött valamifajta protestantizmus–katolicizmus ellentétet látnánk, akkor ezzel a versbeszéd alanyának a mű nyitányában egyfajta hitvitázó pozíciót tulajdonítanánk. Csakhogy a szavak mögött rejlő teológiai–filozófiai tartalom másként is meghatározható. Egyrészt ugyanis semmi sem indokolja az egynemű fogalmak eltérő helyesírását, mert amíg az „akarat” kis, addig az „Elrendelés” nagy kezdőbetűvel íródik. A versben — nem számítva természetesen a mondatkezdő szavakat — egyedül Isten neve szerepel nagy kezdőbetűvel, illetve az utolsó versszakban az ő nevét helyettesítő „Hozzád” névmás. A vers kezdő sorait elemezve azonban az „Elrendelésnek” az „Elrendelővel”, azaz Istenrel való felcserélésével szintén óvatosnak kell lenni, mivel a műben végbemenő — a lírai én önértelmezését is meghatározó — változás éppen az emberi létezését meghaladó transzcendens hatalom bizonytalan tapasztalatán keresztül Isten létének a tudatosodása felé halad.

A verskezdet tehát egy másfajta alapszituációt feltételez, melyben az ember akaratát korlátozó mindenféle felettes hatalom elutasításáról van szó. A felvilágosodás emberének öntudata nyilatkozik meg itt, egy olyan öntudaté, mely azáltal, hogy önmagát helyezi a világértelmezés centrumába, egyben a világ alakításában is szinte korlátlan hatalmat tulajdonít önmagának: „s tán ha a kezem másként legyintem, / a világ is másfelé halad”. A felvilágosodásnak, vagy

történetei III. 1920-tól napjainkig. (Főszerk. Szegedy-Maszák Mihály)
Gondolat, Budapest,
2007, 245–262.

¹¹Babits Mihály: *Istenkárolás*. In uő: *Esszék, tanulmányok 1*. Szépirodalmi, Budapest, 1978, 466–471.

¹²Arthur Schopenhauer: *Az akarat szabadságáról*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1991, 18.

¹³Reisinger János: i. m. 60.

¹⁴Vajda Mihály: *A posztmodern Heidegger*. In uő: *A posztmodern Heidegger*. T-Twins — Lukács Archivum — Századvég, Budapest, 1993, 9.

A modernség világtér- mezése és az ironia

¹⁵A szó eredeti értelmében ugyanis azt nevezzük tapasztalatnak, amikor valami váratlan következik be, olyan valóság mutatkozik meg, lép eléink, amelynek radikális újdonságát semmiféle tudati várakozás nem előzte meg, és a találkozás nyomán sem válik teljesen belsővé, hanem megőrizvén más-ságát—idegenségét továbbra is »külső« marad, s ekként állandóan megújuló találkozás kiindulópontja.

Gáspár Csaba László: *A gondolkodás zárandoklata*.

általában véve a modernségnek ezt a perspektívaváltását Babits más verseiben egyértelműen tematizálja. *Az Isten és az ördög* című versben például ezt a gondolkodástörténeti fordulatot szintén összekapcsolja az emberi akarat problematikájával: „Az Isten és ördög két jó hivatalk. / Mennyivel vadabb lett és gazabb a világ, / mióta az Ember, e gyenge akarnok, / viszi mindkettőnek ürült hivatalát!” De idézhetem itt az 1940-ben született, s a költő életében kiadatlan vers, az *Özönvizet, köössöt, üstököst...* kezdetű is: „Mi szükség az Istenre? Hisz / elég erős az ember is. / Felhőt csinál, gázt lehel / s napkelte és napszállta közt / egy kisebb nemzet pusztul el.” *Az elbocsátott vadban* azonban mindez a beszélőre vonatkoztatva egy (ál)naiv gondolkodói helyzetként jelenik meg, mely leginkább a Schopenhauer által „természetes öntudatnak” nevezett látszólagos akaratszabadságra hasonlít, melyet a német filozófus a következőképpen foglal össze: „Akarhatok. Ha pedig valamely cselekvést akarok, testem mozgékony tagjai azt rögtön végbe is viszik, mihelyt akarom, elmaradhatatlanul.» Röviden: »Azt tehetem, amit akarok.»¹² Ezt a világvizonyt és én-szemléletet reflektálja az első versszak utolsó sora. Ez az a gőg, aminek renyhülnie kell ahhoz, hogy a lírai én megtapasztalhassa a tőle független, de sorsát meghatározó transzcendencia létezését és hatását. *Az elbocsátott vad* ezen szakasza tehát együtt olvasható a *Jónás könyve* 2. részének azon szakaszával, ahol a hal gyomrában a próféta így fohászkodik Istenhez: „Rejteztem én is elüled, hiába! / Utánam jöttél tenger viharába. / Engedetlen szolgálodat meggyötörted, / magányos gőgöm szarvait letörted.”

Ha a Babits-vers első sorai olvashatók a schopenhaueri „természetes öntudat” megnyilatkozásaként, akkor ez a verskezdet (ahogy azt 1983-as tanulmányában Reisinger János is észrevette¹³) nem kevésbé (ön)ironikus, mint az utolsó versszakban a lírai én világban-létét látató hasonlatok: „szabad vagyok: oly szabad, / mint bolond bogács a szélben / vagy vad bozót között a vad”. Kérdés azonban, hogy hogyan érthetjük adott esetben az ironiát, mi ennek az ironikus világ-és önszemléletnek a forrása? Egyrészt ugyanis a modernség világtér-terelmezésére való utalás — ha eleve ironikus-túlzó felütéssel is, de — fontos szerepet tölt be a műben. Ha ugyanis elfogadjuk azt a definíciót, mely szerint „[m]odern az a világekorszak, amelyben az európai emberiség — Nietzschevel és Heideggerrel szólva — már megölte az Istent, hogy magát tekintse Istennek”,¹⁴ akkor a vers kiindulása azt a Nietzsche utáni világtér-terelmezést tételezi, melyben a transzcendens hatalom megsejtése olyan idegenségtapasztalatként értelmezhető, mely során a szubjektum világában megjelenő Másik idegensége teljességében soha sem válik megszüntethetővé, ezáltal a szubjektum önértelmezésének folytonosan megújuló lehetőségeit kínálja.¹⁵ A felsőbb, isteni hatalom megtapasztalása tehát olyan új tapasztalatként jelenik meg a versben, ami megkérdőjelezi a korábbi világtapasztalás érvényességét, ahol — Northrop Frye-t idézve — Isten fogalma még

Az istenbizonyításról (II. rész). Vigilia, 2002/9. 644.

¹⁶Northrop Frye: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom*. Európa, Budapest, 1996, 50–51.

¹⁷„Definícióm szerint az ironikus nem lehet meg az öröklött szótára és a maga számára létrehozni próbált szótár ellentéte nélkül. Az ironia bensőleg, ha nem is sértett, de legalább is reaktív. Az ironikusnak szüksége van valamire, amiben kétkelkedhet, amitől elidegenedhet.” Richard Rorty: *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*. (Jelenkor, Pécs, 1994, 105.

¹⁸Vö. „A képiség konstituáló elve tehát alapvetően az olyan hasonlító(ód)ás műveletében mutatkozik meg, amely a szubjektum ellenőrzése alatt áll.” Kulcsár-Szabó Ernő: *A kettévált modernség nyomában. A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*. In uő: *Beszédmód és horizont*. Argumentum, Budapest, 1993, 40.

Ágoston és a bűnösség bibliai pretextusai

¹⁹Mártonffy Marcell: *Jónás hagyatékából. Babits »verstan« szava*. Pannohalmi Szemle, 1995/3. 98.

²⁰Rónay György: *Babits hite*. In uő: *Szentek, írók, irányok*. Szent István Társulat, 149. 1970, 149.

hipotézisként is kiesett a tér és az idő világából,¹⁶ s ahol a világertelmezés centruma az önmagát és saját világát autonóm módon alakító ember. Richard Rorty ironiaértelmezése¹⁷ nyomán az ironikus beszédmód megjelenése tehát Babits versében is a korábban használt „végső szótárral” (adott esetben a felvilágosodás végső szótárával) kapcsolatban felmerült kételyre vezethető vissza. Ez a kétely oly módon rendíti meg a versszubjektum identitását, hogy a 2–3. versszak fenségességet, kiválasztottságot sugalló hasonlatát ellenpontozva a 3–4. versszak képei már ismét negatív önszemléletet sugallnak. A hasonlítás marad tehát továbbra is a képiség konstituáló elve, de mintha kicsúszna az önazonos szubjektum ellenőrzése alól.¹⁸ A vad bolyongása, a „szélcibált bogáncs” cél nélküliséget kifejező képe mintha már a *Jónás imájának* hasonló hangulatú, s szintén önjellemzőként funkcionáló hasonlatát készítené elő: „Hozzám már hűtlen lettek a szavak, / vagy én lettem mint túláradt patak / oly tétova céltalan parttalan / s úgy hordom régi sok hiú szavam / mint a tévelygő ár az elszakadt / sövényt jelző karókat gátakat.” Amennyiben elfogadjuk Mártonffy Marcell elemzését, aki szerint az idézet részletben „az én határai lazultak fel, a szavakat megtartó erő lett hűtlen”,¹⁹ akkor talán nem túlzás azt állítani, hogy *Az elbocsátott vad* bizonyos fokig már a kései vers én- és nyelvfelfogását készíti elő. Mint ahogy az 1934-es költeményben rejlő teologikum is rokon a *Jónás könyve* Isten-képével, amennyiben a szubjektum átformálódása (Jónás esetében a küldetés kényszerű vállalása) akár a saját cselekvési szabadságát, autonómiáját fenntartani törekvő egyén akarata ellenére is az isteni hatalom kényszerítő ereje által megtörténik. *Az elbocsátott vad* ennek az átformálódásnak azt a pillanatát ragadja meg, amikor a régi nyelv és önismeret már elveszítette érvényességét, de a transzcendenciatapasztalat révén megújult én még nem találta meg az önmaga kifejezésére alkalmas szavakat. A vers zárlata azonban már túl is mutat ezen a bizonytalanságon, az utolsó versszakban felhangzó fohász szavai egy új nyelv megtalálását, a fohásban bennfoglalt megszólítás pedig — szemben *A Sion-hegy alatt* istenélményével — a Másik idegenségének a — legalább részbeni — megszüntethetőségét ígéri.

Ezek után érdemes, s a vers értelmezéstörténetét tekintve szükséges is, hogy legalább röviden reagáljunk arra a teológiai hagyományra, amelyből kiindulva leggyakrabban értelmezik a verset. Ez pedig Szent Ágoston filozófiájának a hatása. Rónay György szerint Babits számára Ágoston az önmegismerés iskolája volt,²⁰ s Rába György szerint is a világháború utáni életpálya egy ágostoni–kanti etika jegyében bontakozik ki.²¹ Hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonít az ágostoni hatásnak Melczér Tibor, aki az életmű értelmezése során a költő szellemi fejlődését meghatározó filozófusoknak Schopenhauert, Bergson és Ágostont tekinti, mivel ők az a három gondolkodó, akik vagy az akarat kérdését helyezték gondolkodói rendszerük középpontjába (mint Schopenhauer), vagy pedig olyan filozófiát dolgoztak

²¹Rába György: *Babits Mihály*. Gondolat, Budapest, 1983, 281.

²²Melczer Tibor: i. m. 69–107.

²³Babits Mihály: *Ágoston*. Nyugat, 1917/11. 949–970.

²⁴Szent Ágoston: *A szabad akaratról*. In uő: *A boldog életről. A szabad akaratról*. Európa, Budapest, 1989, 58.

²⁵Daczi Margit: i. m. 4–7.

²⁶Nem véletlen és véleményem szerint talán nem is indokolatlan Daczi Margit tanulmányának a szabad akarat és az eleve elrendelés kérdését tárgyaló fejezete végén feltett kérdése: „Eljutott-e vajon Babits ebben a költeményében a »Nem hiszek az Elrendelésben« keményen koppanó mondata után ennek a felismeréséig?” Daczi Margit: i. m. 7.

²⁷Babits Mihály: *Művészet és szabadság*. Nyugat, 1911/21.

²⁸Oláh-Vas János: *A beteg költő*. Magyar Kultúra, 1933/13–14. 49.

ki, ami újra teret nyitott a szabad akarat értelmezésének (mint például Bergson). Melczer Tibor szerint Szent Ágoston hatása a kései nagy verseken is megfigyelhető, s nemcsak az akarat, a szabadság és az azt korlátozó isteni hatalom problematikáját tematizáló *Az elbocsátott vad* című versben, hanem a *Jónás könyvében* is.²²

Ágoston hatása Babits gondolkodására tagadhatatlan. Hogy az ókeresztény egyházatya milyen szerepet játszik a költő szellemi fejlődésében jól példázza az 1917-ben, a *Vallomások* magyar nyelvű fordítása kapcsán megjelent tanulmánya.²³ Az ezekben az években formálódó szemléletbeli fordulat, mely a 20-as években az *Új klasszicizmus felé*, *Az írástudók árulása* és más jelentős írásokban kap kifejezést, olyan gondolkodói magatartás felé mutatnak, melytől nem áll távol az ágostoni filozófia világa sem. Akár *Az elbocsátott vad* mottója is lehetne a következő Ágoston-idézet: „[H]a az igazság megtalálása iránti sóvár szeretet nem hozta volna meg számomra az isteni segítséget, nem tudtam volna kilábalni belőle [ti. ifjúkori eretnek eltévelyedéseiből — Sz. Z.] és nem tudtam volna újjászülni ama első szabadságra, mely a keresésben rejlik.”²⁴

Az elbocsátott vad kapcsán felvethető teológiai kérdések, az isteni előre látás, minden ember üdvösségre rendelése (mint pozitív predestináció, melyet a katolikus teológia is elismer), ezzel együtt az akarat szabadságának a bizonyítása a bűn által meggyengült szabadság miatt szükségessé vált isteni kegyelem működésének mibenléte Ágoston teológiájának is központi kérdései. A vers kapcsán most csak egy részletre kívánok kitérni: az akarat célra irányultságának a problematikájára. Ágostonnál többször visszatérő téma az ember boldogságának kérdése, melynek garanciája számára az, hogy az emberi akarat ne mulandó célokra irányuljon, hanem az örök és változatlan célt keresse. Az emberi szabadság lényege ez a választás, ami azt is jelenti, hogy a rossz döntés lehetősége — tehát a bűn szemben az isteni mindenhatósággal és mindent előre látással — mintegy feltétele annak, hogy az ember szabad legyen, s mint értelmes és szabad létező megtalálja Istent. Jónás „titkos súlyú bűn”-e, hogy Isten akaratának ellenszegülve nem akarta Ninive pusztulását hirdetni, s menekült a próféta küldetése elől. *Az elbocsátott vad*ban ez a célra irányultság, illetve a helyes értékcélok elvesztése, tehát a bűn, a bűnösség áttételesebben, rejtettebben jelenik meg: a vad bolyongásában, bozótban való vergődésében vagy a „szélcibált bogáncs” céltalan mozgásában. A vers tehát az isteni hatalom mellett vagy épp azzal szemben az egyén bűnösségének a tapasztalatáról is szól. Ennek a tapasztalatnak a versbe íródása azonban nem közvetlenül, a bűn vagy a bűnösség megvalósulása révén történik meg, mint korábban a *Psychoanalisis Christiana*ban, vagy nem sokkal ez után az *Intés vezeklésre* című versben, hanem mintegy a személyes léthelyzetet megjelenítő képek által.

Ha ezek után ismét kísérletet teszünk az egyes motívumok bibliai pretextusainak elemzésére, akkor azt tapasztaljuk, hogy a korábban idézett 42. zsoltárral való szövegközi értelmezésben felerősödik az Is-

²⁹Vö. „Reisinger János idézett tanulmányának következetesen végigvitt módszere aligha tartható, amennyiben Babits költészetének katolikus voltát a teológiai dogmák egyes tételeinek való megfelelés vagy meg nem felelés alapján iparkodik eldönteni, dogmatikai tekintetben ingadozóknak minősítve a költőt.” Balassa Péter: *Vagyunk — lennénk — leszünk — lettünk. Babits Mihály Psychoanalysis christiana című versének elemzése*. In uő: *Magatartások találkozója*. Balassi, Budapest, 2007, 37.; illetve: „»Babits és a kereszténység, Babits és a katolicizmus« viszonyáról nemrégiben újra olvashatunk olyan ítéletet, amelyet legalább annyira méltatlannak, »szektas és felekezeti« szempontok szerint valónak érezhattunk, mint az ötven évvel ezelőtti írást, amelyre még maga a költő válaszolhatott.” Jelenits István: *Esz-téta katolicizmus? Babits Mihály: Strófák egy templomhoz*. In uő: *Az ének varázsa*. Új Ember, Budapest, 2000, 341.

Babits katolicizmusa

tentől való elhagyatottság érzetének megvallása. De a 'csapdába ejtés' is új jelentést kaphat szemben a korábbi kiválasztottsággal, ha figyelembe vesszük a motívum ószövetségi előfordulásait, melyek jellemzően a bűn csapdáját jelentik (például: Jób 18,5–10). Szintén ebbe a szövegközi jelentéstérbe vonható a 'bogáncs', ami ezáltal már nemcsak a lírai én önleértékelésének a képi mozzanataként lesz olvasható. A Ter 3,17–18-ban ugyanis az ősbűn elkövetése utáni büntetések között a következőket olvashatjuk Károlinál: „Átkozott legyen a föld te miattad, fáradságos munkával élj belőle életednek minden napjaiban. Töviset és bogáncskórót teremjen tenéked; s egyed a mezőnek fűvét.” Szofoniás könyvében (2,9) Moábot és Ammont fenyegeti a Seregek Ura azzal, hogy olyanná válnak mint Szodoma és Gomorra: „a bogáncs birodalmává, sóhalmazzá, pusztasággá mindörökre.” Hasonló értelemben jelenik meg a 'bogáncs' Ozeás próféta könyvében (10,8) és Izajásnál (34,13), ahol azonban a könyv végén az Istent kereső, a bűnös útról megtérő ember jutalma; hogy „[c]liprusfenyő sarjad a tövisbokor helyett, és a bogáncs helyett mirtusz fakad.” (55,13) számára. A Babits-vers pozitív feloldást ígérő képe nem a bogáncs-hasonlat visszavonása, hanem a bibliai vízőzön végét, Istennek az emberrel kötött szövetségét jelképező szivárvány lesz.

A vers recepciótörténete is azt bizonyítja,²⁵ hogy bizonyos újszövetségi textusok is efelől a teológiai hagyomány felől vonhatók be az értelmezésbe, de már nem elsősorban mint a bűnösség bibliai pretextusai, hanem az (újszövetségi) Isten és ember viszonyát, az ember (mint a bűnbeesés által megromlott kreatúrálet) üdvözülésének lehetőségét, a kegyelem mibenlétét kinyilatkoztató szövegekként (különösen is a rómaiakhoz írt és az első korinthusi levél vonatkozó passzusai). A különböző keresztény konfessziók központi kérdéseiről van tehát szó, melyek alapján dogmatikailag élesen különválasztható a predesztináció tanát valló református és a tettek üdvszerző szerepét hangsúlyozó katolikus hitvallás. S ha igaz is, hogy a Babits-vers a nyitó sorok egyértelműnek tűnő utalásai ellenére sem olvasható felekezeti hitvallásként, mégis (vagy éppen ezért) mintha a kálvini sorsnak kitettség gondolata sem lenne idegen az elemzett vers teologikumától.²⁶ Annyi mindenképpen bizonyos, hogy a záró strófa az egyén üdvözülésére, az isteni kegyelemre vonatkozó kérdést oly módon hagyja nyitva, hogy az a mai napig az emberi létezés keresztény elgondolhatóságának felekezeti feletti válaszára készítheti a transzcendenciára irányuló kérdezmódra nyitott olvasót.

Végezetül röviden érdemes kitérni Babits és a katolicizmus viszonyára. Az erre vonatkozó kérdés feltevésében rejlt veszély az, ha a különböző, irodalmi és teológiai diskurzusok nem egymás szövegeit felerősítve szólalnak meg, hanem mintegy túlharsogni kívánják egymást. Mert amennyire nem feladata az irodalomtudományának hitigazságok kérdésében dönteni, úgy a teológia sem kérheti számon az irodalmi műveken saját dogmatikáját. Erre maga Babits

is figyelmeztet minket egy 1911-es vitacikkében: „Uraim! ha nekem tetszik a katolicizmus, önöknek abba semmi beleszólásuk; ha önök a művészet iránt érzékkel bírnának, gyönyörködnének velem abban, amiben én is gyönyörködöm (...)”²⁷ Babits katolicizmusának értelmezéstörténete számtalan példát mutat arra, hogy a látszólag eltérő érdekeltségű értelmezési törekvések hogyan futnak bele ugyanabba a zsákutcába. A költő hitét „Gefühlsreligion”-nak minősítő Oláh-Vas János,²⁸ és a „kulturkereszténység” kifejezést alkalmazó Reisinger János tulajdonképpen ugyanúgy értik félre irodalom és teológia, vagy általában irodalom és keresztény hagyományok viszonyát.²⁹ Ezért is egyetérthetünk Szegedy-Maszák Mihállyal, aki szerint „nem azzal kell foglalkoznunk, vallásos volt-e Ady, Babits és Kosztolányi, hanem inkább azt célszerű megfontolnunk: lehet-e olvasni egyes műveiket keresztény hagyományok távlatából”.³⁰

Keresztény hagyomány és irodalom viszonya alatt azonban nemcsak azt a kétezer éves kulturális örökséget kell érteni, ami mintegy kimeríthetetlen kincstárként az írók, költők számára rendelkezésre áll, hanem az irodalom és a hittapasztalat olyan kölcsönviszonyaként, mely mindkét beszédmód számára folytonos megújulás lehetőségét kínálja. Mártonffy Marcell értelmezését, melyben a „katolikus költészet”-vita során kifejtett babitsi álláspontot írja körül *Az elbocsátott vad* kapcsán is idézhetjük. Eszerint Babits számára „az irodalomtörténet felekezet fölötti érvényű műveiben a szó etimológiai jelentésének megfelelő *katolikum* irodalmi megvalósulását a humánium közös alapjainak megragadása, a teremtményi létezését mozgató vágy — mint a hit egyedi aktusainál általánosabb antropológiai adottság — tudatosítása, pszichikai és metafizikai hatóerők konfliktusának (...), vagyis az emberi kondíció feszültségterhes összetettségének érzékelése határozza meg (...)”³¹ Az a humániumhoz való hűségre alapozott sajátos *katolicitás*-fogalom, melyről Babits irodalomszemlélete kapcsán Kenyeres Zoltán is ír,³² nemcsak a költő eszéiben ragadható meg, hanem az ezidőtájt született verseiben is. Más összefüggésben az is nyilvánvalóvá tehető, hogy a Babits műveiben rejlő katolicitáseszme mellett, hogy a maga szellemi perspektívájában láthatóvá teszi az utóbbi évszázadok gondolkodástörténeti változásait és saját jelenének humániumot fenyegető tendenciáit, lehetőséget is biztosít az „irodalmi én” és a „felekezeti én” olyan különválasztására, melyet később (részben Babits, részben pedig Mauriac hatására) majd Pilinszky János fogalmaz meg.³³

³⁰Szegedy-Maszák Mihály: *A keresztény hagyomány jelentősége a modern magyar irodalomban*. Protestáns Szemle, 1996/4. 280.

³¹Mártonffy Marcell: *Egyetemességek konfliktusa. Vázlat irodalom és katolicizmus viszonyáról*. In: *Summa*. (Szerk. Maczák Ibolya.) PPKÉ BTK, Pilis-csaba, 2007, 215.

³²Kenyeres Zoltán: „A kétészakadi irodalom” és „Az írástudók árulása”. *Babits és a Nyugat irodalomszemlélete*. In uő: *Korok, pályák, művek*. Akadémiai, Budapest, 2004, 197.

³³Mártonffy Marcell: *Katolikus historizmus és apokrif magánbeszéd. Teológiai törésvonal Pilinszky prózájában*. Irodalomtörténet, 2007/1. 72–73.

Mi

*tartja fogva bennünk a lelket, ha
testünknek mennie kell? Ki sürget ott,
a szárnyával küszködve, az ajtóban,
melynek a küszöbén elájulhatunk
nyomban? Ki nyomja kezünkbe a nyirkos
kilincset, ha egyszer ott fekszünk holtan?
S hol tart a lélek, ha testileg végleg
hajléktalannak bizonyultam? És te?
Ki képet (felvételt) alkottál rólam
egy gyermekmegőrző udvar pázsitján
ezerkilencszázötvenvalahányban?
Merre bújkálsz ma, miféle otthonban?*

Ha

*megérték valamit, elvakultság az,
ezért félve emelem számhoz a tejes-
poharat, még szétpattanhat, úgyszólván
készakarva. S szilánkjait arcomba
röpítve. Lehet, persze, hogy most csupán
a levegőbe beszélek, amin át-
látok egyelőre, ám a sűrűjét
is érzem már előre, fölét, melytől
a gyermek irtózik, oson hát bögréjét
kidönteni a sötétbe. S lopózik
vissza a félhomályba, mely cseppenként
issza be magát a szemhéja mögé.*

Gonddal

*viszi szájához az ételt, de ott már
türelmét veszi, falánkságán nem bír
úrrá lenni. Rabja fogának. Nyelvét
is az tartja fogva, mint a szót, melyet
elharapva — még akárhányszor el fog*

ismételni. Mintegy visszhangozni csak-
nem. Ami annyit tesz, más szóval, hogy míg
az egyik felé kioltva találja
most a nyelvén, a másikat mindjárt a
szívében ébreszti. Félelmet kelt, úgy-
mond, magában. Minthogy élelmével a
halál egy életre belétemetve.

Tereld

a szót, vissza a csonthoz, tereld újfent
a kertre, vesződés nélkül, vesződjön
vele az ördög, tereld a szót másra,
mondd, amit álmodban (sem) gondolsz; aludj,
más szóval, aludd ki magad a kertben,
tereld a szót álmodban a kecskére,
mely egy sportpályán legel, elhagyottan,
a kapufához kötözve; szólítsd meg
most, tereld a szót a harangzúgásra,
vagy lökd vissza őt a szakadékába,
még harangszó előtt; vagy rúgd csak jól ol-
dalba. Nosza, tereld a szót a nyájra.

Elhagynám

magam a kertben, ahogy keltem már,
feléd indulván, Uram, körbe, rövid
szórakoztató nadrágban. Nem voltam
elégé lendületben mégsem, mintha
húzódoztam volna inkább, ami
azért jókora önmérsékletre vall.
Szemem felváltva az egyik s a másik
cipóm orrán. Szinte leírhatatlan.
Ujjam belezsibbad, felkarom serceg
már és a vállam; érzem, ahogy minden-
felől nézel, ahogy megyek össze, s Te
szabad szemmel követsz, be-beelőzve.

Az árkádok alatt

*Az volt az édes pillanat
 mikor az árkádok alatt
 megláttad egy esten őt
 a hit mellett hitet tevőt
 kit áthatott az áhítat
 s egy röpké perc alatt
 már kapkodtad a levegőt
 úgy nézted egyre őt
 a lábad is már remegett
 a rejtő oszlopok megett
 ahonnan egyre nézted őt
 a térdet hajtó ifjú nőt
 és nem tudtad, hogy így jövel
 minden este újra el
 s az esttel jó az áhítat
 mikor az árkádok alatt
 a kételyekre ráfelel
 egy arcon égő biztos jel*

*és nem tudtad már, mért teszed
 össze te is a két kezed
 magad nevetnéd, kész röhej
 hogy elvarázsol így e hely
 kacagni kéne rég, de nem lehet
 mert elborít a rémület
 hogy rabja leszel mindörökre
 ennek az áldott röpké
 percnék, amikor már majdnem
 kimondtad azt, hogy hát igen
 mégis, mégis létezik
 a mindenek fölötti hit
 de kár, hogy érdes lelkedden
 kevélyen ül a nem*

*— és széjjel vetted két kezed
 a rejtő oszlopok megett
 zsebre vágtda öklödöt
 akár csak jövet*

*— elmentél
 a tagadások vonala mentén
 fejed magasra szegte fel a dac
 és kicsit szégyellted magad.*

Menekülés

1984-ben született Budapest. Költő, író. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem hallgatója. Az Ártér című irodalmi, képzőművészeti és közéleti folyóirat alapító szerkesztője. Legutóbbi írását 2008. 8. számunkban közöltük.

Egészen közel simul el mellettem, talán össze is érünk, amikor észreveszem, hogy a leejtett vászonzsebkendő földet ér, nyilván a zsebéből eshetett ki. Azonnal lehajolok, hogy fölvegyem, s ez a néhány másodperc, miközben kinyílik a metrókocsi ajtaja, elég is, hogy szinte teljes mértékben eltűnjön a szemem elől, már csak a piros, egészen hosszú kabátjának sarkát látom elvillanni, ahogy a mozgólépcső felé haladva távolodik az embertömegben, akik arra készülnek, hogy megrohmozzák így reggel szállítójukat. Némi habozás után, a csengőhang megszólalása közben, kilépek a kocsiból, hogy megpróbáljam utolérni és visszaadni a zsebkendőt, bár az esély bennem egyre halványul, a remény arra nézve, hogy beérhetem egyáltalán, hogy egy kedves mosolyt kierőszakolva, átnyújthassam ezt a halványlila kendőt, amit menet közben erősen szorítva becsúsztatok a jobb zsebembe. Elfordulok én is hát a mozgólépcső irányába, előttem vagy egy tucat ember tornyosul, a bizonytalanságot erősítve, és ahogy néhány másodperc elteltével közösen rálépünk a mozgó alkalmatosságra, én ki-kitekintve próbálom fürkészni, hogy egyáltalán befogható-e látóterembe a fiatal nő, hogy előttem halad-e a lépcsőn, s hogy van-e még értelme törnöm magam egy ilyen kis apróság miatt, amit lehet, hogy észre sem vesz, vagy ha már meg is történt, elfelejtette, netán lemondott róla. Igen, mert mi van, ha azonnal, ahogy a zsebébe nyúl, hogy használja ezt a kendőt, rádöbben, az már nincs a birtokában, hogy valahol, ki tudja, hol, elveszítette, s meglétének bizonyossága először apró dühként, majd bosszantó hiányként tornyosul, legvégül egy beletörődést követő felejtéssel zárul benne. Mert ki tudja, mik is járnak az agyában?, hová tart éppen?, hogy mi az, ami valójában fontos a számára?, de persze az sem kizárható, hogy évődik azon, hogy elveszett, feltéve, ha valóban szembesült már ezzel a hiánnyal, hogy talán egy fontos dolog tűnt el számára, ami — bármily furcsa is ez a gondolat — mindennél jelentősebb. Mert honnan lehetne sejteni, kitől kapta?, milyen emlékek, vágyak, illatok kapcsolódnak egy ilyen aprósághoz?, amit én egyre csak szorítok a zsebemben, nehogy valami lehetetlen oknál fogva én is elveszítsem. És milyen furcsa az is, hogy már nemcsak az ő életének része, s ha netán lemondott róla, az is lehet, hogy számomra jelentőségtejtesebb, mint számára valaha is volt. E közben felérünk a mozgólépcső tetejére, s hasonlóképpen, ahogy az imént történt, már csak néhány pillanatra láthatom az elsuhanó piros vagy inkább vöröses árnyalatú kabátot, de ekkor úgy érzem, hogy beérhetem, ha igazán sietek; van még időm, hogy odaérjek a munkába, szokásaimhoz tartozik, hogy jóval korábban elindulok, hogy ha netán közbejönne bármi is, ne érjen váratlanul. Közben én is elérem a lépcsőfeljárót, gyors lépésekkel feljutok a felszínre, ahonnan jobb

rálátás nyílik az engem körülvevő világra, és nyomban megpillantom a nőt, ahogy éppen az egyik közeli úttesten halad át, ahol már villog a lámpa. Menet közben visszafordul, körbenéz, és elkapja a tekintetemet, ami elég határozottan rászegeződik, de mielőtt intethetnék, elkapja a fejét és szemmel láthatóan gyorsítva léptein befordul egy közeli utcába — én megint lemaradtam. Értetlenül állok oda az átkelőhöz, mert abból, ahogyan reagált, hiszen nem lehetett nem észrevenni, ahogy elkapja a fejét, arra következtetek, hogy sejtí, akarok valamit tőle, s ebből az is következik, hogy még nem fedezte fel a hiányát a zsebkendőnek, így persze nem adhatom fel a dolgot, egyébként is zavartak mindig is az ilyen félreértések, a kommunikáció csökevényei, amikor egy pillantás, egy gesztus olyan módon felülír mindent, hogy azután lehet, a szó is kevés, hogy az ember megmagyarázza szándékait. Nem várom meg, míg zöldre vált a lámpa, az éppen feltornyosuló kocsik közt átvágok a kétsávos úton, majd befordulok az utcába, ahová korábban ő is, s ahogy megítélhetem, mintegy száz méterre haladhat előttem a másik oldalon. Kihúszom zsebemből a zsebkendőt, s jobb ötlet híján, miközben egyre gyorsabbá teszem lépteimet, lobogtatni kezdem. Először még az is megfordul a fejemben, hogy netán átkiáltok a túloldalra, de aztán megjídek, hiszen mi is volna az? hogy szólítanám meg? — végül elvetem az ötletet. Szinte teljesen megfeledkezem magamról, a reggeli fáradtság, a tudat, hogy a munka felőröl, az iroda neszeinek elviselhetetlen garmadája, a munkatársak jelenléte, nyaggatása, a fáradtságos ügyintézés... ezek most mind háttérbe szorulnak, szinte teljesen eltűnnek, csak erre, az éppen aktuális feladatra, mert így tekintek rá, koncentrálok. Aztán ismét hátranéz; találkozik a tekintetünk, s mivel közben sikerül jobban megközelítenem, a szemében felfedezek valami riadalmat, félelmet, amin azonnal érződik, hogy nekem szól. Nem a világnak, nem a reggelnek, ami mindenkinek olyan nehéz, nem, erről azonnal látszik, hogy nekem, személy szerint nekem címezték, s ezt az ismét gyorsuló léptek, a már-már futásba áthajló sebesség is bizonyítja. Egyre jobban lobogtatom a zsebkendőt, átléptek a túloldalra, de ekkorra már ismét eltűnik az utca végén, és újra szem elől veszítem. Gyorsabbra veszem a lépteimet; már én is szinte futok, s közben az értetlenség, ami egyre inkább formálódik bennem, egy afféle daccal vegyül, hogy mégsem hagyhatom annyiban a dolgot, ha már idáig követtem, ha ennyi időt rászántam a dologra, s ha mindannak, amit idáig végiggondoltam, csak a fele netán igaz; én is balra fordulok és újra megpillantom a nőt, ott áll egy villanypózna mellett, szemmel láthatóan rám vár. Megtorpanok a sarkon. Próbálok megérteni a szituációt, azt a tekintetet, amit rám meresztett, mikor kiléptem az utcafrontra, azt a gyűlöletet és megvetést, ami a szeméből felém sugárzott, s egyben azt a várakozást, azt a készülődést, ami a levegőben úszott kettőnk között. Leengedem a kezem, nem lobogtatom tovább a zsebkendőt, egyébként is látnia kell, hogy nálam van, és amint újra

felemelem, hogy jelezzem, csak át akarom nyújtani, hogy nem ártó a szándék, hogy én csak odaadom és már megyek is, mert tőlem nem kell félnie, előlem nem kell menekülni, bennem meg lehet bízni, hogy én csak adni szeretnék és nem elvenni, abban a pillanatban ismét az a félelem, az az üldözött nyugtalanság ül ki az arcára, ami azt sugározta felém, hogy bármit, csak ezt ne, hogy hagyjam, hogy menjek... Rohanni kezd, és ez már nem csak az a gyorsított tempó, amit korábban felvett, szó szerint fut, ahogy csak bír, és már nem is a zsebkendő miatt, nem azért, merthogy kötelesség, s nem is a jó szándék által vezetve, inkább a kíváncsiság okán, a vágy miatt, hogy megértssem; én is futni kezdek, nem gondolva arra, hogy milyen fájdalmat, vesződést, félelmet okozhatok ezzel, de úgy érzem, muszáj megértenem, hogy miért, hogy hová, s valójában ki elől menekül. A zsebkendőt még mindig ott szorongatom a kezemben, áthaladunk néhány zebrán, befordulunk jó néhány sarkon, és sikerül is majdhogynem beérnem, amikor befordul egy bérház kapuján és eltűnik előlem a lépcsőház sötétjében. Belépek én is a kapun, majd megállok az első lépcsőfordulóban, fülelek, hátha hallok valamit, de néhány perc is el kell, hogy teljen, mire a második emelet gangján megpillantom a piros ruhát. Most már az a vadászösztön is hajt, ami csak egész ritkán fogja el az embert, és valami spontán indulat hevében, nem tudom, mért pont így, felkiáltok: „Állj csak meg!” — A nő ettől megtorpan, majd ezt követően lenéz a gangról. Feltehetőleg nem lát belőlem semmit, mert az árkád alatti homályos részen állok, zsebre tett kézzel várva, hogy mi fog történni. „Takarodjon innen...” — üvölt vissza, majd egy kulcscsomót elővéve, odalépve egy hozzá közeli ajtóhoz, babrálni kezd a zárral. Nem engedhetem meg — gondolom magamban —, hogy elveszítsem, mert hiszen meg kell, hogy értsem, mi ez az egész, hogy hogyan jutottam, jutottunk idáig, amikor nekem csak egy zsebkendőt állt és tulajdonképpen áll is szándékomban átnyújtani. Meg akarom érteni, mi készítette a menekülésre, mert hát menekült, ez kétségtelen, s meg akarom azt is érteni, hogy engem mi készítetett erre a rohanásra; merthogy nemcsak a zsebkendő, nem. Szánalmas dolog volna azzal áltatnom magam, hogy csak azért vagyok itt, mert jót akarok cselekedni... Ismét futni kezdek, fel a lépcsőn, hogy még felérjek a gangra, mielőtt eltűnik abban a lakásban, s minek következményeképpen valószínűleg nem láthatom többé. Szerencsémre nem sikerült kinyitnia az összes zárat, mire felérek. Már ott állok mögötte, ő abba hagyja a zár kinyitását, azonban nem fordul meg, egészen összehúzódkodva a korláthoz húzódik. Hirtelen engem is eltölt a bizonytalanság, teljesen elvesztem a hitem abban, hogy mit is keresek itt, hiszen tulajdonképpen fogalmam sincsen; rászorítok a zsebemben nyomorgó zsebkendőre, közben a mellkasom tájékán is valami hasonló érzés önt el belülről, zakatolok, és érzem, hogy ez nem a rohanás miatt van. Egyszerűen csak félek. Közelebb lépek a nőhöz, aki pontosan érzi a kettőnk közti távolságot, s nyomban ő is arrébb húzódik a

korlát mellett. Nem tudom, hogy mit mondjak, már bánom, hogy idejöttem, hogy követtem, hogy rohantam én is, ahogy csak bírtam, bárcsak otthagytam volna a zsebkendőt a metró padlózatán... Eközben a nőből feltör valami nyomorgó, zokogással vegyülő, nyüszítő hang, ami megrettent, és hátra is lépek egy méterrel. Megfordul és rám emeli a tekintetét, amit bárcsak ne tenne. Az arca, ahhoz képest, ahogy eddig láthattam, mikor rám meredt még kint az utcán, gyűlölködő, megvető tekintettel, teljesen eltorzult; a zokogástól alig lehet látni a formákat, amik egy arca jellemzőek, mintha valami ülne ez előtt a tekintet előtt. Amikor benyúlok a zsebembe, hogy elővegyem a zsebkendőt, hogy végre átadhassam és megszabadulhassak ettől az iszonyattól, ő is a saját zsebébe nyúl, és kiemel egy pénztárcát: az én tárcámat. Azonnal belém nyilall az a pillanat, amikor hozzám simult a metrón, mielőtt én a zsebkendővel voltam elfoglalva. A kendőt lassan emelem ki a zsebemből, de valamiért a mozdulat is, amit elkezdtem, abbamarad, visszatolom a kezem a zsebem mélyére. A nő lehajtott fejjel nyújtja felém a tárcát, de valamiért undor fog el az egész szituációtól, ami — úgy érzem — az érthetlenségéből fakad. Kérdően nézhetek a nőre, mert ismét zokogni kezd, majd lehajtott fejjel motyog, amit először nem igazán értek: „...vagyok, én... nem akartam, tudja. Beteg vagyok...” „Hogy?” — kérdezek vissza, majd egy cseppet közelebb lépek. „Nem azért lopok, mert... hanem mert muszáj, valami erre késztet, és már nem bírom tovább!...” — ezt követően elejti a tárcát, majd átveti magát a korláton, a ruhája beleakad a kiálló kovácsoltvasba, végighasad, s ez után már csak egy tompa puffanás hallatszik.

Pár órával később, mikor a hullát a mentők elviszik az udvarról, az egyik rendőr odalép hozzám, papírral a kezében: „A lakóktól azt az információt kaptuk, hogy feltehetőleg maga látta utoljára élve. Milyen kapcsolata volt az elhunyttal, ismerte egyáltalán?”

Nem válaszolok semmit, hagyom, hogy bevigyenek a kapitány-ságra.

Firenzei éjszaka

*A szerzetes testvérek házából kiszöktünk éjszaka,
mert ellenállhatatlanul vonzott látni, hogy zenél és mulat
ezernyi turista a megszállt Firenze főterén.*

*A nyári nap melege még dőlt a városfalakból,
egymás mellett mentünk végig a szűk sikátoron,
megint négyen voltunk, négy majdnem ifjú férfi,*

*ahogy konokul kutatja lepusztult reneszánsz paloták
labirintusában a titkot, egy város történelmi vallomását.
Hetykék voltunk és kezelhetetlenek, az idős atyák*

*szelíden elnézték botladozásainkat, és nevettek.
Mi pedig döngő léptekkel jártuk a dallamos nevű
utcákat, szelíd tereket, a szerelmes Dante házát keresve*

*lukadtunk ki az Arno partra, a Piazza Piaóvénál
legyalogoltunk a part menti lépcsőn, és röhögve
de megilletődötten is, belevizeltünk a bűdös folyóba.*

*Aztán vissza, a Santa Crocét érintve, a város
szívéig, a Palazzo Vecchióig, az Uffizi sarkán
hallgattuk a Simon és Garfunkel dalt,*

*amit a tömeg énekelt, míg egy fiú gitározott,
egyikünk amerikai lányokkal fotózkodott,
aztán a Loggia della Signoriát megvilágító*

*hatalmas reflektorokkal játszottunk árnyjátékot,
a dómtér sarkán nagy adag fagyfaltot vettünk,
a szép fagyfaltos lány arcképét megörökítettük,*

*mire fáradtan a rendházba visszalopódtunk,
úgy éreztük, valóban született egy közös titkunk,
amit nem vehet el tőlünk most már soha senki.*

Hogy negyvenéves

Kosztolányi-átirat

*Hogy negyvenéves elmúltam, egy éjjel
én is fölbredtem, mint te. Sokáig
nem tudtam elaludni. Csak feküdtem
ott a sötétben. Nem volt bennem élet,
úgy néztem nagy nyitott szemekkel széjjel
szobámban, mint egy idegen. De nézd el!
A fordulat nem jött, s hogy mért is éltem,
nem vált világosabbá. Nem éreztem
a lázat ott, hogy föld és csillagok közt
botoltam. Inkább csak féltem. Semmiségek
zavarták lelkem. Görcsbe állt a lábam,
zsibbadt a kezem. Szólt egy autó kürtje.
Nem voltam bús, csak józan és figyelmes.
A boldog vég? Egyszerre sírni kezdtem,
mint egy gyerek, aztán elszenderedtem.*

Középkorú férfi

Oravecz Imrének

*lettél utóvégre, legalább
magadnak valld be. Nincs ebben semmi különös.
Annyi történt csak, mint kockacukor a forró, ízetlen
teában, föloldódtál a közegben, amibe behulltál*

*Egyetlen éjszaka alatt állt be a változás.
Mint a diófa lombja, ha egyetlen éjszaka
megfagy, s reggelre feketén hullik a puszta
földre minden ágának minden levele.*

*Este, még tervek forogtak a fejedben, másnap
ólomszín ég borult szobádra és takaróba
csavart tested vacogott. Aki fázik, az magányos,*

*öreg kutya fekszik a napsütötte betonon, kinyújtott
nyelvvél liheg, hasa alatt lassan tócsába gyűlik
valami, ami testéből megállíthatatlanul szivároog.*

Lanza del Vasto: Júdás

BODNÁR DÁNIEL

1957-ben született. Egyetemi tanulmányait az ELTE BTK magyar–könyvtár–történelem szakán végezte. Jelenleg a Magyar Kurír külső munkatársa. — Írása részlet „Bibliai személyek és témák a 20. század regényirodalmában” című, megjelenés előtt álló tanulmánykötetéből.

Lanza Del Vasto *Júdás* című regényében (1938) a címszereplő az életet önmaga mindenáron történő megvalósításának kísérleteként felfogó, filozofikus alkat — valójában botcsinálta filozófus, lusta, és bár rendelkezik némi tanultsággal, hiányos a görög műveltsége —, akinek mindennél fontosabb a szabadság, s ennek jegyében a legmeghökkenőbb dolgok kipróbálása, maximális megélése a jónak és a rossznak egyaránt. Júdás Keresztelő János tanítványa, de nem azért követi a prófétát, hogy lelkileg megtisztuljon, hanem hogy gyönyört keressen a sivatagban. Kipróbálta már annak minden formáját, és megcsömörlött. Úgy véli ugyanis, hogy a jó ízlésű ember megveti a könnyű és közönséges mulatságokat, és szabadságában áll választani a dolgok közül: „A maga akarta időben és mértékkel választja a keserűségeket, hogy fenntartsa magának a remélt gyönyöröket. Ezért gondosan keresi a kellemetlent, hogy majd az édes dolgok jogszerűen az övéi legyenek, amikre pedig a legkevésbé számít, akár a kegyelmekre.” (8.)¹ Az ellenállás gőgje az, ami hajtja Júdást, ellenállni az élet gyönyöreinek, élvezeteinek, hogy utána büszkén elmondhassa, erős akarattal képes volt legyőzni hedonista vágyait is.

Júdás számára az olyan fogalmak, mint a lélek megtisztulása, a bűnöktől való megszabadulás vágya, az őszinte bűnbánat gyakorlása, semmit nem jelentenek. Állandóan elemzi a dolgokat. Júdás önző és gőgös ember. Bár gyermekkorában sokat hallott a Magaságbeliről, ez a kérdés egyáltalán nem érdekli, mert vallja, hogy az égben nincsen semmi, a földön viszont apró állatok vannak, melyeknek létét fontosnak tartja. A mindenség fogalma nem érdekli. Júdás szinte misztikusan tekint a skorpióra, a Gonosz kedvencét látva meg ebben a gusztustalan állatban, s arra gondol, amikor a Sátán számba vette a föld minden undokságát, „az eredményt a fényes és csikorgó skorpiók jegyében összegezte”. (10.)

Júdás mindenben az extrémeket keresi. Keresztelő Jánost szentnek tartja, de ez számára nem az isteni tökéletességhez való hasonlóságot jelenti, hanem azt, hogy a rovarokhoz hasonlít, „szikkadt, remegő, röpköd s éles, érzés és hiányok nélkül él, s csodálatosan embertelen”. (10.) Elismeri, hogy Isten nagy szeretete — amit Keresztelő testesít meg — tartja életben az embert a sivatagban, de vallja, hogy a nagy közömbösség is képes ugyanerre: „Amit János megtesz, azt megteszi majd Júdás is.” (8.)

Júdás megmarad a felszínen, képtelen arra, hogy megélje a dolgokat a maguk mélységében. Előfordul, hogy lelkében megmozdul

¹A zárójelben szereplő oldalszámok az alábbi kiadásra utalnak:
Lanza del Vasto: *Júdás*.
(Ford. és az utószót írta Vasadi Péter.) Ecclesia,
Budapest, 1983.

valami, s irgalmat kérne Jánostól, de mindig legyőzi magában ezt a vágyat, alázatossága megjátszott. Keresztelő tanítása olyankor tetszik neki, amikor rideg hangon figyelmezteti a népet a bűnbánat fontosságára. Csapás, rettegés, kegyetlenség — mindezek a fenyegetések örömmel töltik el Júdást, csakúgy, mint az, amikor a csapások bekövetkeztek az emberek megszabadulnak félelmeiktől. Júdás ki nem állhatja a jó embereket. Keresztelőt a fent említett dolgok miatt szereti, mert *„én nem szenvedhetem a jó embereket. Olyanok, akár a hízott kappanok, a birkák, a heréltek, én nem szenvedhetem a jó embereket! Akiket én tisztetek, bírják a gonoszságot, sőt, megőrzik magukban, saját használatukra, belső örömeikre, vagy díszítményül.”* (17.)

Júdást nem érdekli mások lelkivilága, senki tanítását nem ismeri el, ő csupán a saját fejével képes gondolkodni. A bűnök megbánásának fontosságát hirdető, Isten közelségében élő Keresztelő János előtt hamar feltárul Júdás valódi jelleme. Amikor az iskarióti a jó emberek iránti ellenszenvéről szónokol, figyelmezteti, hogy ne beszéljen, hanem halljon és lásson. Ám Júdásra éppen ellenkezőleg, az jellemző, amit Jézus fogalmaz meg mindazokról, akiknek nem adatott meg, hogy lássák a mennyek országának titkait, s ezért *„...néznek, de nem látnak, s hallgatnak, de nem hallanak és nem értnek”*. (Mt 13,13)

Keresztelő János azt is felismeri, hogy Júdásban a lélek megtisztulására alkalmas terepnek számító sivatagi élet ellenére sem halt meg minden fősvényesség és csalárdság. Júdás egyik jellemzője, hogy különböző szerepeket vindikál magának. Amikor Jézus megkezdi földi működését, Keresztelő János vetélytársát látja benne, s attól tart, hogy megalázza, nevetségessé teszi őt a világ előtt — *„...s Urat és Mestert”* (24.) játszik. Júdás tehát szerepjátszásnak tekinti Jézus valódi, Úr és Mester mivoltát, ezért önjelöltként kinevezi magát János megmentőjének. Keresztelő azonban látomásban tárja fel Júdás valódi jellemét és a jövőndőt: *„Íme, ő az, akinek hitszegő a csókja! Nézzétek meg, ő adja majd át az Emberfiát az ellenségnek. Ő az, aki hazudik, amikor böjtöl és amikor imádkozik. Hazudik, ha hallgat, hazudik, ha egyedül van a sivatagban, és hazudik majd lemeztelenítve halála küszöbén is.”* (25.) Hasonlóan nyilatkoztatja ki tehát Keresztelő az áruló Júdást, ahogyan ellenkező előjellel, a Megváltó Krisztust az emberek előtt: *„Íme, az Isten Báránya, aki elveszi a világ bűnét! Ő az, akiről mondtam: Utánam jön egy férfi, aki megelőz engem, mert előbb volt, mint én. Én nem ismertem őt; de azért jöttem vízzel keresztelni, hogy őt megismertessem Izraellel... Láttam, hogy a Lélek, mint galamb, leszállt az égből és rajta maradt. Nem ismertem őt, de aki azért küldött, hogy vízzel kereszteljek, azt mondta nekem: Akire látod a Lelket leszállni és rajta maradni, ő az, aki Szentlélekkel keresztel. Én láttam, és tanúságot tettem arról, hogy ő az Isten Fia.”* (Jn 1,29–34)

Keresztelő János Júdás sorsára vonatkozó jövőndöléséből kitűnik, hogy nem bízik benne, mert Isten embereként megérzi: gőgös természete miatt elutasítja a kegyelem minden formáját, nem hajlandó szembenézni gyarlóságaival, emberi gyengeségeivel.

Júdás túlzott szabadság- és függetlenségvágyában betegesen vi-
gyáz arra, hogy se a szívét, se az értelmét ne béklyózza le senki és
semmi. Mivel senkihez nem akar huzamosabb ideig kötődni, elűzi
szeretőjét is. Júdás szerepet játszik: Keresztelő Jánostól való elűzése
után filozófusnak adja ki magát, filozófiai elmélet nélkül. Koldul és
bordélyházban új varázslatokat, Belzebúbnak áldoz és a prostituál-
taknak beszél Istenről. Megvan benne a képesség az emberek meg-
tévesztésére, így a prostituáltak testvérüknek és jónak nevezik. Júdás
ekkor találkozik újra Jézus nevével, s megismerkedik Mária Magdol-
nával, aki a regényben a keresztény hagyományoknak megfelelően
prostituált, mielőtt Jézussal találkozna. Mária Magdolna hideg meg-
vetést és gyűlöletet érez a férfiakkal és az egész világgal szemben,
Júdáshoz azonban ambivalens, sőt, gyengéd érzések fűzik: *„Keserűsé-
ge és Júdás gonoszsága együtt mégis megnyihült és a kajánságban, az ítél-
kezésben, a rágalmozásban, s ezer rossz gyönyörben, már-már szerelemben
egyesült egymással.”* (36.)

Júdás szüntelenül úgy érzi, hogy érdemtelenül bántják, sorozatban
érik az igazságtalan sérelmek, noha ő mindenkinek csak jót akar.
Állandó sértettségben és megbántottságban él, s e miatt folyamatos
benne a bosszúvágy. Így amikor Mária Magdolna elhagyja őt, hogy
kövesse Jézust, vérgig sértődik, s csatlakozik a tömeghez. Júdás szen-
vedélyesen vágyakozik Mária Magdolna iránt. Annak, hogy ő is kö-
veti Jézust, egyik oka az, hogy mindenáron meg akarja szerezni ma-
gának a nőt, aki után hiába sóvárgott. E mellett célul tűzi ki, hogy
megfigyelje Jézust, fölfedje titkait, s leleplezze az emberek előtt *„ezt
a Gézengúzt”*. (37.) Kíváncsiságát felcsigázza, hogy az egyik írástudó
azt állítja, Jézus a csodáit Belzebúb erejével cselekszi. S végül, ami a
legdöntőbb: Jézus minden törvény és minden logika ellen beszél, ez
pedig Júdás számára alapvetően fontos.

Júdás kezdettől fogva súlyos tévedésben van, és betegesen túlé-
tékezi önmagát, hiszen amikor napokig hiába keresi Jézust, ezt azzal
magyarázza, hogy az Emberfia menekül előle. Del Vasto rögtön ér-
zékelte Jézus rendkívüli hatását: miután *„elragadta”* János apostolt,
majd Mária Magdolnát, *„elragadta Júdást Júdástól. Elragadta a lélegze-
tét, mikor először föltűnt; mert elragadta a lelkét. Ó, Uram, hogy legyőz-
ted!”* (43.)

Júdásra a meglepetés erejével hat Jézus személyisége, mert telje-
sen eltér attól a képtől, amit róla hallva hosszú idő óta hordozott
magában, s ami a mindennapi gyűlölet gyümölcseként rajzolódott
ki benne. Júdás kezdettől fogva kategorikusan elutasítja a minden-
kire kiterjedő szeretet parancsát, és arra a szeretetre akarja meg-
tanítani az embereket, ami hite szerint megfelel természetüknek.
Az ő szeretetről alkotott véleménye alapvetően ellentétes Jézus
tanításával — *„Hallottátok, hogy azt mondták: »Szeresd felebarátodat és
gyűlöld ellenségedet.« Én viszont azt mondom nektek: Szeressétek ellensé-
geiteket és imádkozzatok üldözőitekért, hogy fiaii legyetek mennyei Atyá-
toknak, mert ő fölkelte napját gonoszokra és jókra, s esőt ad igazaknak és*

gonoszoknak" (Mt 5,43–45), —, illetve az emberek nagy többsége által vallott és gyakorolt szeretetelvet követi, egyúttal megmutatkozik szélsőséges individualizmusa is: „Akiket én szeretek, mindig ölelném, de akiket nem szeretek, létük mélyéig gyűlölöm; le fogom őket pöckölni a párkányról. Azért születünk, hogy egyedül éljünk, s mindenki ellen. Nem lelsz békére, ha megmaradsz annak, aki vagy, mert mindenki gyarapszik körülötted s a hátadon, tehát te fogyatkozol. Nincs más öröm, csak a győzelemé, békére pedig sosincs, amíg tart az élet. Aki le akar győzni, próbálja meg: erre megy a játék. De azokat nem szeretem, akik azt mondják, hogy szeretnek, mert becsapnak; ez a gyöngék hazugsága és a hitványok menekülése. Ami a mindenki szeretetét illeti, önmagába visszaomlik, mert ez se nem menekülés, se nem hazugság, ez képtelenség.” (44.)

Ugyanakkor, amikor Júdás először látja meg Jézust, megdöbben arcvonásai rendkívüliségétől: „...fölsírmerte Jézust, elcsodálkozott férfias fenségén, hatalmának nyugalmán. Olyan arca volt, amit soha többé nem lehetett sem elfelejteni, sem emlékezni rá és amely a lélekben fehéren maradt meg, tökéletes oválistként; arcához képest minden emberi arc csak nevetséges fintor. Szemében lobogó víz hullámszott, és a tömegben egyedül Júdást nézte. Vagy talán mindenki úgy érezte, egyedül őt nézi. És mintha Júdást álmában hang nélkül hívta volna ez a tekintet.” (44.)

Júdás azért lesz tanítvány, hogy ellesse Jézustól a „trükköket”, behatoljon „ennek a nagyon is új művészetnek minden titkába” (47.), hogy aztán majd ő is tudjon csodát tenni, gyógyítani, hirdetni az Igét. Júdásnak azonban nem azért van minderre szüksége, hogy szolgáljon, hanem hogy neki szolgáljanak. Minden cselekedete arra irányul, hogy csodálják, hogy róla beszéljenek, s döbbenten veszi tudomásul, ha ez elmarad. Júdást gyakran keríti hatalmába az unalom, s ennek elűzése érdekében folyamatosan kísérletezik, különböző dolgokkal próbálkozik, arra törekedve, hogy mindig ő legyen a középpontban. Mivel vezető szerepre vágyik, Jézust a vetélytársának tartja.

Jelképes értelmű Jézus gesztusa, hogy amikor a tanítványává fogadja, megcsókolja Júdást. Júdás képtelen felfogni Jézus tanításának lényegét, s nem is törekszik erre, mert számára semmit nem jelentenek Krisztus alapvetően új gondolatai az ellenségre is kiterjedő szeretetről, a megbocsátásról. Júdás megveti az embereket, „a népet”, de ha éltetik, reszketés fogja el, megrészesül önmaga nagyságának tudatától. Jézus tanítását Júdás sötétnek tartja, „tele szándékosan föllállított kelepccével, kétértelmű világossággal és duplafenekű egyszerűséggel”. (50.)

Egy ponton nem volt homályos számára ez a tanítás, amikor megítélése szerint Jézus lázított. Júdás Jézust minden prófétánál, még Mózesnél is nagyobbának tartja, amiért különleges vonzalmat tanúsít a bűnösök és az utcanők iránt. Alapvetően félreérti azonban Jézus szándékait, nem azt látja mindebben, hogy az irgalom reményében a bűnös ember megtisztulhat lelkileg, hogy drasztikusan megváltoztathatja az életét, pozitív irányba, hanem úgy éli meg, hogy Jézus az igazságszolgáltatást forradalmasítja ezzel. Júdás számára a bűnök

megbocsátása, csakúgy, mint minden más, összekapcsolódik a szélsőséges szabadság fogalmával, a jogunkban áll bármit megtenni gyakorlati lehetőségével. Így gondolkozik erről: „*A fény fiai szabadok, mivel többek az embernél és a szentek minden cselekedete szent cselekedet. Elég tehát szentnek lenni és hitből élni, a saját szentségünkbe vetett rendíthetetlen hitből, hogy jogunk legyen mindazt megtenni, amit akarunk, félelem, aggály, lelkiismeret-furdalás nélkül. Sőt, ez a feladatunk is, hogy szétromboljunk minden akadályt, meghaladjunk minden szabványt, hogy a szokatlant gyakoroljuk, a túlzásokban ragyogjunk. Minthogy a kegyelem mértéke a szabadság, és a szabadság mértéke a mérték nélküli élet; íme, közeledik a szertelenek országa. Mi vagyunk Krisztus bolondjai, mondta Júdás.*” (52.)

Júdás számára tehát a szentség és a hit fogalma a felsőbbrendű emberek privilégiuma. Itt egy olyan modern értelmiségi képe rajzolódik ki előttünk, aki önmaga nagyságától eltelev, jogot formál arra, hogy különbnek nyilvánítsa magát másoknál, s mint ilyen, bármit megteheszen, elutasítva mindenfajta erkölcsi korlátot.

Júdás viszonya ambivalens a többi tanítvánnyal. Óvatosságból és tetszeni vágyásból meg akarja nyerni valamennyiük rokonszenvét, de exhibicionista természete miatt nem képes lemondani „szemtelen-ségei”-ről, ezért gyakran összetűz a nála tanulatlanabb tanítványokkal. Júdás itt is félreérti a dolgokat, emberismeretből elégtelenre vizsgálzik. Del Vasto bemutatja Júdás több tanítványhoz való viszonyát is. A regény szerint Fülöp és Bertalan két öreg apostol, Júdással együtt Keresztelő János tanítványai voltak. Júdás végig attól retteg, hogy leleplezik őt Mesterük előtt, elmondják, hogy Keresztelő elzavarta, s megjövendőlte, ő lesz az, aki elárulja Jézust. Ám az idő múlik, és a két tanítvány semmit nem mond Jézusnak. Júdás ezért képmutatóknak nevezi őket, ám az eszébe sem jut, hogy azért nem árulják el, mert lélekben megérintette őket Jézus tanítása a megbocsátásról, s abban is bíznak: másokhoz hasonlóan ő is képes lesz megnyitni lelkének pozitív tartományát Jézus szeretetet hirdető szavai előtt.

Gyűlölet, szánalom, gúnyolódás, megvetés, türelmetlenség — mindez jellemzi Júdás és a tanítványok kapcsolatát. „*Júdás gyűlölte Jánost a szépségéért, mely oly kedvessé tett őt Jézus előtt; és gyűlölte Jakabot fiatalos lendületéért... Péter szánalmat keltett benne; olyan volt, mint egy ökör, amelyet orránál fogva vezetnek ismeretlen utakon, és épp saját ereje az akadály. Dydimusszal talányos játékot űzött, hogy zavart arckifejezésén mulasson. Mátét és a könyveit kigúnyolta... Júdás megvetette a birkalelkű Simont, és türelmetlenkedett vele, mivel a türelmetlenségnek semmi jelét nem találta benne.*” (58–59.)

Júdás a legjobban Jánost és Jakabot gyűlölte, amiért anyjuk, Salome azt kérte Jézustól, hogy fiai közül az egyik a jobbán, a másik a balján üljön a Mennyek Országában (Mt 20,20–23). Júdás mérhetetlen önteltsége nyilvánul itt meg, ugyanis nem hitte, hanem „...tudta, hogy egyedül neki jár az első hely Isten országában, mert Isten az élőké”. (61.)

Júdás különbnek tartja magát a tanítványoknál, érdekesebbnek arra, hogy egy Mestert kövessen, mint a többiek, „mert ezek kutjának születtek, azért lettek, hogy kövessenek valakit, ő meg farkasnak, macskának, kígyónak született, s most kutyává tette magát a szeretett szeretetéért”. (62.)

Júdás szerepet játszik akkor is, amikor elmeséli utálatos tetteit, s képtelen felfogni, hogy András nem ítélkezik, nem nevezi őt szörnyetegnek, hanem azt mondja: „Úgy ítélem, hogy a cselekedet rossz volt, te meg méltó lettél volna arra, hogy különb tetteket vigyél végre.” (63.) Júdás képmutató, de eredeti szándékával ellentétben, jó hatást ér el, hiszen András úgy érzi, sokat tanult tőle, őt megismerve feltárult előtte, milyen is a teljes Ember.

A szeretet fogalmának sokrétűségére mutat rá Del Vasto János apostol gesztusával. Mint említettük, Júdás gyűlöli Jánost, de az ő reagálása nem a viszontgyűlölet. Felajánlja Júdásnak: „Tudom, Júdás, hogy nagyon megvetsz engem. Azt hiszem, igazad van és nem is érdemlek mást. De kérlek téged, annak szeretetéért, akit mi szeretünk, s aki nincs tekintettel csekély érdemeinkre, bocsásd meg nekem, hogy olyan vagyok, amilyen vagyok.” (65.)

János tehát szereti Jézust, s megvan benne a hajlam az önkritikára és arra is, hogy megvalósítsa Mestere szeretetre vonatkozó parancsát. Felismeri, hogy önmagunkat kell legyőzni ahhoz, hogy megpróbáljuk szeretni azt, aki rideg vagy rossz velünk, s ha az illető nem hajlandó erre, nekünk kell megtennünk az első lépéseket feléje. Ehhez erőszakosságra is szükség van. János ettől kezdve sokat beszélget Júdással, és így vélekedik róla: „Szeretem, mert annyira más, mint amit szeretek.” (66.) Kettejük beszélgetéséből kiderül, hogy alapvetően másként gondolkodnak a jóról és a rosszról. János költőnek tartja Júdást, aki azonban a maga szórakozására ír verseket. Júdás szerint a jónak szükséges a rossz, „a legeslegfőbb jónak, ami annyi, mint szabadnak lenni. Hisz ha nem volna rossz, úgy tennék a jót, ahogyan a kő leesik, elvéthetetlenül, nem is volna benne semmi érdemünk.” János viszont így felel: „Az a szükséges, hogy a rossz lehetséges maradjon; megtenni a jót kell.” (66.) János ebben látja Jézus tanításának a lényegét: „Cselekedj! Indulj el! Szeress!” Az unalomtól rettegő Júdás viszont így felel: „Igen, cselekedj, menj utadra, s támadd meg a rosszat, rombold szét és forgasd föl. A jó nem béke, hanem kard. De ha minden jó lenne, a te jód visszahullana önmagára, és nem maradna más tennivalónk, mint ásítani.” (67.) János viszont megfogalmazza a lényegét: „A világban az a rossz, hogy ellenáll a szeretetnek, és ez annak a gyötrelme, aki szeret, mert az ő feladata, hogy a szeretetnek kard által nyisson rést. Az ő szíve vérzik minden adott csapásra. Küzdeni a rosszal nem annyi, mint jót tenni, hanem mint a jóra fölkészülni. Amikor le van győzve az ellenség, akkor kezdődik csak a harc, mert most kell meggyőzni s barátá tenni őt... Szeretni: ez nem a buta, a hitvány, a lusta vállalkozása.” (67.)

Lanza del Vasto olyan közösségnek írja le Jézus és az apostolok közösségét, amelyben érvényesül a szeretetparancs, a tanítványok folyamatosan küzdenek meg mindennapi gyengeségeikkel, s tudnak bocsánatot kérni, megbánni vétkeiket, mulasztásait: „Jézus ba-

rátai között nem volt sem veszekedés, sem bármiféle egyenetlenség, és ha az egyikük mormogott magában a másik ellen, megvádolta ezzel magát a másik előtt, vagy mindenki előtt. És ha valamelyikből kiszökött egy durva szó, vagy gúnyos megjegyzés, testvére lába elé vetette magát, és kérte, tegye lábát a szájára... Egymással nyájas köszöntéseket váltottak, és ha valamelyikük beteg volt, vagy valami lesújtotta, mind vele búsult. És ha egyikük valami bűnt követett el, mind vele búsult.” (74.)

Júdás azonban, mivel begubózik saját, végtelennek hitt szabadságának hamis illúziójába, képtelen átlépni önmaga szellemi, lelki korlátain. Nem örül ennek a szeretetközösségnek, éppen ellenkezőleg: *„A jóindulatnak ez a kölcsönössége nyugtalanította Júdást, mint egy összeküvés, mely azért jött létre, hogy kirekessze őt.” (74.)*

Júdást nem a tanítványok rekesztik ki maguk közül, ő maga idézi elő a maga zárt világába való önkéntes begubózásával, hogy kirekesztődjék. A tanítványok segítőkészségét félreérti, mert ő akar mindenáron a vezető lenni. A regény szerint Júdás rengeteg hívet szerez Jézusnak, sok helyen jobban kedvelik az emberek minden tanítványaival, sőt, még magánál Jézusnál is. Mindezt virágos ékesszólásaival és leleményes mutatványaival éri el. Júdás szerint mindezt Jézus azért nem értékeli kellőképpen, s azért nem emeli ki a többi tanítvány közül, mert hálátlan és irigy rá. Júdás egyre elégedetlenebb, amiért Jézus nem fedezi fel benne a rendkívüliséget, s egyáltalán nem kivételez vele, számára csupán az egyik tanítvány a tizenkettő közül. Így füstölög magában: *„Mintha nem különböztette volna meg őt a környezethez tartozó kövektől, növényektől, levegőtől; ha rápillantott, üres volt a tekintete. Hogyan lehet próféta, ha ezt nem fedezi föl? Hogy nem vette észre, hogy Júdás kitűnik a többi tanítvány közül, és már közel van ahhoz a ponthoz, hogy az arcába kiáltsa: egyáltalán nem az ő tanítványa?” (87.)*

Júdás féltékenységgel vádolja Jézust, holott éppen ellenkezőleg, ő a féltékeny. Ő az, akit egyre jobban zavar, hogy a tanítványok úgy beszélnek Jézusról, mint az Isten Fiáról. Júdás minden kérdéshez racionálisan viszonyul, gondolkodásában alapvető, kibékíthetetlen ellentétben van ész és hit. Hidegen hagyja Péter figyelmeztetése: *„...ajánlatosabb hinni, mint azt hinni, hogy tudunk. Rólad beszélek, Júdás: ne az okoskodásaidtól várj választ, azok csak szavakkal felelhetnek. Fordulj a világhoz tetteiddel, az majd bizonyságokkal felel neked.” (111.)*

Júdás agyafúrt álokoskodásaival mindent túlbonyolít, a visszájára fordít, ezért válik az ő értelmezésében az igazság is hazugsággá. Egy ilyen bonyolult álokoskodás közben majdnem „*elfedezi*” a Szentháromságot, hiszen ebben az alapkérdésben is az extremitás izgatja. Júdás számára az Atyaisten lényé nem jelent semmit, hiszen róla tudják az emberek, hogy kicsoda, *„A Fiúról most tudták meg, hogy van, ha azt, hogy Isten, nem is tudták. De a Harmadik, név nélkül, alak nélkül, tartalom, forma híján, mindenestül kimondhatatlanul, meg nem ragadhatóan, aki mindenben hasonló az egyhez, a ponthoz, a semmihez; hogy lehet ezt állítani, vagy tagadni, vagy kételkedni benne, vagy vitatkozni róla? És mégis, ez volt a háromszög csúcsa, a legfontosabb, a legkényesebb. Nem hinni az Atyában,*

nem hinni a Fiúban, ez emberi dolog — de nem hinni a Harmadikban, ez több mint ördögi, ez közönséges. Júdás hitt ebben a Harmadikban, igen, egyedül benne hitt, mert semmiben sem volt hasonló másokhoz.” (106–107.)

Júdás tehát mindig közel van az igazság felfedezéséhez, kimondásához, de soha nem tudja átlépni önmaga korlátait. A Szentháromság-tanban is csak azt nézi, hogy a Szentlélek elfogadása olyan különleges elmélet, ami még soha nem volt eddig. Amikor a tanítványoknak elmondja „felfedezését”, ők megerősítve látják ezzel kapcsolatos gondolataikat, s beszélnek róla egymásnak és mások előtt is. Júdásnak azonban ez már így nem olyan érdekes, és ezért azonnal elméletének a lerombolásán gondolkodik. Fölteszi a kérdést: „Mivel bizonyíthatom, hogy valami csakugyan az én tulajdonom? Azzal, hogy lerombolom.” (110.)

Júdás ekkor elhatározza, hogy kiirtja Jézus tanítását. Ez már nem sokkal Jézus keresztre feszítése előtt történik. Az Emberfia elvonul a világtól, magára hagyja a tanítványokat, hogy lelkileg felkészüljön a rá váró szenvedésekre. Júdás ezt az alkalmat használja ki, s meggyőzi a tanítványokat, hogy rövid tételekben megfogalmazza Jézus tanításának a lényegét. Az egyik barlangban Jézus tartózkodik, a másikban Júdás. A két barlang szemben van egymással. Annak a nyílása, amelybe Jézus vonult, sírűreghez hasonlít. Krisztus sírhelyére asszociálhatunk, valószínűleg arról a barlangról van szó, ahová Jézust a keresztre feszítése után a tanítványok eltemették. Júdás gondolatai is egyértelműsítik ezt, Mestere halálát kívánja, s paradox módon a Jézus iránti szeretetre hivatkozik. „Igazán világosan látta, hogy ez a sírbolt-dolog lenne a legmegfelelőbb Jézus megistenüléséhez, amiért már némi idő óta ügyködött. Mondjuk, ha például a barlang mélyén volna valami szakadék, és Jézus beleesne, s a holttestét semmiképpen sem fedezhetnék föl, biztos, hogy Júdás teljes erejéből igyekeznék meggyőzni mindenkit arról, hogy az Emberfia leszállt a poklokra, aztán láthatatlan utakon fölment a mennybe, s most ott ül az Atya jobbján.” (121.)

(...)

Lanza del Vasto Júdása nihilista értelmiségi, aki számára természetes ez a létállapot, s ezért feltételezi, hogy mások is olyan hitetlenek, kiábrándultak, mint ő. Szabadgondolkodónak tartja magát, úgynevezett felvilágosult, mindenre nyitott értelmiséginek, de ez a nyitottság csak az extremitások befogadására vonatkozik, ám a valódi értékek — szeretet, önzetlenség, szolidaritás, szépség, igazság — előtt már bezárult a lelke. Ezért nem képes felismerni, hogy az igazi csoda, Isten Fiának megtestesülése ott van a szeme előtt, élő valósággá lett. Júdás tragédiája ez a hitetlenség, az, hogy semmiben nem hisz, így az isteni irgalom mindenütt jelenvalóságában sem. Sorsa ezért törvényszerűen lesz a pusztulás, az ő hite szerint a teljes megsemmisülés. Am azt nem tudhatjuk, hogy valóban így történt-e, Isten végtelen irgalma talán még őrá is kiterjedt.

Az alázat mint bibliai paradigma

BÁCSKAI KÁROLY

„Az alázatnak nevezett erény gyökere az Istenség mélyén van.”¹

„Luthernek egyik legmélyebb felismerése az volt, hogy Isten értünk a Krisztusban kicsivé tette magát. Miközben ezt tette, meghagyta szabadságunkat és emberségünket. Megmutatta nekünk a szívét, hogy így a mi szívünket megnyerhesse...”²

1965-ben született Budapesten. Tanulmányait Budapesten az Evangélikus Hittudományi Egyetemen és a Marburgi Philipps Egyetemen végezte. Evangélikus lelkész és teológus. Jelenleg az Evangélikus Hittudományi Egyetem újszövetségi tanszékének megbízott vezetője.

¹Idézet Eckhardt mestertől, in: François Varillon: *Isten alázata és szenvedése.* (Ford. Szabó Ferenc.) Szent István Társulat, Budapest, 2002, 19.

²Paul Tillich: *Der Mensch zwischen Bedrohung und Geborgenheit. Ein Tillich-Brevier.* (Hrsg. Erhard Seeberger, Gotthold Lasson.) Evangelisches Verlagswerk, Stuttgart, 1969. In: *Szöveggyűjtemény Karl Barth, Dietrich Bonhoeffer*

Az eredeti hivatása szerint ágostonos szerzetes pap-tanár Luther úgy látta, hogy az újszövetségi értelemben vett alázat alapja az, hogy Isten az emberért Krisztusban megalázta magát. Isten olyan, hogy gazdagsága, szabadsága, hatalma — a szeretet gazdagsága, a szeretet szabadsága, a szeretet hatalma — nem fejezhető ki, és nincsenek is kinyilatkoztatva másként, mint Jézus Krisztus szegénységében, függésében és alázatában. Isten végtelenül gazdag. De szeretetben gazdag, nem birtoklásban, nem is a tulajdonként megtartott létben. A szeretetben való gazdagság és szegénység szinonim fogalmak. Isten végtelenül független, tehát szabad. De szabad arra, hogy szeressen, és a szeretetben a végletekig elmenjen. A szeretet véglete az, hogy lemond a függetlenségéről. A határ a halál. Isten végtelenül nagy, hatalmas. De nagysága az, hogy mindent megtehet, amire a szeretet képes, egészen addig, hogy elmosódik a tekintet alázatában. Milyen hatalom kell ahhoz Istennek, hogy a szeretet benne ne legyen előkelő leereszkedés! Ez a hatalom kifürkészhetetlen misztérium. Jézus kinyilatkoztatja ezt nekünk, amikor megmossa övéi lábát, tetetés vagy hamis alázatosság nélkül: tette igazán megmondja, hogyan szeret az Isten.³

Jézus alázatosságának a hangsúlyozása — a „mindenható” Istenre való hivatkozások mintegy ellenpontjaként — a közelmúlt teológiai gondolkodásának is meghatározó eleme volt. Dorothee Sölle *Isten erőtlensége a világban* című tanulmányában megállapítja, hogy az ártatlanok szenvedése miatt a modern ember joggal vádolja az atyának, a királynak, a világ urának, a mindenhatónak tartott Istent. A legújabb kor erre vonatkozó ismertebb teológiai terminusai, például az „istenfogyatkozás”, a „rejtőzködő Isten”, a „távollevő Isten”, vagy akár az „Isten halála”, ennek a vádnak és tiltakozásnak kísérelnek

és Paul Tillich műveiből.

(Vál. és ford. Jánossy Imre.) Filozófia-oktatók Továbbképző és Információs Központja debreceni munkabizottságának füzetei 1–3. 2. kiadás (kézirat), 1985, 185.

³Vö. Fr. Varillon: i. m. 69–70.

⁴Vályi Nagy Ervin: *Isten mindenhatósága és erőtlensége*. In: *Minden idők peremén. Válogatott írások*. (Szerk. Vályi Nagy Ágnes.) Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel – Budapest, 1993, 70. Az erő és erőtlenség témájához lásd még: *Erő és erőtlenség* (tematikus összeállítás). Vigilia 2004/3. 161–194.

⁵Vályi Nagy Ervin: i. m. 70.

⁶Simone Weil: *Ahol elrejlík az Isten*. (Ford. Reisinger János.) In: *Ami személyes, és ami szent. Válogatott írások*. (Szerk. Reisinger János.) Vigilia, Budapest, 1983, 117.

⁷Fr. Varillon: i. m. 211.

⁸Sulyok Elemér: *A misztérium teológiája*. Diakonia, 1991/2. 37.

⁹Idézi Fr. Varillon: i. m. 64.

¹⁰Egy 17. századi flamand jezsuita mondása alapján: „Non coerceri maximo,

meg hangot adni.⁴ A 20. századi protestáns teológus, Vályi Nagy Ervin hasonló témájú tanulmányából szó szerint idézve: „A világ jelenlegi alakjáért felelős 'Mindenható' (akire még egy Hitler is szívesen hivatkozott saját gonosz céljai érdekében) elutasításával párhuzamos az a törekvés, hogy a megfeszített Jézust a szenvedő és lázadó ember oldalára állítsák. Jézus, aki 'a hatalom nélküli Isten szerepét tölti be' ezen a világon (D. Sölle), 'mint a legemberibb ember', a vádló emberiség szószólójává lesz.”⁵

Az alázat mint a teremtő Isten jellemzője

A krisztológiai szemponton túlmenően az alázattal, mint isteni paradigmával kapcsolatban érdemes a teljes kinyilatkoztatást alapul venni, amennyiben maga a teremtés Isten részéről nem az önkíaradás, vagy a gazdagabb önkifejezés, hanem a visszahúzóadás, a lemondás cselekedete.⁶ „Amikor Isten teremt, tudja, hogy Életbősége sivataggá lesz, Villámlása éjszakává, Boldogsága keresztté. A keresztény lelkiség lényege: megélni a jelen pillanat kötelességében ezt a Paradoxont.”⁷ Misztérium ez, melyet a véges emberi elme nem érhet fel. Kizárólag Isten leplezheti le önmaga elrejttségét úgy, hogy kinyilatkoztatja magát a teremtménynek, de ismét misztériumban, azaz kegyelemből fakadó kinyilatkoztatással az általa kiválasztott kicsinyek, alázatosak és tiszta szívűek előtt, nem pedig a büszkéknél és öntudatosoknál.⁸ A mások nagysága előtt való meghajlás még nem alázatosság. Romano Guardinit idézve: „Ez csak lojalitás, becsületesség, igazság, a 'szellem udvariassága.' Ha egy kisebb tisztelettel adózik a nagyobb előtt, ez még nem tanúskodik rendkívüli lelki nemességről. De ha a nagyobb hajol meg 'tisztelettel' a kisebb előtt, ez a szeretetet jelenti szabadsága és hatalma teljében. Assisi Szent Ferenc nem alázatos, amikor letérdel a Pápa előtt, hanem amikor megalázkodik egy szegény előtt, akiről elismeri, hogy szegény mivoltában is fenségbe öltözött. Gesztusa nem 'leereszkedés'; tekintete semmit sem árul el 'felsőbbrendűségéből'. Semmi kényszer: a spontaneitás teljes, a szeretet fejezi ki, amint a lélegzés kifejezi az életet. Végtelenül nagyok kell lenni ahhoz, hogy valaki így lélegezzék. Istennek kell lenni. Szent Ferenc alázata részesedés Uráiban.”⁹

Isten jellemzője az, hogy túlterjed a legnagyobbban, mégis belesimul a legkisebbe.¹⁰ Ez, a legkisebbnek a vállalása és a kicsinnyel való azonosulás (belesimulás a legkisebbe) jelenti azt a nagyságot vagy végtelenséget, amelyet semmibe sem lehet beleszorítani. Más szavakkal: Isten Szellem (Lélek), és bennünkmaradó¹¹ (immanens), ezért láthatatlan, rejtett vagy rejtőzködő, tünékeny vagy eltűnő. „Ha ezt a bennünk maradáást 'lelki' szempontból tekintjük, ezt mondjuk (Ágostonnal): *interior intimo meo*, bensőségebb, mint legbensőbb mivoltom.”¹² A „bensőséges” pedig már többet mond, mint az „immanens”. „Azt jelenti, hogy Isten átöleli a lelket szeretetben. Ő a Másik, de távolság nélkül. És rejtett. Alázatosan rejtett, mert ha az

contineri tamen a minimo, divinum est — Túlterjedni a legnagyobbon, és mégis belesimulni a legkisebbe, ez isteni dolog.” In: Fr. Varillon: i. m. 64–65.

¹¹Igy, egybeírva, in: Fr. Varillon: i. m. 66.

¹²l. m. 66.

¹³l. m. 66.

¹⁴l. m. 67.

¹⁵S. Weil: i. m. 191.

ember látná, nem maradhatna szabad. Isten láthatatlansága nem más, mint szabadságunkat tisztelő alázata.”¹³ Az alázatos pedig nem aláz meg senkit, mert „lényének mélye”¹⁴ ezt megtiltja neki. Isten alázata maga a létmódja, ebből eredően pedig Jézusé is. Az önmagát így kinyilatkoztató, kicsinnyé alacsonyító Istenben alakul át lemondássá az ember nagyság utáni vágyakozása, a siker és az elismertség iránti sóvárgás pedig így válik Isten és az ő országa utáni szomjúsággá. Az emberek, a világ szemében — képletesen — az a nagy, aki másokat fel tud emelni. Isten országában azonban az, aki szeretné, hogy felemeljék.

Egyes ószövetségi példák szemléletesen mutatják be ezt a paradox isteni mechanizmust: Isten azért aláz meg és alacsonyít le, hogy azután felemeljen. A kiszolgáltattottak (más szóval a bűnüket elismerők) felé is azért fordul különleges figyelemmel, mert felemelhetők, mert segítségre, nevelésre, szeretetre, gondoskodásra szorulnak. Jézus nem másokat, mint a kicsinyeket, az alázatosakat, a gyermekeket, az alacsony sorban élőket nevezi övéinek, az Isten országa várományosainak. Radikálisan fogalmazva kimondhatjuk, hogy a kereszténység voltaképpen az elnyomottak vallása.¹⁵

Az isteni alázat értelmezése Fil 2,5–8 alapján

¹⁶Üresség, a görög κενόω, kiüresíteni igéből. A Filippi levél előtt már valószínűleg létezett, a Pál apostol által a levélbe illesztett őskeresztény himnuszban az ἐκένωσεν ige alanya Krisztus.

Ebben az összefüggésben az a további megállapítás sem tűnik túlzónak, hogy a kereszténység Isten megalázkodásának misztériumából (kenózis¹⁶) táplálkozik, amint arra egy őskeresztény himnusz idézve Pál apostol is hivatkozik (Fil 2,5–11). A praktikus, a korabeli gyülekezeti élet ellentmondásait orvosolni szándékozó apostoli útmutatás alkalmas arra, hogy segítségével kísérletet tegyünk az isteni alázat, mint bibliai paradigma bemutatására és értelmezésére. Ennek nyomán kirajzolódik a számunkra az is, hogy az isteni alázat miként válhat a gyülekezet életében az emberi kapcsolatok katalizátorává: „Az az indulat legyen bennetek, ami Krisztus Jézusban is megvolt: mert ő Isten formájában lévén nem tekintette zsákmánynak, hogy egyenlő Istennel, hanem megüresítette önmagát, szolgai formát vett fel, emberekhez hasonlónak lett, és magatartásában is embernek bizonyult; megalázta magát, és engedelmeskedett mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig.”

A kenózis

Az idézett himnusz mondanivalója egy homorú gondolati ívet alkot. Jézus útja a mennyei hatalmasságból az emberi létforma alacsonyosságán át a kereszthalál mélységéig vezetett. Ez az út azonban nem ért véget a Golgotán. Isten az alázat és a lemondás útját azzal igazolta, hogy Jézust mindenek fölé emelte, Úrrá és Krisztussá tette őt. Amint azt Cserhádi Sándor kommentárjában megállapítja: A szolgálat útja mindig lefelé vezet és nem jelent földi dicsőséget.¹⁷ Pál apostol minden bizonnyal a himnusz első felében foglaltak, azaz a

¹⁷Cserhádi Sándor: Pál apostolnak a filippibeliekhez írt levele.

A MEE Sajtóosztálya,
Budapest, 1976, 103.

¹⁸l. m. 103.

¹⁹l. m. 103.

²⁰Fr. Varillon: i. m. 111.

²¹l. m. 111.

²²l. m. 111–112.

²³Joachim Gnllka: *Der Philipperbrief*. Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 1968, in Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament (HThK), Apostelgeschichte und Briefe, Herder, Freiburg — Basel — Wien, 1968–2002, 122.

²⁴Cserháti Sándor: i. m. 85.

²⁵l. m. 86.

²⁶l. m. 86–87.

mélységekbe vezető krisztusi út megjelenítése miatt idézte azt a levélben. A leghatékonyabban ez józaníthatta ki az egymással versengő, a másikon uralkodni akaró keresztényeket, világos útmutatást adva a számukra: „Ha ők Krisztus lemondásából élnek, nem választhatják ők sem az uralkodást a szolgálat helyett.”¹⁸ Ha Krisztust követik, az alázat útján kell elindulniuk; és ha a himnuszban megénekelte magasság, illetve méltóság nem is lehet az övék, részülhetnek Krisztus győzelmének a gyümölcséből.¹⁹ Ez a szemlélet egyébiránt jellemző volt a kenózis korabeli keresztény értelmezésére. E szerint Krisztus kenózisában „nem az Ige örök aktusa”²⁰ jelent meg, hanem csupán a szegénységnek és az alázatosságnak az az állapota, amelyet Jézus választott földi életében. A kenózisban nem általában a megtestesülés tényéről, hanem inkább annak módjáról van szó, tudniillik Krisztus a keresztalálával „üresítette ki” önmagát. A kenózis fogalmának jelentése ugyanakkor kiszélesíthető, amennyiben „a kenózist magába Istenbe helyezük, és ebben keressük műve és léte titkát”.²¹ A gondolatot kibontva és azt tovább idézve: „Isten léte megfelel megjelenésének Krisztusban. Jézus nemcsak azt mondja nekünk, hogy az embernek hogyan kell szeretnie, hanem azt is, és elsősorban azt, hogyan szeret az Isten. Ha létezik Krisztus kenózisa, ez azt jelenti, hogy Isten, Atya, Fiú, Lélek örökösen kenózisban van, vagyis önmaguk áldozati kiszolgáltatottságának aktusában... Isten az, amivé Krisztusban válik. Nem lenne a megtestesült Ige kenózisa, ha a Háromság — nemcsak az Ige — nem lenne önmagában a kenózis Potenciája és Aktusa.”²²

Az alázatos Krisztus mint őskép

Pál tehát az őskeresztény himnusz alázatos Jézusát állítja példaként megszólítottjai elé. Jóllehet, amint arra az Emberfia (azaz Krisztus) isteni természetével kapcsolatban Lohmeyer rámutat, az alázatot vállaló Krisztus nem egyszerűen példakép, hanem előkép vagy őskép (*Er ist Urbild, nicht Vorbild*).²³ A cél nem Jézus erényeinek bálványozása. Krisztus életútja nem különleges, elérhetetlen erkölcsi ideál, hanem általában a keresztény élet alapja. A himnusz kezdő sorai ennek az életnek az irányát példázzák, megmutatva egyúttal az isteni kinyilatkoztatás „irányát”, vagyis annak természetét is, tudniillik Isten az alázatosban elrejtözve jelenti ki magát.²⁴ Mindkettőben, tehát a Krisztust követő életben és Isten Krisztusban történt kijelentésében is hangsúlyos a lemondás mozzanata. Az isteni cselekvés felől szemlélve: „Jézus az mennyei lét biztonságát felcserélte a földi lét kiszolgáltatottságával.”²⁵ Nem élt az isteni létforma előnyeivel, hanem alávetette magát az emberi létforma kötöttségeinek. Noha Isten hatalmával és dicsőségével rendelkezett, erről mégis lemondott, hogy a megváltás művét véghezvigye.²⁶ A megváltáshoz tehát Istennek Jézusban meg kellett alázkodnia. Ennek megvalósulását, azaz az inkarnációt²⁷ Pál a „megüresítette önma-

gát” kifejezéssel írja körül (ἐκέλευεν), egy másik helyen pedig így fogalmazza meg a hasonló gondolatot: „Mert ismeritek a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelmét; hogy gazdag létére szegénnyé lett értetek, hogy ti az ő szegénysége által meggazdagodjatok.” (2Kor 8,9)

Isten szenvedő szolgálója

²⁸Walter Klaiber: *Isten maga a válasz*. In: Margot Kässmann (szerk.): *Hit a terroron túl — Isten hatalmáról, mindenhatóságáról és erőtlenségéről*. (Ford. Ódor Balázs.) Kálvin Kiadó, Budapest, 2004, 169.

²⁹l. m. 170.

³⁰Cserháti Sándor: i. m. 94.

³¹Fr. Varillon: i. m. 126.

³²Cserháti Sándor: i. m. 97.

³³l. m. 102–103.

³⁴Die Übernahme des Todes bedeutet das letztwillige Ja zum vorgegebenen Weg, der damit zu seinem Schlupfunkt gekommen ist. Bezeichnend ist, daß unter dieser Perspektive der Tod dieses Einen an sich nicht als etwas Heilhaftes gesehen wird, vielmehr ist er der tiefste Punkt eines im Gehorsam beschrittenen menschlichen Weges.” J. Gnlika: i. m. 124.

³⁵Bibliai összefüggésben ezért sem lehet egyértelműen kifejezni a kicsinyiség fogalmát, csak annak

Isten jelen van az emberi élet minden részletében, az emberi élet legmélyebb pontján, a szenvedésben is, sőt maga is hordozza, elszenvedti azt. A motívum már az Ószövetségben megjelenik: „Megvetett volt, és emberektől elhagyatott, fájdalmak férfja, betegség ismerője. Eltakartuk arcunkat előle, megvetett volt, nem törődünk vele. Pedig a mi betegségeinket viselte, a mi fájdalmainkat hordozta. Mi meg azt gondoltuk, hogy Isten csapása sújtotta és kínozza. Pedig a mi vétkeink miatt kapott sebeket, bűneink miatt törték össze. Ő bűnhődött, hogy nekünk békességünk legyen, az ő sebei árán gyógyultunk meg.” (Ézs 53,3–5)

A „fájdalmak férfja”, a „betegség ismerője” nem más, mint Isten szenvedő szolgálója. A fogalom a korabeli (ókori) szóhasználatban nem egyszerűen a szolgálót, hanem tágabban, Isten képviselőjét jelentette.²⁸ Isten megengedi és hagyja, hogy az ő szolgálója, vagyis az, aki őt az emberek között képviseli, szenvedjen és meghaljon. Így hordozza el Isten — éppen az ő szenvedő szolgálója által — az emberi élet töredezettségét, és az ebből következő szenvedést. A kereszténység a kezdetektől fogva ennek beteljesedését Jézus sorsában — életében, szenvedésében, halálában — látta. Jézus kereszthalálában Isten elhordozta a tőle való távolság és elidegenedetség terhét. A korabeli gyülekezet ebben nem csupán egy olyan áldozatot látott, amelyet azért kell bemutatni, hogy az ember bűne elégtételt nyerjen, és nem is azt a büntetést, amelyet Krisztus az emberiség helyett vállalt magára, hogy vezeklésével megszabadítsa attól. A kereszténység a kezdetektől fogva meglátta Jézus életében és halálában azt is, hogy Isten az emberrel együtt szenvedti el mindazt, amit az embernek el kell tűnie. Isten részt vállal az ember szükségében, mégpedig a legmeszebb menőig. Az emberrel való azonosulás mélységét beszédesen mutatja meg Jézus szava a kereszten, amikor paradox módon úgy tűnik, az Isten „önmagától is távol kerül” az emberért: „*Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el? Távol van tőlem a segítség, pedig jajgatva kiáltok!*” (Zsolt 22,2) „*Éli, éli, lamá sabaktáni!*” azaz: „*Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?*” (Mt 27,46) Szintén ide sorolható a Zsidókhoz írott levél bizonyágtétele Jézusról, mint főpapról, aki az emberhez hasonlóan szenvedte el az erőtlenséget: „*Nem olyan főpap van, aki ne tudna megindulni erőtlenségeinken, hanem olyan, aki hozzánk hasonlóan kísértést szenvedett mindenben, kivéve a bűnt*” (Zsid 4,15)

A fentiek kiegészíthetők még Róm 8,18–31-gyel, amelyben arról vall az apostol, hogy a szenvedés „elszenvedése” és annak legyőzése szorosan egybefonódik és összekapcsolódik. Eszerint az egész teremtett világ alá van vetve a szenvedésnek és a mulandóságnak,

részleteire bontva, az erre vonatkozó nem egy kifejezést a különbözőféle fordításokban olykor tartalmi szempontból színesítve.

³⁶Varillon idézi E. Pouss-et, majd így folytatja: „De Krisztus csak azért próbálta meg az úr–szolga viszonyt, hogy túlhaladjon rajta. A szolgálja–úr viszonyon keresztül visszaállítja a Fiú–Atya szeretetviszonyát, de úgy, hogy megéli azt. A feltámadás ennek a győzelemnek a jele: Az Atya kijelenti, nem szóban, hanem tettben, hogy a Fiú megismertette olyanak, amilyen valójában.”

Fr. Varillon: i. m. 214.

³⁷Lásd Gnlika elemzésében a Lohmeyertől származó, a dánieli Emberfia fogalomra alapozott, szó szerinti idézetet („Der Anthropos bleibt himmlisches Wesen”...), in J. Gnlika: i. m. 122. Az Emberfia-teóriával kapcsolatban, a Márk evangéliumáról írott kommentárjában

Dóka Zoltán is említett tesz az őskeresztény explicit krisztológiának arról a stádiumáról, „ahol az apokaliptikus Ember Fia-képzetet összekapcsolták a szenvedéshagyománnyal: az isteni hatalommal és dicsőséggel eljövendő Ember Fia-Jézus nem más, mint aki a keresztre ment.”

In: Dóka Zoltán:
Márk evangéliuma.

és várja a magváltást. Maguk a keresztények is részesei ennek a vágynak, „és Isten Lelke még ott is esedezik helyettünk és értünk, ahol mi már nem leljük a szavakat. De éppen ebben a helyzetben az a bizonyosság vezet minket, hogy Isten szeretete, amelyet kinyilvánított abban, hogy Fiát adta értünk, minden szenvedést legyőz.”²⁹

Pál is ebben a szellemben zárja a gondolatmenetet: „*Meg vagyok győződve, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelmek, sem jelenvalók, sem eljövendők, sem hatalmak, sem magasság, sem mélység, sem semmiféle más teremtmény nem választhat el minket az Isten szeretetétől, amely megjelent Jézus Krisztusban, a mi Urunkban.*” (Róm 8,38–39)

A kereszt mélysége

A Krisztusban velünk találkozó Isten olyan Isten, aki úgy van velünk a szenvedésben, hogy egyúttal le is győzi azt. Jézus életútja ezzel a szótériológiai megalapozottsággal szabja meg az egyéni és a közösségi élet irányát, nemcsak a híveket és a gyülekezetet, de az egész teremtett világot, a halált is vállaló isteni szeretet hatósugárába állítva.³⁰ A Filippi levél idézett szakaszához visszatérve, Jézus földi életének (szolgálatának) eseményein is túlhaladva, Pál apostol itt jut el a gondolati ív legmélyebb pontjához. A krisztusi alázat bemutatásához Jézus életének az eseményei is elégséges támpontot nyújtanak. A kenózis szempontjából sokatmondó a földi dimenzió is, amennyiben „Krisztus kenózisa anyja méhében kezdődik, és a keresztfáján teljeseedik be. És mindaz, ami a kettő között van, kenózis”.³¹ Jézus édesanyja, Mária a lehető legkisebb és a legkiszolgáltatottabb (δοῦλη, rabszolganő, lásd Lk 1,48), Isten azonban még ennél is kisebb: Isten Mária kicsinyévé válik, azaz a kicsinynek, a legkisebbnek a kicsinye (a gyermeke) lesz. Az isteni alázatnak a mértékéről, másképpen a Jézusban szolgálai formát, azaz emberi testet öltött isteni szeretet tágasságáról azonban a legátfogóbban a preegzisztens lét és a keresztihalál közötti távolság alapján alkothatunk fogalmat.³² Krisztus halála a bűnözők gyalázatos halála volt, az emberekben gúnyt és megvetést ébresztett.³³ Krisztus kenózisa teljes volt halálában. A kereszten a legnagyobb mélységet vállalta,³⁴ hogy az alázatnak ebben a dimenziójában éppen az ember számára nyilvánvalóvá lehessen az Isten szeretetének felülmúlhatatlan nagysága. Be kell látnunk ugyanakkor, hogy Isten lemondásának mértékéről, azaz a szeretetének nagyságáról csak az ő kijelentése nyomán, az értelmünk és az asszociációs képességünk segítségével beszélhetünk. Teremtményi mivoltunkból eredően Isten létformáját mi nem ismerjük. Az ő áldozatvállalásához csak elégtelenül hasonlítható az ember alázatossága.³⁵ A kettőt összekötő kapocs a lemondás, az alázat *motívuma* lehet, nem pedig annak mértéke vagy minősége. Közös az indulat, a vállalás, az irány. Az ember azonban képtelen „magatartásában Istennek bizonyulva”, „Isten formájában” alázatot gyakorolni. Ezzel ellentétben Isten úgy vált aláza-

Ordass Lajos Baráti Kör,
Budapest, 1996, 229.

³⁸Cserháti Sándor: i. m. 99.

³⁹l. m. 102.

⁴⁰„Wer der Größe nachläuft (d.h. nach Ehren strebt), vor dem flieht die Größe; u. wer vor der Größe flieht, dem läuft sie nach.“ (Ha futsz a nagyság után, elszalad előled, ha menekülsz a nagyság elől, utolér téged.) Strack-Billerbeck: *Das Evangelium nach Matthäus*. In: *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch (Bill.)* C.H Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, MCMLXI, Dritte Auflage, 921.; „Aki felmagasztalja magát, megaláztatik, és aki megalázza magát, felmagasztaltatik“ (Mt 23, 12; Lk 14, 11; Lk 18, 14).

⁴¹Otensio da Spinetoli: *Máté — Az egyház evangéliuma*. (Ford. Turay Alfréd.) Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó, Szeged, 1998, 615.

⁴²W. D. Davies — Dale C. Allison: *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew*. T&T Clark, Edinburgh, 1997, 278.

⁴³Dorothee Sölle: *Isten hatalmáról, mindenhatóságáról és erőtlenségéről*.

tossá, hogy Jézusban testté, azaz valóságos emberré lett (János evangélista szerint: *ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο*, Jn 1,14), szolgálai, vagyis ember-formát vett fel és magatartásában is embernek bizonyult. Nem csupán a halandóságot, de a legkínosabb halált, a kereszthalált is vállalta (Fil 2,7–8). Jézus az Istennel való egyenrangúságát „nem tekintette zsákmánynak”, más szóval nem ragaszkodott hozzá önző módon, bárminemű előnyt szerezve ennek révén a maga számára. Egyenlősége Istennel az Atya akaratának való teljes engedelmességben és alávetettségben mutatkozott meg. Noha egy volt Istennel, lemondott arról, hogy neki szolgáljanak, sőt, ő lett szolgálva (emberré). Krisztus, megtestesülése által rabszolga lett, a rabszolga alakját (*μορφήν δούλου*) vette fel, nemcsak az emberek körében, hanem Istenhez viszonyítva is, jóllehet eredetileg Isten formájában (*ἐν μορφή θεοῦ*) volt. Az Atyjához való szeretetviszonyt a szolgáló urához való viszonya módján élte meg.³⁶ Így töltötte be a szeretet küldetését az emberek között is a legkisebbként (lásd az evangéliumok passiótörténeteit!), üdvösséget szerezve mások számára.

Az alázat újszövetségi paradigmája

Krisztust az emberré léétel, ön maga megüresítése nem távolította el Istentől. Sokkal inkább, az ember javát szolgáló isteni szándék megtestesítőjeként, éppen ez által maradt a legközelebb az Atyához. Ha az isteni (lét)forma megváltozott is, és ideiglenesen szolgálai (emberi lét)formának adta is át a helyét, az isteni mivolt, az ontológiai jelleg megmaradt.³⁷ A transzcendens úgy lett immanenssé, hogy az immanens egy pillanatra sem veszítette el a transzcendens voltát. Ezért lehet hiteles a Jézus által képviselt és hirdetett, az emberre vonatkozó isteni intenció, mely a prófétai iratoktól az újszövetségi levelekig átszővi a Bibliát: „*Nem kívánom én a bűnös ember halálát — így szól az Isten —, hanem azt, hogy megtérjen, és éljen.*” (Ez 18,23) „*Isten nem azt akarja, hogy némelyek elveszenek, hanem azt, hogy mindenki megtérjen.*” (2Pét 3,9)

A krisztológiai és szotériológiai szempontból nélkülözhetetlen ontológiai egységet nem számítva Jézus az isteni létforma előnyei nélkül, az emberrel teljesen egyenlő feltételek között élt. Azért, hogy megváltói szolgálata az embertől ne legyen idegen, vállalta a történelmi lét következményeit (lásd az evangéliumok vonatkozó részeit!). Cserháti Sándor szavaival: „A preegzisztens Krisztus alacsonnyá tette magát, hogy beférhessen embervilágunk ajtaján.”³⁸ Az Isten iránti engedelmséget a más emberekéhez hasonló körülmények és feltételek között gyakorolta. Minderre úgy volt képes, hogy „megalázta magát”. Az emberlét útján, a kereszthalál tartó engedelmségben sem hatalomra, sem pedig dicsőségre nem törekedett, hanem végképp „lemondott az isteni létforma mentelmi jogáról”.³⁹ Az evangéliumokban idézett, a nagyság és a kicsinység paradox következményes kapcsolatát megmutató szállóige⁴⁰ teoló-

In: Margot Kässmann (szerk.): *Hit a terroron túl – Isten hatalmáról, mindenhatóságáról és erőtlenségéről.* (Ford. Ódor Balázs.) Kálvin Kiadó, Budapest, 2004, 46–48.

⁴⁴„Az onnipotencia a klasszikus teológia alapfogalma, amellyel nem tudtam együtt élni. Férfiak kényszerképzetének tartom. Elég csak a baráti körömben szétnézni, hogy megértsem, hogyan vetítik ki a férfiak vágyait Istenre. Úgy harminc évbe telt, amíg ezt világosan meg tudtam fogalmazni. A német történelem alaptémája világtott rá erre: azt gondolom, Isten nagyon kicsi volt Auschwitzban, ahogy New York Babel-tornyai-
ban is.” D. Sölle:
i. m. 46–47.

⁴⁵l. m. 47–48.

giai alapja ebben az isteni indulatban húzódik. Nem véletlenül ütközik az írástudók magatartása Jézus szolgálatával, aki követőit a saját igájának felvételére ösztönözte:⁴¹ „*Vegyétek magatokra az én igámat, és tanuljátok meg tőlem, hogy szelíd vagyok, és alázatos szívű, és megnyugvást találtok lelketeknek.* (Mt 11,29)

A fentiekből is világosan kitűnik, hogy az alázat újszövetségi paradigmája nem más, mint Jézus személye és szolgálata, azaz Isten megalázkodása Krisztusban.⁴² Isten azért lesz alázatos (kicsiny), mert az akar lenni. Nem mintha szüksége lenne a kicsinységre: Isten önmagában Isten, és mint ilyen, teljesen elégséges minden változás nélkül önmagának. Mégis „lealacsonyítja magát”, emberré lesz, mert nem akar „önmagában” Isten lenni. A Teremtő keresi teremtménye közelségét, jóllehet a fentiekhez hasonlóan nincs szüksége teremtményére: Isten elég önmagának, ő a teremtett világtól függetlenül Isten. Krisztus azonban éppen azt nyilatkoztatja ki, hogy Isten nem akar távol maradni a világtól, és nem akar meglenni az ember nélkül. „Az igazi szeretet ad és elfogad: kölcsönös. Cél és számítás nélkül adom magam ajándéknak — és megajándékozom; ez nem üzlet, nem azért adok, hogy visszaadd. Alapja nem a do, ut des.”⁴³ Az isteni mindenhatóság klasszikus teológiai alapfogalmát⁴⁴ újragondolva, Dorothee Sölle megállapítja: „A jó hatalom olyan, amely másoknak is hatalmat ad, 'felhatalmaz', ami képessé tesz bennünket a szerezetre. A jó hatalom olyan hatalom, amely magát felosztva másokat erősekké tesz. Megszabadítja az erőtlent a félelemtől és a hatalmasat a magánytól. Isten nem gombnyomásra működteti világát, szüksége van ránk, mindnyájunkra. A mindenhatóság és az erőtlenség egymást feltételező fogalmak.”⁴⁵ Ez a „szükség” viszi Istent arra, hogy alázatot vállaljon, hidat építve ezzel a transzcendenstől az immanensig, a Szellemtől az anyagig, a hatalomtól az erőtlenségig, azaz önmagától a teremtett viláig és az emberig.

Errata

Erdélyi Zsuzsanna szeptemberi számunkban közölt írása sajnálatos módon több sajtóhibával jelent meg: a 712. oldalon az első hasáb 21. sorában „vidéken” helyesen „vidékeken”; a 25. sorban „tartalmi” helyesen „tartalmait”; a 713. oldalon az első hasáb 29. sorában „Kireveszkij” helyesen „P. Kirejevskij”; a 41. sorban „Novokov” helyesen „Novikov”; a második hasáb 12. sorában „örülhetünk” helyesen „örültünk”. A szerző és olvasóink szíves elnézését kérjük. (A szerk.)

DOKUMENTUMOK KENYERES LAJOS VÉRTANUSÁGÁNAK TÖRTÉNETEHEZ

Közreadja: Varga Lajos

Kenyeres Lajos a Váci Egyházmegye vértanúhalált halt papjai közé tartozik. Életének története ma is aktuális, hiszen kapcsolatban van az 1956-os forradalom és szabadságharc, valamint az azt követő megtorlás történetével. Mivel cselekedeteit a békeszerzés és saját egyháza szabadságának védelme indokolta, hitvalló életének példája arra ösztönöz bennünket, hogy ha ennek feltételei meglesznek, boldoggá avatását is kezdeményezzük.

1. Életrajz

Száz évvel ezelőtt, 1908. január 3-án Rákócifalván született Kenyeres Károly Lajos, a Váci Egyházmegye vértanúhalált halt papja. Édesapja Kenyeres Ferenc gazdálkodó, a helyi közösség harangozója volt. A keresztlevélben az apa „egyházfiként” szerepel. Összesen öten voltak testvérek. A helyi elemi iskola 6. osztályának elvégzése után az 1919/20-as tanévben kezdte meg középiskolai tanulmányait a szolnoki Állami Főgimnáziumban. Itt az 1925/26-os tanév elvégzése után érettségi vizsgára jelentkezett, melyet sikeresen tett le. Teológiai tanulmányait a váci Hittudományi Főiskolán kezdte rögtön az érettségi után. 1930-ban Vácott szentelték pappá. Káplán és hitoktató volt: Üllő, Szentés-Fábiánsebestyén, Újpest, Hatvan-Belváros, Valkó, Csépa, Cegléd, Tiszakürt, Kiskundorozsma és Pesterzsébet. 1946-ban tiszavárkonyi plébános lett. Ekkor közelebb került a családi otthonhoz. Híveit nemcsak szóval, hanem írással is táplálta. Könyveiben a prédikációit, az ifjúsághoz szóló buzdításait örökítette meg.¹ Külön gondja volt a tanyai iskolákban tanuló gyerekek oktatása.² A népiskolák VII. és VIII. osztályos tanulói számára Tóth Józseffel együtt hittankönyvet írt.³ Hittankönyve kiadásával még 1950-ben is foglalkozott, ekkor jelent meg név nélkül, *Hittan és erkölcsstan* címmel.⁴ Lelkipásztori gondosságát tükrözik lelkipásztori röpiratai.⁵ Élénken foglalkoztatták a jövő kérdései.⁶ A hívek emlékezetében békeszerető, bátor, szókimondó emberként maradt meg. Szavaiban az Evangélium üzenetéhez ragaszkodott. Ezt bizonyítja Andropovhoz írt levele is, mely a békéért való bátor kiállását hirdeti. 1957. február 28-án kora délután Vezsensyre kerékpározott, hogy hittanórát tartson. Miután ezt befejezte, a Tisza gátján útját állták, bántalmazták, majd eldördült a halálos lövés. E lövésről a halotti bizo-

nyítvány is tanúskodik. Holttestét közvetlenül a vízparton elföldelték, kerékpárját pedig a vízbe dobták. Ez utóbbit, ahogy a Tisza vize apadt, néhány héttel az esemény után megtalálta egy ember; őt is meghurcolták, majd megtiltották neki, hogy bárkinek bármit is elmondjon. 1958. február 28-án holttestét egy martfűi halász pillantotta meg a Tisza vizén. Hozzá tartozói nagy nehézségek árán csak később hozhatták megboldogult paptestvérünk földi maradványait a rákócifalvi temetőbe, ahol azóta is nyugszik. 2007. március 4-én emlékeztünk a tiszavezsenyi kápolnában és a rákócifalvi templomban vértanú halálára. Egyben a hívek imáját is kértük, hogy Jézus Krisztusért halált szenvedett papunk emlékezte által Istentől kegyelmeket nyerjünk. A Tisza gátján a gyilkosság helyén ma kopjafa áll.

2. Dokumentumok

Az alábbiakban néhány dokumentumot közlünk, melyek Kenyeres Lajos életével kapcsolatosak. Az itt közölt dokumentumok a Kenyeres család, a Váci Püspöki és Káptalani levéltár, valamint a Kalocsai Érseki Levéltár őrizetében maradtak meg. Történetének teljes megismerése érdekében, mint ahogy ez a leközölt (transzkrivált) levelekből is kiténik, életrajzának megírásához sokkal több kutatásra lenne szükség. A Kenyeres Lajos által írt levelek Andropovhoz, Kádár Jánoshoz és Dögei miniszterhez valószínűleg meg is érkeztek. Meggyilkolását ugyan korábbi papi tevékenysége is indokolhatta, de az események kronológiai rendje alapján azt vélelmezzük, hogy halálának közvetlen oka az Andropovhoz és Kádár Jánoshoz írott levelek voltak.

A D.I.SZ. Petőfi Körhöz írt levele

D.I.SZ. Petőfi Kör Vezetősége!

Tisztelettel kérem, vegyék jó néven az alábbi soraimat. Mi, vidékiek is, már amennyire lehet, nagy érdeklődéssel figyeljük a Petőfi Kör vitáit és örülünk annak a friss levegőnek, ami ezeken keresztül beáramlott a magyar életbe. Örülünk, hogy a merev dogmatikus kinyilatkoztatások helyett, — amiről eddig is tudtuk nagyon jól, hogy nem fedik a tényeket, a valóságot, — most már bátor vita révén keresik a jobbat, az igazabbat.

Sok kényes kérdést megtárgyaltak már. De úgy látom, hogy — már amennyire innen vidékről meg tudom ítélni — egy kérdéshez még nem mertek hozzányúlani. Ez a vallás kérdése. Ezt úgy látom,

vagy tabunak tekintik, amihez hozzáúlni nem szabad, vagy igyekeznek levegőnek nézni, aminek nincs súlya, nincs jelentősége. Bár az is lehet, hogy egyszerűen még nem került sorra.

A struccpolitika, ha valóban az volna, ezen a téren sem lehet örök, mert a vallás, az egyház *van!* Ez olyan tény, mint ahogy a Duna, vagy a Gellérthegy is *van*. És hiába hunyjuk be a szemünket, a Gellérthegy azért még Gellérthegy marad.

A vallás is egy meglévő tény, valóság, amit nem letagadni, hanem új életünkbe beleépíteni kell.

Azért azt hiszem, igen hasznos volna és az ország óriási többsége igen szívesen venné, ha ezt a kérdést is őszinte, nyílt vitára bocsátanák a Petőfi Körben. Legyen szabad mindjárt néhány vitaszempontot is felvetnem.

1) A vallás szerepe a nemzet és az ifjúság nevelésében.

2) Van-e okozati összefüggés a fiatalkorú bűnösök nagymérvű elszaporodása és a vallás nélküli nevelés között?

3) Tudunk-e a vallás és az Isten előtt való felelősségtudat helyett valami más, jóra ösztökélő és rossztól visszatartó népnevelő eszközt adni, és mi lenne az?

4) Egyáltalán, ha kiiktatjuk a vallást és annak törvényeit az életből, tudunk-e valami más, jobb, szilárd normát találni, aminek alapján meg tudjuk állapítani, mi a jó és mi a rossz?

5) Van-e helye, van-e hivatása és munkaköre az egyháznak és a papságnak az új társadalomban és milyen lenne az?

Ilyen és ehhez hasonló témák megvitatása, azt hiszem, előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz. Minél előbb való tisztázása pedig a nemzet lelki egysége érdekében föltétlenül hasznos lesz.

Szerény meglátásom szerint sok tévedésnek a forrása az, hogy a pártoktatásban azonosítják az idealista világfelfogást a vallásos világfelfogással. A keresztény filozófia éles ellentétben van a filozófiai idealizmussal. Sokszor hallottam már azt a mondást (azt hiszem, jól adom vissza), hogy az idealista filozófia szerint a tudat határozza meg a létet, míg a materialista filozófia szerint a lét határozza meg a tudatot. És ezt az ellentétet nem lehet áthidalni.

De át lehet! Mert a keresztény filozófia is gyökeréig tévedésnek minősíti a múlt században divatos, a valóságtól elszakadt filozófiai idealizmust. Ebben a pontban — tudtommal — a keresztény filozófia is pontosan azt tanítja, amit a szemináriumokban és a pártiskolákban tanítanak.

Mivel tudtommal erre még senki sem mutatott rá, azért legyen szabad erre felhívnom a figyelmüket.

Tiszavárkony, 1956. október 16.⁷

Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsekhez írt levele

Főmagasságú Bíboros Hercegprímás Úr!

Ne méltóztassék tolakodásnak venni, hogy mint egy ismeretlen kis alföldi falu plébánosa soraimmal felkeresem legelőször azért, hogy nagy öröömömmel adjak kifejezést afölött, hogy a jó Isten ezt is megérvünk engedte; ismét szabadon vezetheti a magyar katolikus egyházat és a magyar népet. De azért is, hogy az egyházi élet újra megindításával, illetve újraszervezésével kapcsolatban néhány gondolatomat Főmagasságod elé terjesszem.

Mint mások is, én is sokat töprengtem az elmúlt évek alatt, hogyha újra szabadok leszünk, hogyan lehetne jobban felépíteni egyházi életünket. Így alakultak ki bennem az alábbi gondolatok: sem nem teljes, sem nem rendszeres tervezet ez, sőt bizonyos mértékig talán naiv is, hiszen távol az események központjától nem ismerhetem pontosan a helyzetet, és a lehetőségeket. Inkább ötletek ezek, de egyik-másik talán valamilyen formában használható.

1. Szerény gondolatom szerint nem volna kívánatos mindent úgy visszaállítani akarni, ahogy 1945 előtt volt. Egyrészt azért, mert már akkor is sok minden elavult volt, már akkor is sok mindent korszerűsíteni kellett volna. Másrészt azért, mert az elmúlt 12 évet nem lehet meg nem történtté tenni. Az újjáépítésnél a mai tényeket és a mai szükségleteket kell alapul venni. Most sokkal könnyebb a jelenkor és a jövő kívánalmainak megfelelő életet beindítani, mert sok szempontból tabula ráza van.

2. Legfontosabb feladataink közé tartozik az *iskolák* ügyének és fiatalságunk nevelésének rendezése. Ebben is és minden más anyagi természetű ügyben azt hiszem, az lenne a legigazságosabb, ha az ország vallási megoszlásának arányát vesszük alapul. Az országnak kb. 70%-a katolikus, 30 %-a más.

Gondolatom szerint kétféle iskola lenne: egyházi és állami. Esetleg más elnevezéssel, pl. hitvallásos és nem hitvallásos iskola. Minden iskola fenntartási költségét az állam viselné. Amelyik községben (nagyobb helyen: amelyik iskolában) a tanulók 70 %-a egy vallásfelekezethez tartozik, az az iskola az illető vallásfelekezeté. Tehát katolikus az az iskola, ahol a gyermekek 70%-a katolikus. Református az az iskola, ahol a tanulók 70%-a református stb. Ahol egyik felekezet sem éri el a 70%-ot, az az iskola nem hitvallásos.

Minden iskolában ugyanazokat a tankönyveket használnák. Minden tankönyvben — a könyv terjedelmével arányban — bizonyos számú lapot, vagy ívet tartanának fenn az egyes egyhá-

zak speciális anyaga számára. Ezen a területen is az országos aránynak megfelelően osztoznának. Ezt a speciális vallásfelekezeti anyagot is benyomtatnák minden tankönyvbe, természetesen nem egy tömegben, hanem elosztva oda, ahova az a dolog természete szerint kívánkozik. De megjelölnék pl. egy kereszttel, hogy ez katolikus anyag. A katolikus iskolákban tanulnák a közös és a katolikus anyagot, a ref. iskolákban a közös és a ref. anyagot. A nem hitvallásos iskolákban csak a közös anyag volna kötelező. Így eléggé biztosítani lehetne az egységes nemzeti közszellemet, a nemzet lelki egységét.

A nemzet lelki egysége az egyik legfőbb cél. Ne lehessen különféle eszmék alapján darabokra törölni és egymással szembeállítani a nemzetet. Ezért drákói szigorúsággal vigyázni kell, hogy mindegyik felekezet mind a profán tárgyokban, mind a hitoktatásban csak a pozitív tanítást adhassa elő, és mind a jelenre, mind a múltra vonatkozólag kerüljön minden olyasmit, ami a másik felekezettel szemben lenézésre, vagy gyűlöltre vezetne. Gondolok itt pl. a protestánsok egyháztörténelem tanítására a múltban.

3. A szerzetes rendek kérdése. Nem tudom, helyes volna-e az összes régi szerzetes rend visszaállítását szorgalmazni, ami az erők nagyfokú szétforgácsolását okozta már a múltban is. Talán helyesebb volna csak néhányat — a legkorszerűbbeket és a legjelentősebbeket visszaállítani, amelyek aztán jobban koncentrált erővel eredményesebben működhethetnek. Ezek lehetnének: a most meglévő 1) ferencesek, 2) bencések, 3) piaristák. Azonkívül 4) a pálosok, mint egyetlen magyar alapítású rend, 5) jezsuiták, 6) szalézaiak. A női szerzetesek közül egy betegápoló, egy tanító rendet és még esetleg egy-két, a mai időkben különösen korszerű munkát végző apáca rendet. Ezek természetesen megkapnák a többi rend esetleg visszaszerezhető objektumait, és ellátnák azok munkakörét is.

4. Az egyház anyagi szükségleteinek fedezése. Ezt talán úgy lehetne legjobban megoldani, hogy a községben befolyó összes adóknak egy meghatározott százalékát hetenként átutalják az egyházközségnek egyházi célokra. Ezt az összeget minden községben a lakosság felekezeti megoszlásának arányában osztanák meg egymás között a különböző felekezetek. Ha valami különös szükség adódnék, azt gyűjtésből, vagy külön, rendkívüli adóból lehetne fedezni. Az így befolyt összegnek bizonyos százalékát az egyházmegyei hatósághoz, vagy egy országos központba küldenék fel a plébániák, a központi kiadások fedezésére.

A plébániák földjavadalmasításának visszaállítása, legalábbis olyan mértékben, hogy az a

háztartás szükségleteit be tudja teremni, kívánatos volna. Ezt talán úgy lehetne megoldani, hogy ahányszor 100 lélek van a községben, annyi hold földet juttatna az állam — az egész ország területén szétszórva — az egyházi javadalmak céljára. 10 milliónak véve az ország lakosságának számát, ez 100 000 holdat tenne ki. Ezt a felekezeti megoszlás arányában osztanák meg az egyes vallásfelekezetek között. Ebből lehetne kialakítani az egyes plébániái javadalmakat, és juttatni lehetne belőle a központi célokra is. — Ez a szám természetesen inkább csak a gondolat ilusztrálására szolgál. — Végleges mennyiséget majd a szükségletek és lehetőségek alapos felmérése után lehetne megállapítani.

Idáig írtam 1956. november 2-án. Aztán közbe jött november 4-e... Lett volna még néhány gondolat, de az események másképpen fordultak egyelőre. Talán csak a katolikus sajtó ügyét említtem fel, ahol a vezető gondolatnak — szerintem — szintén annak kell lenni: nem szabad sok apró-cseprő lapocskákkal szétforgácsolni az erőket. Egy-két katolikus lap, de az legyen átfogó és erős.

Tiszavárkony, 1956. december 10.

Kenyeres Lajos

Valószínűleg Dögei Imre miniszterhez írt levele

Miniszter Úr!

Nagyon sok községben újra rendeződnek földviszonyok. Sok erőszakkal betagosított, vagy elvett föld visszakerül régi gazdájához. Így sok helyen kikerülnek a tagosításból kis falusi lelkészek földdecskéi is.

A mostani rendeződéssel kapcsolatban helyes volna, ha az alsópapságnak ismét juttatnának annyi földet, amennyi a házi szükségletek megtermelésére elegendő. Ez volt a helyes elgondolás 1945-ben is, amikor a lelkész számára 15, a kántor számára 10 és a harangozó számára 5 holdat juttattak. Csak a Rákosi féle erőszakoskodás fosztotta meg az alsópapságot kis javadalmi földjétől.

A nagy egyházi birtokokat nem kívánjuk vissza, de a házi szükséglet megtermeléséhez szükséges kis földecske kívánatos volna. Természetesen nem volna helyes gépiesen visszaállítani a régi állapotokat. Hiszen azok az állapotok több mint száz évvel ezelőtt alakultak ki. Az alatt a hosszú idő alatt a viszonyok sok helyütt, sőt legtöbb helyütt nagyon megváltoztak. A mostani helyzetet kell alapul venni.

Szerény javaslatom szerint azt a következőképpen lehetne rendezni:

Minden községben a terület 1 (egy) %-át juttatnák javadalmi célokra az egyháziak számára. Ezt a területet a község lakossága vallási megoszlásának arányában osztanák meg az egyes vallásfelekezetek között.

1945-ben 15 hold jutott a lelkésznek, 10 a kántornak, 5 a harangozónak. Ez jó volna most is az olyan községekben, ahol a hívek száma 2500 lelket nem haladja meg. Ahol 2500-nál több a hívek száma, minden további megkezdett 1500 hívőre 5 hold segédlelkészi javadalmat kellene juttatni. Ennek megfelelően kellene a kántor és a harangozó területét is emelni, mert ezek a nagyobb lélekszámú lelkésszék előreláthatólag később meg fognak oszlanı és így a segédlelkészi javadalom által mindjárt meglenne az új lelkésszék javadalma is.

Ezt a 15, 10 és 5 holdat olyan községekben is ki kellene adni, ahol jelenleg még nincs önálló lelkésszék, de az egy felekezethez tartozó hívek száma eléri az 500 lelket. Ahol ezt nem éri el, ott minden 100 (száz) lélek után 1 holdat adnának a lelkész számára és ennek megfelelően a kántor és a harangozó számára fél, illetve negyed holdat.

Ahol a határ nagyobb és így az egyház számára juttatandó terület a fentieknél több lenne, ezt a többletet a központi egyházkormányzat (püspökségi intézmények) javára lehetne fordítani.

Ilyen módon, azt hiszem, közmegelegedésre lehetne megoldani ezt a kérdést.

Mert a lelkészek házi szükségleteinek megtermelésére elegendő föld meglenne.

Az egyes felekezetek közötti elosztás igazságos lenne. A népnek sem lenne terhes, mert az egyháznak juttatott 1 % nem tudná elnyomni a többi 99 %-ot.

Javaslatom szíves megfontolását kérve, maradok tisztelettel

Tiszavárkony, 1956. december 27.⁸

Kádár János miniszterelnökhöz írt levele

Miniszterelnök Úr!

A sajtószabadsággal kapcsolatban szeretném előadni gondolatomat, illetve javaslatomat. Kérem szíveskedjék figyelemre méltatni.

Szerény véleményem szerint nem egészséges helyzet az, ha csak egy pártnak, vagy csoportnak van meg a lehetősége arra, hogy a sajtó útján megnyilatkozzék, a nép többi része pedig el van zárva ettől a lehetőségtől.

Káros ez magának a kormánynak is, és a népnek is egyaránt. Káros a kormánynak, mert nincs módja arra, hogy megismerhesse az ország hangulatát és akaratát. A helyzet nemismerése

folytán aztán nem tud — a legjobb akarat mellett sem — helyes intézkedéseket hozni, vagy a hozott intézkedések hatását lemérni. Igen nagy a veszélye annak, hogy a kormányzat elszakad a néptől, és akkor dőbben meg, amikor a helyzet tragikus robbanást eredményez. Biztosra veszem, hogyha az elmúlt években, Rákosi idejében, lett volna a népnek valamelyes lehetősége arra, hogy akaratát kifejezésre juttassa, akkor a hízelgők hazugságai nem tudtak volna akkora ködöt vonni a kormányzat és a nép közé, és most nem kellene elszenvedni a tragikus eseményeket.

De a nép számára is jobb, ha meg van a lehetősége arra, hogy a sajtó útján kifejezhesse gondolatát és akaratát. Ha a nemzet szabadon „kibeszélheti magát”, akkor nem áll elő az a helyzet, hogy nincs más mód akaratának megnyilvánítására, mint a tüntetés, a sztrájk és a forradalom.

Viszont az sem volna kívánatos, hogy szabadjára engedjünk minden felelőtlen izgatást és uszítást.

A helyes középutat szeretném megtalálni az alábbi elgondolásom és javaslatom által.

Alapgondolatom az, hogy a sajtó nem valamelyik párté, vagy csoporté, hanem az egész nemzet köztulajdona, közkinccse. Olyan, mint az országút: Nem sajátíthatja ki magának senki, hanem szabadon rendelkezésre áll mindenkinek, szabadon használhatja mindenki, természetesen a közösség érdekeinek szem előtt tartásával, a közlekedési szabályok betartásával. — Gondolatom szerint a sajtót is az egész közösség köztulajdonának kell tekinteni, amit szabadon használhat mindenki, természetesen a közérdek és a tisztesség szem előtt tartásával.

Ezt az alapelvet a gyakorlatban a következő módon lehetne megvalósítani: csak három országos jellegű lapot engedélyeznének: egy reggeli, egy déli, és egy esti lapot. Mindegyiknek megfelelő terjedelme lenne (8–10 oldal). A lap első fele a kormányé lenne, amelyben a kormány adná elő a maga terveit, elgondolásait, és propagandáját. A másik fele a kormánytól független csoportok, testületek, esetleg pártok rendelkezésére állna. Ha úgy tetszik, ez lenne az ellenzéké. Ezt a részt egy másik, a kormánytól független szerkesztőség teljesen szabadon szerkesztené. Így ugyanabban a lapban, az egész ország színe előtt folyna le a különböző programok és problémák megvitatása, természetesen a közérdek és a tisztesség szem előtt tartásával minden részről. A bíróságnak egy külön szerve vigyázna arra, hogy senkinek a jogai csorbát ne szenvedjenek, és hogy mindenki a közérdeket igyekezzék szolgálni, és a tisztesség határait át ne lépje.

A sajtószabadságnak és az egész sajtó kérdésnek ez az újszerű felfogása, ha azt becsülettel

megvalósítanánk, azt hiszem, igen hasznos volna a kormányszatnak és a népnek is egyaránt. Azt hiszem, az eddigi felfogásnál és gyakorlatnál jóval hasznosabban tudná a nemzet egyetemes közérdekét szolgálni.

Tiszavárkony, 1956. december 27.

Andropovhoz írt levele (1957. január 3.)

Mámorító boldogság és sötét kétségbeesés, soha el nem képzelt jólét és soha el nem képzelt pusztulás és borzalom mezsgyéjén tántorog, szinte borotvaélen az emberiség. Az atomkorszak szinte minden képeletet felülmúló lehetőségei egy olyan új történelmi korszak küszöbére állítottak bennünket, amelyhez képest az elmúlt történelmi korfordulók egészen eltörpülnek. Talán a tűz használatának felfedezése lehetett olyan átalakító hatással az emberiség életére, mint amilyennek a kezdetén állunk most. Valahol azt olvastam: Az elkövetkezendő évtizedek élete úgy fog viszonyulni a mi mostani életünkhöz, mint ahogy a lepke élete viszonylik e hernyó életéhez; ugyanaz a lény és mégis semmi hasonlóság nincs köztük. Az új energiák felhasználásával, annyiival szebbé, könnyebbé lehet az élet, mint amennyivel szebb a tarka pillangó a csúf hernyónál. Igen, ha előbb egy őrült ballépés a pokol borzalmait nem zúdítja ránk és romhalmazzá, temetővé nem változtatja a világot.

A tűz felfedezésének hatása lassan, talán századok alatt terjedt szét a világon. Áldás fakadt belőle, nem világkatasztrófa. Az atomenergia, az atomkorszak úgy rontott ránk, mint a váratlan nyári orkán. Nincs idő, hogy lélekben „mege-mésszük” felkészüljünk rá. Azért nagy a veszedelem, hogy elsöpör, és romba dönt mindent. Azt hiszem, itt van a mostani ragyogó reménységek és sötét kétségek között tántorgó korszakunk minden bajának a gyökere: Az élet a száguldó vihar erejével rohan bele az atomkorszakba, a világ berendezkedése, az emberiség gondolkozásmódja pedig még mindig a delizánszon, múlt századbeli postakocsin cammog utána.

Különösen áll ez a politikai gondolkozásmódra és berendezkedésre. Az elmúlt évezredekben a világnak egymástól nagy távolságra levő vidékein élő emberek és embercsoportok alig érintkeztek egymással. Egy nagyobb hegylánc, folyó, vagy tenger szinte légmentesen elzárta őket egymástól. Nem is tudtak egymásról, nemhogy hatással lettek volna egymásra. Így alakultak ki a különböző népek és nemzetek, amelyek a maguk határai mögött a többi nemzetektől többé-kevésbé elzárkózva, alakították ki és élték a maguk

saját életét és kultúráját. Kifejlődött bennük a saját fajtájukat mindenkinél többre becsülő önérték. Ennek bástyái mögött lenézték, maguknál alacsonyabb rendűnek tartották a többi népeket, akiket valójában nem is nagyon ismertek. Még is volt lehetőség erre a kisebb-nagyobb mérvű elzárkózásra, mert az akkori közlekedési viszonyok azt mind, mint szellemi téren szinte szükségyszerűen magukkal hozták.

Ha az emberiség vezetői felismerik, hogy idejét múlt és káros, sőt esetleg végzetes dolog, ha a delizánsz korának eszméivel és berendezkedéseivel akarjuk vezetni az atomkorszakot, és akarjuk megoldani annak problémáit, akkor szinte maguktól megoldódnak a most még megoldhatatlan világproblémák, akkor el lehet kerülni az atomháborút és akkor az atomkorszak nem a kollektív borzalom, hanem a kollektív boldogulás korszaka lesz.⁹

¹Kenyeres Lajos: *Sorozatos szentbeszédék a szentmiséről*. Szentes, 1941. Szerző kiad. Szent Imre Ny.

²Kenyeres Lajos: *Katolikus élet. Római katolikus hittankönyv az osztatlan és részben osztott tanyai iskolák számára*. Szentes, 1937, Szent Imre Ny. A hittankönyv 1942-ig már 6 kiadásban jelent meg.

³Kenyeres Lajos — Tóth József: *Római katolikus Hittan és Erkölcstan. A népiskolák VII. és VIII. osztálya számára*. IV. átd. kiad. Szentes, 1942, Szent Imre Ny.

⁴Váci Püspöki és Káptalani Levéltár 1524/1951.

⁵Kenyeres Lajos: *Lelkipásztori röpiratok*. Szentes, 1941. Szent Imre Ny.

⁶*A szebb jövő*. (Összeállította Kenyeres Lajos.) Korda, Budapest, 1942.

⁷A Dolgozók Ifjúsági Szövetsége 1950. június 16–18-án alakult. Szerepét 1957-ben a Kommunista Ifjúsági Szövetség vette át. A Petőfi Kör 1955. március 25-én alakult az értelmiségi fiatalok kommunista szellemben való aktivitása érdekében.

⁸A miniszter ekkor Dögei Imre volt.

⁹Ezt a levelet az eredeti hiányában Farkas László váci egyházmegyes pap hozzám küldött e-mail üzenetéből veszem. Nevezett egyházmegyes papunk az eredeti levél alapján másolta és küldte meg nekem. Ez az egyetlen levél, melyet az eredetivel nem áll módomban összevetni. Jurij Vlagyimirovics Andropov (1914–1984) az SZKP Központi Bizottsága Szocialista Országok Együttműködési Főosztályát vezette 1957-től 1967-ig. 1956-ban a Szovjetunió budapesti nagykövete volt.

RÓNAY GYÖRGY DICSÉRETE

E sorok írójának első antológiai megjelenéséhez — évtizedekkel ezelőtt — Rónay György írt néhány el- és fölismertő mondatot, nyomban rátapintva a kezdő költészetének ma is érvényes jellemzőire. Most e sorok írója mond laudációt arról, aki voltaképpen útjára bocsátotta őt. Ez szép.

Mintha tegnap történt volna. És ez nem időtévesztés, mert tényleg tegnap, ma és holnap is történik, illetve történni fog. Volt — tehát van — egy ember, aki sokaknak, íróknak, barátoknak, olvasóinak, embertársainak sorsába fontos, nem túlzás azt mondani, életbevágó pillanatban lépett be, adott szavakat, kiútra segítő gondolatokat, lényéből sugárzó bizalmat, s ez szellemével és művével alátámasztott reményt jelentett a továbbiakra. Nem tukmált rá senkire semmit. Nem győzködött, hanem kis, jelentős hallgatás után érvelt, kérdezett egy félmosoly kíséretében, állított kérdésszerűen. Vagy — erre is volt példa — kezében egy papírlappal lassan, szótlánul forgatta fejét jobbra-balra. Rövidesen fölállt és elköszönt, visszaszólva: Próbálkozzunk.

Rónay György mennyiségre is jelentős irodalmi művét minden műfajban a költészet határozta be, s az, hogy — amennyire ezt egyáltalán megítélhetjük — mit, mi mindent értett, jobban mondva élt át költészetként. Én ma úgy látom, minden szellemi aktivitást, magát az ismeretek megszerzését, a diszciplínák közti rejtett kapcsolatokat, a hitét, gondolkodásának elágazásait s erejét is költészetként, vagyis mintegy a semmiből teremtés hétköznapi csodájaként cselekedte. Talán ez lehetett az oka legendás szorgalmának, sokirányú tudásának s mindenirányú érdeklődésének. Mert valóban igaz, s annak is hitte, hogy „akinek van, annak még adnak“, egyre adnak, hadd legyen bőségben. Ez a ritka és bámulatos egység élet és alkotás között nem tűrt

meg semmi félkészlet, engedményt az aktuális divatnak vagy művészetben kívüli követelményeknek, nem hódolt, de mérlegelt és fölismert. Egyszerre volt ez a szellemiség tágas és elmélyedő, pontos és gazdag, hagyományos és kortársi. Azt hiszem, e tulajdonságok a tényleges valóság ismeretére és megbecsülésére mutatnak.

Ez pedig arra, hogy a költészetet, ugyanúgy, mint az embernek szerető képességét, mintegy a megismerés és megértés legfőbb szervének tarthatta, semmiképpen sem a kiegészítő vagy elfogadtató stílmantika ráadásának: a költészetben az igazság munkálkodik. A költészet tehát nem kedvtelés, nem titokzatosra sikeredett üres beszéd, meghökkentés-hadjárat, hanem a föltáruló föltárás, a valóság számbavétele, a behatolás szellemi módja, a valóság lényegének mintegy a kierőszakolása. S mivel a valóság megrendítő, a költészet a szépnek és a tragikusnak egybelátásával rendíti meg. Rónay György egész művén, a prózáján, irodalomtörténeti jellegű munkáin, és elemző, hiteles, sőt eligazító kritikáin is átsüt ez az igaz, meleg, vallomások költészet-bölcséleti tudatosság, mely egy a költő személyes létmódjával.

Szinte magától értődik: az a magyar nyelv, amelyen a fönt érintett erények s tulajdonságok szóban testet öltenek, Rónay György tolla alatt telt, ízes, kifejező, élvezetes, mi több, vigasztaló. Ne mondjuk erre a költőre, hogy felejthetetlen. Mondjuk azt: személyes, emberi érdekünk, hogy ne feledjük el. Íme, nem is tudjuk.

Budapest, 2008. szeptember 20.

VASADI PÉTER

A Magyar Örökség-díjat ez év szeptemberében egykori főszerkesztőnk, Rónay György is megkapta. Az 1978-ban elhunyt író Vasadi Péter laudálta. (A szerk.)

LENDÜLET ÉS NYUGALOM

Könyvek a kontemplációról

I. Lendület

*A próféta egyesíti magában azt,
ami legjobb a konzervatívoknál,
azzal, ami a legjobb a progresszívoknál.*
(Richard Rohr OFM)

Richard Rohr (született 1943-ban) neve és írásai nem ismeretlenek a magyar olvasóközönség előtt.¹ Amerikai ferences szerzetespap, járatos a hagyományos teológiában, az úgynevezett „haladó kereszténység” (*progressive Christianity*) képviselője, a laikusokat is tömörítő Új Jeruzsálem Közösség (*New Jerusalem Community*, Cincinnati, Ohio), valamint a Cselekvés és Kontempláció Központ (*Center for Action and Contemplation*, Albuquerque, New Mexico) alapítója. Jó kapcsolatban áll egyháza vezetőivel, de a karizmatikus mozgalommal is. Alapvető meggyőződése, hogy a Szentírás szövegében nem annyira információt, hanem a *transzformáció*, azaz személyes átalakulásunk lehetőségét kell keresnünk. Rohr haladó keresztényként egyként nyitott az újkori lélektan belátásaira és a nem keresztény vallások lelki-szellemi hagyományának bölcsességére. Az a fajta lelkiélet, melyre Rohr buzdít, egyszerre irányul befelé és kifelé — így tudatosan figyel az élet valós kérdéseire, egyként komolyan veszi a társadalom peremére szorultakat s a környezeti problémát.

A ferences szerző Andreas Ebert evangélikus lelkipásztorral közösen írt könyvében érdekes vonalat rajzol meg.² E vonal Pál apostoltól kezdődve a nagy reformátorokon, Luther Mártonon és Kálvin Jánoson keresztül egészen a 20. század egyik legjelentősebb teológusáig, Karl Barthig húzódik, de nem marad ki belőle a szerzőpáros egyik fele, maga Rohr sem. Mindezen férfiakat összeköti jellemük mélyreható azonossága, amely tökéletességre törekvésükben, maximalizmusukban elérhető tetten. Eme alapvető lelki magatartás helyes irányba tartó fejlődését első sorban az imádság, a szeretet el- és befogadása, a természettel és az étellel való hálás kapcsolat ünneplése, valamint az együttérzés, könyörületesség és irtalmasság gyakorlása segíti elő.³ A reformatori lendület, a tökéletes megoldásokra törekvő dinamizmus, a szűnni nem akaró magát és másokat jobbítani akarás, az eszményi utáni csillapíthatatlan vágyakozás csak így válik valódi építő erővé, türelmes és kitartó támogatás, s így hozhat maradandó gyümölcsöket.

Talán nem tévedünk, hogy egy ilyen — meglehetősen korai — gyümölcse Richard Rohr eszmélődésének a kontemplatív ima ajándékáról írt rövid kötete, amely eredetileg 1999-ben jelent meg hazájában.⁴ Mint több más szövegén, a ferences szerző e művén is érződik az élőszó lendülete: a kötet lényegében buzdító beszédeket tartalmaz, melyek a kontemplatív magatartás elsajátítására serkentik az olvasót. Hat viszonylag hosszú (átlagosan mintegy 20–20 oldalas) elmélkedést, illetve konferencia-beszédet kapunk a kezünkbe izgalmas és elgondolkodtató bevezető idézetekkel.⁵ Az egész kötetet egy 14. századi muszlim misztikus, Háfiz szavai vezetik be, mintegy megfogalmazva a kontemplatív hozzáállás lényegét: „*Elméd alól / Kihúzni a széket, / És figyelni, ahogy Isten ölébe hullasz, / Háfiznak más dolga sincs immár, / Csak ami eleve mulatság e földön.*” Végigolvasva a könyvet világossá válik a szerző odaadó buzgalmanak célja: valóban ki akarja húzni megszokott és biztonságossá vált vallásosságunk alól a talajt, ám dekonstrukciós szenvedélyének egyetlen célja, hogy valóban engedjük Isten szerető ölébe hullani magunkat.

Minden egybetartozik — hangzik el többször is Rohr száján a mondat. A szerző fájdalmasan gyönyörű látomásra akar elvezetni bennünket. Azt szeretné, ha valóban meglátnánk Isten legalább egyszer életünkben — s ottól kezdve mindent másként látnák eme találkozás fényében. Hangsúlyozza, hogy Isten folyamatosan jelen van szeretetével, csak mi nem érzékeljük, illetve nem hagyjuk szóhoz jutni Őt. Éppen ezért kell megtanulnunk az elengedés, önmagunk odaadásának művészetét. A mindent a szeretet egységében látó nagy látomásnak — valójában Isten nézőpontjának — csakis ily módon lehetünk részesei. Rohr szerint ez maga a kontemplatív látásmód. Az igazi lelki növekedésről, igazi önmagunk megtalálásáról van szó. Ennek próbaköve pedig nem más, mint az a misztikus magatartás, amit a keresztény hagyomány „ellenségszeretnek” nevez — hangsúlyozza a szerző.⁶

Bár mint utaltunk rá, Rohr bátran merít ihletet sok, látszólag igen különböző forrásból, azonban egyik (saját bevallása szerint) fontos és hazánkban talán kevésbé ismert lelki mesterét érdemes külön is megemlítenünk: Norwichi Juliánáról, a középkorban élt (1342–1416) szent angol remetenőről van szó. Juliána példája újra és újra visszatér Rohr könyvének lapjain, mégpedig pontosan azért, mert ő képes volt túllépni a vagy-vagy gondolkodáson, elfogadva a megoldatlan kérdéseket, a súlyos feszültségeket és teológiai ellentmondásokat — és mégis bizalom-

mal és békésen tudott élni.⁷ Nem másról, mint a kereszt útjáról van szó.

Rohr egyszerre keményszavú és irgalmas próféta. Amint ő maga írja, a próféta egyesíti magában azt, ami legjobb a konzervatívoknál, azzal, ami a legjobb a progresszívoknál. S ez sokszor elfogadhatatlanná teszi őt mindkét fél részére...⁸ Zársvábjában megfogalmaz egy csokorra való velős végkövetkeztést, így foglalva össze a kereszt kontemplatív szemléletét. Ezeket olvasva könnyen az juthat eszünkbe, hogy aligha állanak sokan készen ezen következtetések elfogadására, hiszen ezek az intézményekbe, rögzült megoldási stratégiákba, végső soron egyéni önzésünkbe és gyávaságunkba vetett hitünket alapjainál kérdőjelezik meg. Rohr azonban éppenséggel arra szólítja föl figyelmes olvasóját, hogy mindezt elsősorban magára, a saját életére alkalmazza, s ölelje magához az emberlét nagy ellentmondásait — beleértve a saját és mások bűnösségét is. Az ellentmondásban, a feszültségben való türelmes, olykor fájdalmas kitartás az igazán felnőtt keresztény hit és lelkiélet jele: a kereszt misztériumában való termékeny osztozást jelenti. Rohr szerint nem mások bűnein kell botránkoznunk, hanem saját bűnösségünk folyamatos bevállása és elfogadása által be kell látunk a bűnben való közösségünket — tudva azt, hogy Istennél már bocsánatot nyertünk. Nem egyszerűen harcolnunk kell minden erőnkkel a világ és az egyház megjobbításán (a liberális vállalkozás), de nem is egyszerűen vissza kell húzódnunk hitgyakorlataink békés kikötőjébe (a konzervatív kísértés), hanem egyszerre kell vállalnunk az Istennel való közösség mindkét pólusát — mondhatnánk más szavakkal: a lendületet és a nyugalmat.

II. Nyugalom

A befogadás az egyik legnehezebb tevékenység.
(Thomas Keating OCist)

A kontemplatív ima elsajátításába az egyik legjobb rendszeres bevezetést minden bizonnyal Thomas Keating ciszter szerzetes (született 1923-ban) nemrégiben magyar nyelven is napvilágot látott, eredetileg 1981-ban kiadott könyve nyújtja.⁹ Keating ma már nyugalmazott apát, hazájában és Földünk számos pontján elismert lelki tanító. Munkássága eddig nemcsak több (egyelőre magyar nyelven még el nem érhető) könyvet érlelt, hanem a „*Contemplative Outreach*” szervezet segítségével sokakat, így természetesen világi hívőket is egyesített a kontempláció elsajátítására.¹⁰

Keating könyve szépen egészíti ki Rohr lendületes konferencia-beszédeit. Ez utóbbiak ugyanis

inkább buzdítanak a kontemplatív magatartásra, ám ha az olvasó még eddig nem igen hallott a kontemplációról, vagy éppenséggel maga nem gyakorló szemlélődő, akkor aligha sajátíthatja el belőlük a szemlélődés gyakorlatát. Keating hosszú évek személyes tapasztalatai során megérlelt könyvével éppen erre vállalkozik. Nemcsak sok-sok gyakorlati nehézséget firtató — egykor valóban elhangzott — kérdést válaszol meg írásának lapjain, hanem kézzelfogható módszereket ad ahhoz, hogy a kontempláció hatásait átvigyük a mindennapokba.¹¹ A Függelékben külön ír a támogató csoport fontosságáról, összefoglalja a benső imamód lényeges elemeit, és módszert ad a *lectio divina*hoz is.

Vállalkozása megértéséhez érdemes a központi fogalomhoz, a kontemplációhoz, illetve a vele rokon értelmű kifejezésekhez fordulnunk. Keating új kifejezése a „*centering prayer*”, amit a fordító jó érzékkel a „*belső imádság*”-ként magyarított.¹² Keating egy magyar tanítványa, Viczián Ildikó szerint az „*odaadás imája*” is megfelelő magyar fogalom volna.¹³ Ez a fajta imádság a középpontba vezet: túl a szóbeli, értelemi, akarat vagy érzelmi dimenziókon, arra a helyre, ahol Isten maga lakozik az emberi lélekben. Nem az aktivitás, a cselekvés, hanem a passzivitás, az elengedés imája: nem összpontosít egyetlen lelki rezdülésre sem, hanem egyszerűen engedi Istent működni az emberben.

Csak csöndben lenni. Csak ülni. Csak lenni. Amint Keating is utal rá, e módszer meglehetősen egyetemes, összeköti a nagy vallási hagyományokat. Az ego, a kis én leépítésére szolgál; a narcizmustól, önzéstől, Istentől és másoktól való elszigeteltségünk fölszámolásának kézzelfogható útja. Természetesen hosszú folyamatról van szó, amíg meghal bennünk a kis én, és fokozatosan olyanra nem válunk, amilyenek Isten akar minket.

Keating külön fejezetben összefoglalja a keresztény kontemplatív imádság történetét.¹⁴ Rámutat arra, hogy a kontemplatív dimenzió jelen volt az imádság gyakorlatában, jelesül a *lectio divina* végzésében, később azonban nálunk, Nyugaton elhalványult. Az általa ajánlott belső imádság vagy odaadás tulajdonképpen nem más, mint segítség nekünk, kortársaknak ahhoz, hogy visszatálhassunk a kontemplatív dimenzióhoz. A *kontempláció* a latin hagyományban a görög *gnózinak* felel meg, s mindkét fogalom végső forrása a bibliai megismerés (héber *jada*) fogalma, mely az Isten megismerésének személyes közvetlenségét hangsúlyozza.¹⁵

A tiszta forrásra vágyó olvasó minden bizonnyal örülni fog, ha szomját Keating szövegét olvasva olthatja. Nagy odafigyelést, többszöri olvasást érdemlő szöveg, mivel szerzője figye-

lemmel írta és a lényegről beszél. Nem vitatkozik, nem méltatlankodik, hanem szeretettel kézen fog és úgy vezet be a misztériumba. Béke és nyugodt derű árad ebből a könyvből. Nem- (csak) a cellája mélyén megbúvó szerzetesnek, hanem kimondottan a világban mozgalmas, cselekvő életet élő kereszténynek akar segíteni. Hogy megtaláljuk életünkben az egységet: a nyugalmat és a lendületet.

III. ...és...

Rohr számára a „Cselekvés és Kontempláció Központ” elnevezésben a legfontosabb szó az „és”.¹⁶ E megállapítása jogosan általánosítható, hiszen a kontemplatív látásmódnak mindent magába kell ölelnie. Ezzel minden bizonnyal Keating is egyetértene. E két igen különböző stílusú szerző a lendület és nyugalom erőteréből szól, mindkettő oda invitálja olvasóját. Mindkettő nyitott a másként gondolkodó felé, sőt tisztelettel tekint a másként imádkozóra, s így lesz képes arra, hogy valóban életünk ellentmondásainak elfogadásához segítsen bennünket. Mindkettő jártas a hagyományos keresztény teológiában, és személyes tapasztalatuk, őszinteségük, valamint nyitottságuk lehetővé teszi számukra, hogy friss hangon szólítsák meg a kortárs olvasót. Amit leírnak, az nem elméleti konstrukció, nem teológiai légvár, hanem ezer gyökérrel az életben gyökerező tapasztalat, egyfajta modern „*theologia experimentalis*”. S vajon nem ilyennek kellene lennie minden Istenről szóló beszédnek?

IV. Könyvészeti megjegyzések

Mindezek után akár ünneprontónak tetszhet a két magyar kötet összehasonlítása, mégsem minden tanulság nélküli. Annál is inkább, hiszen a két megjelentető, az Ursus Libris valamint a Filosz kiadói arcéle első pillantásra igencsak hasonló: mindketten nyitottak a mai keresztény lelki irodalomra (például Albert Schweitzer, Henri J. M. Nouwen, illetve John Main, Bede Griffiths), a hinduizmus és a buddhizmus lelki-szellemi kincseire (például Mahatma Gandhi, a dalai láma, Thich Nhat Hanh, illetve Kabír, Sri Ramana Maharsi, Dógen, Sunrjú Szuzuki). Mindehhez hozzátehetjük, hogy az Ursus Libris a nagyobb kiadó: több könyvet jelentetett meg a Filosznál, s kínálata egészen a kortárs (alternatív) lélektanig (például Abraham Maslow, Ken Wilber) terjed.

E hasonlóságok belátása után meglepő különbségeket találhatunk, melyek egyértelműen a Filosz felé billentik a mérleg serpenyőjét. Hiszen a Filosz kötetei már ránézésre is igényesek, szépen megtervezettek, és Keating szövegének fordítása

is nagyobb nyelvi gondossággal készült. Jóllehet a másik kötetnek is volt lektora, azonban szakértő — azaz teológiában és lelki irodalomban igazán járatos — olvasó aligha ellenőrizte a szöveget. Keating fordítója, Malik Tóth István például nem használja a főszövegben a már meglévő Biblia-fordításokat, de egy lábjegyzetben legalább utal az egyik ilyen szövegre, míg Lisztes Gábor, Rohr fordítója úgy tűnik, jószérivel járatlan a magyar bibliai szövegekben. Az angol eredeti pontos ismerete nélkül is szemet szúr például „*a homályos szemüvegünkön keresztül*” kifejezés, mely vélhetőleg az 1Kor 13,12 („*tükkör által homályosan*”) magyarázása akar lenni; ugyanitt az evangéliumokban sokszor szereplő „*Emberfia*” kifejezést külön és kisbetűvel írja — fölöslegesen eltérve ezzel a magyar gyakorlattól.¹⁷ A „*felix culpa*” hagyományos teológia fogalmát pedig „*örömteli tévedésként*” magyarázza.¹⁸ Ugyanitt Norwichi Juliána kapcsán a „*kontemplatív látásmód*” kifejezés első szavához a lábjegyzetben egyetlen angol szót (*showing*) fűz, némileg megzavarva ezzel az (angolul esetleg tudó) olvasót. (Vajon a „*showing*”-ot fordítja „*kontemplatív*”-nak, esetleg elcsúszott a lábjegyzetre utaló szám és az angol szónak a „*látásmód*” felel meg? Az sem világos, hogy mi köze mindennek Juliána „*jelenéseihez*”, melyek angol címe: „*Showings*”, vö. a 97. oldalt.) Több helyütt nem a Biblia-ismeretet, hanem egyszerűen az érthetőséget kell számon kérnünk a fordítótól. (Igaz, a kettő nem független egymástól.) Így például a 42. oldalon olvassuk: „*Szent Pál arról beszél, hogy „hasonlóvá akarok lenni hozzá halálában», hogy eljuthasson feltámadásának megértéséhez (Fil 3,11).*” A „*hozza*” természetesen Krisztust jelenti, s ezt elegánsabb lett volna így is fordítani. Ugyanezen az oldalon a fordító „*évszakováltások*”-ról szól, jóllehet magyarul „*az évszakok váltakozása*”-ról szokás beszélni. A magyar szöveg több helyen hadilábon áll az írásjelekkel: a 48. oldalon az idézőjel bezárása hiányzik, az 55., a 102. és a 161. oldalon egy-egy vessző rossz-szul van kitéve, a 150. oldalon az „*amely*” szó elválasztása helytelen, a 166. oldalon hiányzik egy kettőspont. A mondatok többször nem magyarosak, vagy egyszerűen értelmetlenek: „*Miénk a döntés, hogy valamire gyűlölettel vagy szeretettel válaszol-e.*” („*válaszoljunk-e*” helyett, 101.); „*Isten hírnökei nem beszélnek arról, hogy az őszinte szexuális tapasztalat lehet átvezető élmény.*” (holott a szövegösszefüggés alapján ennek pont az ellenkezőjéről van szó, 51.); „*Többnyire alázatosan vissza kell fordulnunk értük, és rendszerint nem is hiányzik nekünk, ...*” (a tárgy nincs egyeztetve, 46.)

Ehhez képest Malik Tóth István munkájához alig tudunk valamit hozzátenni. Jól fordít, értelmesen él a lábjegyzetek adata lehetőséggel, és szemmel láthatóan a szaklektor is jól látta el föl-

adatát.¹⁹ Mindössze egy komoly fordítási nehézséget érdemes megemlítenünk: az angol „awareness” szót következetesen „tudomás”-sal fordítja. A könyv szójegyzéke szerint a „tudatos-ság” („consciousness”) másik neve.²⁰ Itt kétségtelenül érződik a magyarul még nem létező bevett szóhasználat hiánya, hiszen a „tudomás” nemcsak némileg keresztet hangzik, hanem sokszor közvetett ismeret jelöl, szemben a szándékolt „közvetlen ismeret” jelentéssel.²¹

E rövid összehasonlítás tanulsága, hogy a szaklektor alkalmazása és a magyar nyelvhelyesség ellenőrzése nem hiábavaló és főlegesen fényűzős. Kívánatos volna, ha ezt az egyszerű ténnyt egyre több magyar kiadó megértené. Ez nemcsak sok bosszúságtól óvna meg az olvasót, hanem az átadandó üzenet is biztosabban érne meg a címzettjéhez.

BAKOS GERGELY

¹Az Ursus Libris kiadónál megjelent művei: *A férfi útja I–II*, 2001, 2004; *Reménység a sötétben: Assisi Szent Ferenc lélekmegújító látomása a nyugtalanság korában*, 2005; *Jób és a szenvedés misztériuma. Spirituális töprengések*, 2007.

²Richard Rohr – Andreas Ebert: *Enneagram, a lélek kilenc arca*. Ursus Libris, Budapest, 2003.

³Lásd még Maria Beesing OP – Robert J. Nogossek CSC – Patrick H. O’Leary SJ: *Enneagram, az önmegismerés útja*. Korda Kiadó, Kecskemét, 1996.

⁴Richard Rohr: *Minden egybetartozik. A kontemplatív ima ajándéka*. (Ford. Lisztes Gábor.) Ursus Libris, Budapest, 2006.

⁵W. B. Yeats, F. M. Dosztojevszkij, W. Blake, Rainer Marie Rilke írók tollából, valamint P. Arrupe jezsuita generálistól és egy névtelen zen mestertől.

⁶Vö. *Minden egybetartozik*, 23–24, 55, 166–167.

⁷Uo. 19, 97, 123, 156. Lásd részletesebben John Nelson (bev. és szerk.): *Julian of Norwich. Journeys into Joy, Selected Spiritual Writings*. New City Press, Hyde Park, New York, 2001, vagy Julian of Norwich: *Showings*. Paulist Press, New York, 1978. Irodalomjegyzéket lásd a világhálón: www.luminarium.org/medlit/julianbb.htm a Fordham Egyetemnek köszönhetően.

⁸Vö. *Minden egybetartozik*, 164.

⁹Thomas Keating: *Nyitott tudat, nyitott szív*. (Ford. Malik Tóth István.) Filosz, Budapest, 2007. A keresztény meditáció, illetve kontempláció tárgykörében az utóbbi időben számos jelentős munka olvasható magyarul is. Így elsősorban Jális Ferenc jezsuita atya könyve: *Szemlélődő lelkigyakorlat. Bevezetés a szemlélődő életmódba és a Jézus-imába*. Manréza, Dobogókő — Korda Kiadó, Kecskemét, 1994. Klasszikusnak mondható írások: *A Megnemisert felhője*. Vigilia, Budapest, 1987, valamint *A za-*

rándok elbeszélései. Bencés Apátság, Tihany, 1994 (az első tejes magyar kiadás) és a *Kis Filokália. A szívbéli imádság könyve*. Filosz, Budapest, 2004. S végül még néhány mű: P-O. Sjörgen: *A Jézus-ima. A szív imádsága*. Nexus-Verdes, Budapest, 1991; P. J. Philippe: *Idő Istennek. A belső ima útja*. Nyolc Boldogság Katolikus Közösség, Homokkomárom, 1996; H. Vlachos: *Egy éjszaka a Szent Hegy sivatagában. Beszélgetés egy áthoszi remetével a Jézus-imáról*. VS Studio, Budapest, 1997; J-I. Leloup: *Hészükasztá imamód*. Korda Kiadó, Kecskemét, 1998; J. Lafranc: *A szív imája*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1998.

¹⁰A *Contemplative Outreach* címe a világhálón: www.centeringprayer.com. Hasonló — talán még nagyobb — hatású a John Main bencés atya (1926–1982) nyomán létrejött Keresztény Meditációs Közösség (*World Community for Christian Meditation*, a világhálón: www.wccm.org/home.asp?pagestyle=home). Vö. John Main: *A szemlélődés útja*. Marana Tha 2000 Alapítvány, Budapest, 2003; uő.: *Jöjj el Uram — az Úr eltjött!* Filosz, Budapest, 2003; uő.: *Szótól a csendig. A keresztény meditáció*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.

¹¹Lásd a 12. fejezetet.

¹²Magyarzatát lásd Keating: i. m. 9. Vö. 216.

¹³Viczián Ildikó szíves szóbeli közlése alapján.

¹⁴Lásd a 3. fejezetet.

¹⁵Viczián Ildikó szíves szóbeli közlése alapján. Vö. Herbert Haag (szerk.): *Bibliai lexikon*. Szent István Társulat, Budapest, 1989, „megismerés” és „istenismeret” szócikkeit.

¹⁶Vö. Rohr: i. m. 86–87.

¹⁷Vö. Rohr: i. m. 19. A hasonló zavaró félreértések sora sajnos, hosszan folytatható. A 22. oldalon „szellemi tisztánlátás”-ról olvashatunk, s az idézőjel arra utalhat, hogy ismét hagyományos bibliai eredetű kifejezésről, vélhetőleg „a szellemek megkülönböztetésé”-ről van szó. A 40–41. oldalalakon a fordító nem ismeri föl az Isten országa bibliai kifejezést, s helyette „királyság”-ról beszél, ami a magyar keresztény szóhasználatnál ismét szemben áll. A 47. oldalon a jézusi megtérés fogalmát (valószínűleg az angol „conversion” nyomán) „átfordulás”-nak fordítja, magyarzat nélkül. Jóllehet a következő oldalon már „megfordulás”-ról és „megtérés”-ről olvashatunk.

¹⁸Uo. 20. A 111. oldalon egy „reclusa”-ról beszél, „reclusus” helyett.

¹⁹Érdekes módon Malik Tóth neve a Rohr-kötet elkészítésében közreműködők között is szerepel (Danka Miklóssal és Dávid Évával együtt). Sajnálatos tény, hogy az általa nyújtott segítség nem terjedt ki az említett hibák kijavítására.

²⁰Keating: i. m. 218.

²¹Kevésbé zavaró, hogy a fülszövegben Keating-ről mint „hajdani apát”-ról olvashatunk, jóllehet az apáti cím, illetve megszólítás a nyugalmas után is használható.

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

Amikor utoljára beszélgettem Mezei Andrással, arra buzdított, írjam meg emlékeimet az általam ismert és becsült írókról. Ez volt a legelső, címét részben ő választotta: *Homályosuló arcok: Képes Gézáról*. Most már csak a tragikus hirtelenséggel elhunyt költő emléke előtt tisztelgethetek vele.

Miközben *A magyar irodalom története*it olvasom, arra gondoltam, hogy a szerkesztői bizonyára ízlésük és meggyőződésük szerint szembebesültek írókkal, jelenségekkel, eseményekkel, s mérlegeléseik nyomán végül kialakult bennük a „történetek” megírásra és megörökítésre érdemes folyamata.

Arcokat, ismerősöket keresve döbbsentem rá, hányan estek ki a rostán, mivel nem bizonyultak elég súlyosnak, hogy helyet szorítsanak nekik a tekintélyes terjedelmű kötetekben. Másutt elmondtam már, hogy döbbenettel tapasztaltam például Juhász Gyula és Tóth Árpád elhulltát, s azt ugyancsak, hogy némelyik igazán nagy íróról — például Pilinszky Jánosról hevenyészett szöveg olvasható. Rá kellett ébrednem arra is, hogy az idő múlásával jó néhány kedves íróm a peremre szorul, vagy ott sem jut számára hely. Igazságos az utókor ítéléte, vagy sem, aligha az én feladatomban eldönteni. De én például kedveltem Képes Géza költeményeit, magyartításait (dühbe gurult, ha a „műfordítás” szót hallotta) és tanulmányait.

Elég gyakran futottam össze vele. Majdnem mindig kedves barátjához, a szomszédunkban lakó Kolozsvári Grandpierre Emilhez jött (az ő utóélete sem biztató, de róla más alkalommal szólnék), s mert apámról azonosított, megállt, s egyetemi tanulmányaimról tudakozódott. Egyszer arról faggatott, mit tudunk a magyarok nyelvrokonairól. Mondtam balga módon, hogy a finnugor nyelvcsaládból származunk. Nem számítottam arra, hogy ezzel sikerül dühbe gurítanom. Ki az a szerencsétlen — hörögte —, aki nem tudja és nem ismeri el a törökökkel való rokonságunkat? Rémülten dadogtam, hogy például Bárczy Géza is a költő által eretnekeknek minősített tanok hirdetője. Elváltunk, úgy hittem, kivetett szívéből. De nem! Évek múlva szóba került, hogy készüljön róla pályakép a *Kortársaink* sorozatban. Azt javasolta: én írjak róla, s ezzel alaposan megnöveltem öntudatomat.

Nekiláttam. Ennek negyedszáza. Addig megjelent kötetei dedikálva sorakoztak édesapám könyvespolcán. Először az 1933-ban megjelent *Márványba vésteket* kezdtem olvasni, s egyik nagy

kedvence, Stefan George hatásának jeleit nyomoztam. De hirtelen megfeledkeztem a sokszor terméketlen filológiai mutatóványokról. Igazi remekműbe is ütköztem, *A téli fásor királyvárásaiba*: „Fehér szüzek sorfala áll / ezüstös színű rónák végesvéig. / Még nem láthatják a királyt, / de már elpirul mind a füle tövéig. // Egy pillanat és a tűzkoronás fej / előbukik az ég peremén, / a fák hajában kigyúlnak a varjak, / a varjak: a sok fekete diadém. // Vak dörrenés riad most valahol, / búgva söpör a dúlt róna felett: / imbolygó lángú fákyák már a fák, / füstjük kavargó varjúserég.”

Büszkén és méltósággal hivatkoztam akkor Stefan George *Wir Schreiten auf und ab im reichen Flitter* című versének kezdetére, „a sugarak özönében” lépegető emberpárra, lám, itt a keresett ihlető. Ma már röstellem magam ilyen mondvascinált párhuzamok miatt. Tény, hogy Képes Géza nem tiltakozott, csak ironikusan mosolygott. Mert amikor elkészültem egy-egy fejezettel, elkocogtam a Palánta utcába és megmutattam neki. Soha nem javított bele egyetlen szót sem, rám bízta magát. Szobájában éktelen rendetlenség honolt, a falon idegen nyelvű versszövegek lógtak, fordításra vártak. Azokat a költeményeket függesztette föl, amelyeket nem egyetlen lélegzetvételre tolmácsolt. Elmondtam, mekkora élvezettel olvastam a *Tóparti találkozást*: „Tűzrózsákat nyitott a tó, / álltak a fák minden-udók. / Ibolyával, nagycsokorral / három kislány jött az úton (...) Régi dal: nagycsokorral / a tavasz jött velem szembe, / rámnevetett, kinevetett, / s beletűnt a végtelenbe.”

„Elég jó” — dűnyögte. Ennyit, nem többet. De talán nem mondtam nagy ostobaságot. Attól kezdve haláláig megkaptam köteteit, kedves dedikációkkal. Legérdekesebb az *Először magyarul* fordítás-kötet, amely hatalmas és döbbenetes gyorsasággal megszerzett nyelvtudása egyik bizonyítéka, amelynek első jele a *Napnyugati madarak* volt 1937-ben. Ő tényleg megvalósíthatta volna az úgynevezett permanensista mozgalom célkitűzését: az egész világra kiterjedő fordítói kultúra megteremtését „a pogányság betörése ellen”. Ám közbeszólt a második világháború s a megtapasztalt „pogányság”.

Haladtam, szállítottam a fejezeteket, beszélgettünk, s közben feltárult előttem egy öntörvényű személyiség, és az irodalomról vallott elképzelése. Közben pedig szélesebbre tárult előttem a kor, amelyben írt, s amely talán sohasem becsülte érdeme szerint. Növekedett a dedikált könyvek száma, aztán hirtelen vége szakadt a sornak.

Szakedolgozatokat szoktam íratni Képes Gézáról. Úgy tapasztaltam, a fiatalok szeretik a verseit. Talán lesz majd reneszánsza.

Mezei András jóvoltából kaptam meg a nemrégiben elhunyt Székely Magda *Régi és új verseit*. Kíváncsi volt a véleményemre, majd beszéljünk róla — mondta. Emlékezett, hogy a költőről édesapám rendkívül elismerő méltatást írt a Vigiliában, és nemzedéke egyik legjelentősebb lírikusának nevezte. Tömör, félig elharapott költeményei szeretetre hangolt világba vezettek, rendszerint többféle asszociációt hívva életre. Az *Atyámfia*t úgy olvashatjuk, mint Szent Ferenc monológját: „Köszöntelek, atyámfia, farkas! / Ha akarod, a húsbomba falhass, / mégis inkább lábomnál hasalhass, / szeretetem lám ez a hatalmas. // Furkósbót ne érje semmi jusson, / hanem fényes tisztességre jusson, / de fogából új vér ki ne fusson, / akkor dühöm vesszeje lesújtson.”

Sokszor tapasztalhatjuk, nem kis fájdalommal, hogy az irodalomból lassan-lassan kiveszőben van az emberség érzése. Székely Magda költészetét a részvét és megértés hevítette át. Hitte, tapasztalta az emberi bűnöket, gyengeségeket, de némi iróniával fűszerezve felülemelkedett szomorú tapasztalatain: „Zsugorodik szegény gonosz, / csak rongycsomó, már nincsen arca, / lohol egyedül, magyaráz, / undorító sérelme hajtja, // kijár többféle kárhozat / neki, de irgalomért házal, / és nincs számára irgalom, / ami övé, viszi magával. // Ha volna, aki tartozik / neki akár garasnyi jóval, / egy pillanatra szánja meg, / és legyen övé az a sóhaj.” (Szánalom)

A verseskötnyv a gyász fekete színébe kötve jelent meg. A magyar irodalom egésze is gyászolja halottait.

RÓNAY LÁSZLÓ

GILBERT KEITH CHESTERTON: BROWN ATYA TITKA

„A fekete pont fokozatosan növekedett ugyan, de egyebekben nem sokat változott: kerek és fekete maradt.” (10.) Bizony, ilyen megmosolyogtató esendőséggel lép színre a detektívirodalom egyik legrokonszenvesebb figurája, Brown atya. A sötét papi ruhában közeledő alak — a könyv bevezető írásában — egyszerre hoz magával történeteket és történelmet. Régi barátja kastélyában vendégeskedve nyolc bűnügyéről számol be. (A szövegsorozatot két, az elbeszélés helyzetét megalapozó írás keretezi.) Nyomozásainak történetét pedig hagyományok érlelte irodalmi nyelv tolmácsolja. (Zombory Erzsébet fordítása kifogástalan.) S hagyományok összegződnek a főszereplő személyében is — amennyiben az a nyomozó és a pap toposzának ad új értelmet.

Chestertont Szerb Antal éppúgy nagyra tartotta, mint — világképéhez vonzódón — Pilinszky, vagy — detektívtörténeti okán — Borges. E

magyarul most először olvasható novellák világossá teszik, miért. Az elegáns szellemesség, a választékos stílus, a kiművelt humor és a mérték-tartó elbeszélői magatartás: alkalmasint e tényezők azok, amelyekben Szerb a „jól temperált polgári mámor” esztétikai hozadékát látta. S még valamit szükséges ehhez hozzátennünk. Nyilvánvalóan nem mellékes ugyanis, hogy a Szent Domonkos-templom papja az, aki bűnesetekre derít fényt. A chestertoni szándék éppen ez: olyan módon deríteni fényt elítélendő cselekedetekre, hogy az ítéletet azonmód a megértés és föloldozás zavarba ejtő, kegyelmi mozzanata egészítse ki. Mintegy a „gyűlölni a bűnt, de szeretni a bűnöst” keresztényi parancsa szerint. „Megvárom, hogy lélekben magam is gyilkos legyek” — magyarázza szokatlan módszerét a főhős (17.). „Egyetlen ember sem ér semmit, amíg nem tudja magáról, milyen gondosságra lenne képes” — fűzi hozzá (18.). Elgondolni, miképp gondolkodhat egy gyilkos; lépésről lépésre kitervelni és végrehajtani lélekben, amit az elkövető a valóságban vitt végig. A kriminológia hideg okfejtéseit eseti homlíával akasztani meg: „...az egész világon egyedül egy elítélt bűnözőnek adatott meg, hogy hallhassa a bizonyosság ígérését: »Még ma velem leszel a paradicsomban.«” (72.) Hit és humánus hitelesíti egymást ebben a fölfogásban; ez kétség-telenül ritka és értékes jelenség, kivált az utóbbi idők krimi-irodalmában.

Hogy Brown atya történeteinek kiadását — e mostanin túl még négy kötetben — éppen az Új Ember vállalta: nem magyarázhatatlan körülmény. Chesterton nem csak szépírói ténykedésével vált kora egyik legnépszerűbb szerzőjévé. Esszéi hasonlóan nagy hatásúak voltak: a katolikus gondolkodásnak egy egészen sajátos, a dogmák szigorát az intellektus derűjével társító változatát képviselték. Egyik ezek közül „a korlátok kombinálása általi teremtés” emberi lehetőségéről értekezik. (Szembeállítva azt az isteni kreativitással, amely a semmiből képes teremteni.) Korlátok közt, szabadon: Brown atyát nyomozásaiban, Chestertont novellisztikájában segítette ragyogó megoldásokhoz e fölismert létállapot. (Új Ember, Budapest, 2007)

HALMAI TAMÁS

GILBERT CESBRON: A SZENTEK A POKOLBA MENNEK

A francia félmúlt részét, a kibontakozó és fennmaradásért küzdő munkásmisszió korszakát tárja elénk Cesbron regénye. A negyvenes évek végét, az ötvenes évek elejét: a munkásmozgal-

mak, a békegyűlések, a mindennapos tüntetések, a bevándorlók, a lecsúszottak világát; olyan világot, amelyben a hagyományos vallásosság egyre kevésbé jelent támaszt azok számára, akiknek a legnagyobb szükségük lenne a hitre.

A helyszín Sagny, Párizs sosemvolt, mégis létező munkásnegyede: szomorú, kisiklott, szűk kalitkába zárt életek színtere, egész külön társadalom a város társadalmán belül: arisztokratái a háztulajdonosok és a főbérlők, proletariátusa a mindenkori lakók köre, karhatalma a rohamrendőrség, alvilága a rossz életű Ahmedhez hasonló spiclik társasága. Sötét, különös, reményvesztett atmoszférát teremt mindez — Cesbron Sagny-ja sokban hasonlít Frank McCourt Limerickjéhez —, még ha minduntalan átragyog is rajta az emberség, az összetartás, a mindennapokat megkönnyítő fekete humor, vagy az újra és újra megújuló hit fénye.

Ide érkezik meg Pierre, a fiatal pap, hogy a gyári munkások között élve segítse a párizsi misszió munkáját. Megérkezése után nem sokkal magára marad a kis közösség minden gondjával-bajával. Napközben betanított gyári munkás, éjszakánként pedig misézik, vagy a várost járja, hogy a hozzá fordulóknak szállást, munkát, gondjaikra megoldást találjon. És mindeközben küzd a saját kétségeivel. Sokszor érzi úgy, hogy tehetetlen az elvárásokkal szemben; hogy a munkája soha véget nem érő és reménytelen; hogy nem bíznak meg benne igazán. Személyes hitének pillanatnyi megingásaival is meg kell küzdenie. Végül súlyos kérdésekkel kerül szembe: mit tehet, ha az egyház mást vár el tőle, mint amit tennie kellene? Meddig mehet el a rábízott közösség érdekében? Hol a határ munkás és pap között? És végül: hol is van az ő helye pontosan, és mit kell feladnia ahhoz, hogy megtalálja?

A regény alakjai, Pierre és Louis, Madeline és Jean, Henri, Étienne és a többiek egytől egyik végtelenül magányos figurák, akkor is magányosak, amikor együtt vannak másokkal. Életük örökös konfliktus feljebbvalóikkal, elvtársaikkal, családjukkal vagy éppen önmagukkal. Talán leginkább éppen önmagukkal. Jean Istent keresi: az ő nagy, „égi haverját”. Madeline úgy érzi, hiábavalóan áldozza fel az életét mások érdekében. Louis a múltjával küzd, Henri a meggyőződésével, Étienne agresszív apjával. És néhányan közülük veszítenek.

Cesbron regénye nem éppen megnyugtató olvasmány, nem is végződik megnyugtatóan. Az író elvezeti egy pontig az olvasót, azután elengedi a kezét: rá bízta a folytatást. És az olvasó, furcsa módon, mégis elégedett és teljesnek érzi a történetet. Mert a regényben, minden lehangelő komorsága ellenére, ott van a makacs remény, hogy valahol mindig szükség van ránk (és mi el

is találunk oda), és hogy mindig jöhet jobb nap, amikor mindent újra kezddhetünk. (Ford. Eckhard Ilona; *Új Ember*, Budapest, 2007)

MÁRTON ZSÓFIA

SELMA LAGERLÖF: KRISZTUS-LEGENDÁK

Selma Lagerlöf (1858–1940) a svéd irodalom kiemelkedő alakja, hazájában ma is rendkívüli népszerűségnek örvend. Művei közül számos olvasható magyarul; ezek közül alighanem a *Krisztus-legendákat* tartja legnagyobb becsben az olvasói bizalom. Már Szerb Antal kortársi olvasata is okkal állapíthatta meg: „A legendaképzés, az elhihető mese adománya Lagerlöf legfőbb írói tulajdonsága...”

A könyv tizenegy elbeszélést tartalmaz. Többségük a gyermek Jézus alakját rajzolja meg, de találunk középkori tárgyú darabot is. Ami közös e szövegekben: mindegyik a jézusi jelenséget próbálja közelebb hozni a modern kor emberéhez. Ehhez az apokrif hagyományokban és a népi képzetben élő Krisztus-alak szolgál kiindulásul.

Az írások a mesék meghitt beszédmódját, egyszerűvé nemesített retorikáját alkalmazzák. Ennek köszönhetően gyermekek számára is kedves olvasmányok lehetnek. Pedagógiai értéküket rendre szóba is hozzák az értelmezők. (Meg kell jegyeznünk: bírálni is e vonatkozásban szokták Lagerlöf műveit. Am beszédes mozzanat, hogy éppen a különben rezignációra és relativizmusra hajló Szerb veszi védelmébe a lehetséges művészi gyöngeségeket: „El kell ismernünk, hogy az életben nincsen annyi jószág és szeretet, mint Dickens és Lagerlöf írásaiban; de az nem szabad olcsó irodalomnak tekintenünk csak azért, mert valóságos jószág és szeretet van benne.”)

Az egyszerűség, persze — ahogy az evangéliumok és a legendák esetében is — látszólagos. Nem felszínes elbeszélői könnyedség, hanem a végső igazságoknak kijáró nyelvi tisztaság ez. Amely nem elsiklik a lényegek fölött, hanem áttetsző szerkezetén keresztül mutatja föl azokat. Hogy az elsőre befogadhatónál összetettebb és gazdagabb ez a művészség, azt érzékletes pontossággal fejt ki a kötet fordítója, Tóth Sándor is az előszóban. Gondos figyelemmel hangsúlyozza Lagerlöf prózájában a realista igényt, a secessziós képalkotást, az atmoszférateremtő képességet és a szimbolizáló hajlamot. E vonások együtt eredményezik, hogy ezek a „tündérien naiv legenda-elbeszélések” (8.) több korszakban s több korosztály számára nyújtottak, nyújtanak meghatározó élményt.

A svéd író 1909-ben elsősorban e munkájáért kapta meg a Nobel-díjat. Egy-egy évben fölébred a gyanú: inkább politikai, s kevésbé esztétikai indoka lehet a díjazásnak (ami nem föltétlenül baj). Ebben az esetben kétség nélkül érezhetjük azt: jó helyre került, jó helyen *van* az elismerés. (*Szent István Társulat*, Budapest, 2008)

HALMAI TAMÁS

DAVID FLUSSER: JUDAIZMUS A MASODIK TEMPLOM KORÁBAN. QUMRÁN ÉS AZ APOKALIPSZIS

A 2000-ben elhunyt izraeli tudós neve, aki életét a második jeruzsálemi templom korabeli zsidó — s ebből kifolyólag egyben a korai keresztény — irodalom tanulmányozásának szentelte, nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt (lásd eddig megjelent műveit: *Jézus. Az ókori zsidó történelem és irodalom tükrében*. Budapest, 1995; *A judaizmus és a kereszténység eredete*. Budapest, 1999). Jelen tanulmánykötete azokat az írásokat gyűjti csokorba, amelyekben a szerző hosszú tudományos pályafutása különböző szakaszaiban a holt-tengeri tekercseket elemezte (erre vonatkozóan lásd Fröhlich Ida: *A qumráni szövegek magyarul*. Piliscsaba – Budapest, 2000; Ph. R. Davies – G. Brooke – Ph. R. Callaway: *A holt-tengeri tekercsek világa*. Pécs, 2003). Írásai azt a „hagyományosnak” is mondható — ma már azonban egyre vitatottabb (lásd például L. H. Schiffman: *Les manuscrits de la mer Morte et le judaïsme: l'apport de l'ancienne bibliothèque de Qumrân à l'histoire du judaïsme*. Saint-Laurent/Québec, 2003; *New directions in Qumran studies*, London, 2003; *Qumran Studies. New Approaches, New Questions*. Grand Rapids, 2007; A. Paul: *Az esszénusok 'helyes használata' korunkban*. Távlatok, 2007/3. 314–322.; A. Paul: *Qumrân et les Esséniens. L'éclatement d'un dogme*. Paris, 2008) — álláspontot tükrözik, miszerint a qumráni közösség egyértelműen az esszénusokkal azonosítható. Ettől függetlenül ezek a gazdagon lábjegyzetelt tanulmányok mégis fontosak (magyar fordításuk pedig öröndetes), hiszen számos elemük és megállapításuk helytálló és megfontolásra méltó. Csúpan kritikusan, és a legújabb kutatási eredmények fényében kell olvasni őket.

A kötetet, amelynek részletes ismertetése szétfeszítené a recenzió kereteit, az apokaliptika vizsgálatát nyújtó és reménységet keltő vezérfo-

nala hatja át és foglalja egységbe. Ennek ismerete azért fontos, mert az apokaliptika a Jézus korabeli zsidóság szellemi légkörének egyik fontos jellemzője és összetevője. Nem véletlen, hogy nem csupán áthatja az Újszövetséget, hanem annak utolsó irata éppen János Apokalipszise. Flusser szerint „az apokaliptikus gondolkodó akként látja magát, mint aki az utolsó nemzedéknek tagja, és így fenntartja az új, igazságosabb világ eljövételébe vetett hitet” (20.).

A logikus gondolatmenet mentén felépített válogatás első írása „a holt-tengeri szekta” világnézetét taglalja, amelynek tagjai meggyőződéssel hittek a saját kiválasztottságukban és kiválóságukban. Mindez természetesen sajátos gazdasági ideológiát is eredményezett (vagyonközösség). Ugyanakkor, a qumráni sajátosság figyelembe vételével, Flusser többek között tárgyalja az orvoslás, az igazságosság, a házasság, a liturgia, az etika, valamint a másokhoz és a hatalomhoz való viszonyulás kérdéseit is.

A tanulmánykötet egyik figyelmet érdemlő írása a *Birkat ha-minim* („a minék elleni áldás”) kérdéskörét járja körül. A szerző azon — nem igazán meggyőző — véleményét fejt ki, hogy ez az „áldás” (valójában átok) kezdetben az esszénusokra vonatkozott, és csak később, a templom pusztulása (Kr. u. 70) utáni időszakban irányult a keresztények (Krisztus-hívó zsidók) ellen (újában lásd például Y. Y. Tepler: *Birkat haMinim. Jewish and Christians in Conflict in the Ancient World*. Tübingen, 2007, héberből fordított munkáját).

Flusser érdeme, hogy a korai keresztény irodalmat a korabeli zsidó irodalom részének tekintti. Tanulmányaiban ezért rendszeresen igyekszik felvillantani a párhuzamokat és kölcsönhatásokat; illetve kidomborítani, hogy az első keresztény iratok nem csupán saját koruk zsidó szellemi légkörébe ágyazódnak be szervesen, hanem hozzájárulnak a korszak judaizmusának jobb megértéséhez is (lásd például „a korai egyház államszemléletének zsidó gyökerei”; vagy „a félszekeles templomadó az evangéliumokban és a qumráni közösségben”). Ennek függvényében műve világossá teszi, hogy a kereszténység egyértelműen a zsidóságban gyökerezik, és kezdeti szakasza (de későbbi fejlődése is) érthetlenné válik, amennyiben kiszakítjuk eredeti környezetéből. Flusser tanulmányai ezt az eredeti szellemi környezetet igyekeznek megjeleníteni az olvasó előtt. (Ford. Pásztor Péter; *Zsidó tanulmányok; Múlt és jövő*, Budapest, 2007)

JAKAB ATTILA

SOMMAIRE

- CSABA SZABÓ: La politique d'enseignement des dictatures
 MARGIT BALOGH: Les négociations de Gyula Czapik, archevêque d'Eger avec le gouvernement au sujet de l'avenir des écoles confessionnelles, en 1948
- ÁDÁM SOMORJAI: Aspects politiques et pastoraux dans le gouvernement de l'Église. L'affaire du pape Paul VI et József Mindszenty
- GYÖRGY RÁBA: Pour le 125ème anniversaire de la naissance de Mihály Babits
 ■ Poèmes de Károly Balla D., Ferenc Horkay Hörcher et János Marno
 ■ Études de Dániel Bodnár et Zoltán Szénási
- PÉTER VASADI: Hommage à György Rónay

INHALT

- CSABA SZABÓ: Die Schulpolitik der Diktaturen
 MARGIT BALOGH: Die Verhandlungen von Gyula Czapik, Erzbischof von Eger, mit der Regierung im Jahre 1948 über die Zukunft der kirchlichen Schulen
- ÁDÁM SOMORJAI: Politische und pastorale Aspekte in der Kirchenverwaltung. Der Fall von Papst Paul VI. und József Mindszenty
- GYÖRGY RÁBA: Zum 125. Geburtstagsjubiläum von Mihály Babits
 ■ Gedichte von Károly Balla D., Ferenc Horkay Hörcher und János Marno
 ■ Studien von Dániel Bodnár und Zoltán Szénási
- PÉTER VASADI: Lobrede auf György Rónay

CONTENS

- CSABA SZABÓ: The Policy of Education in Dictatorships
 MARGIT BALOGH: The Negotiations of Gyula Czapik, Archbishop of Eger with the Government about the Future of Church Schools in 1948
- ÁDÁM SOMORJAI: Political and Pastoral Aspects in the Government of the Church. The Case of Pope Paul VI. and József Mindszenty
- GYÖRGY RÁBA: For the 125. Anniversary of the Birthday of Mihály Babits
 ■ Poems by Károly Balla D., Ferenc Horkay Hörcher and János Marno
 ■ Essays by Dániel Bodnár and Zoltán Szénási
- PÉTER VASADI: Eulogy on György Rónay

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP.

VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 2008. évre 3.600,- Ft, fél évre 1.800,- Ft, negyed évre 900,- Ft. Előfizethető külföldön a

KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 60,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 380 Ft

VIGILIA

SZEMLE

GILBERT KEITH
CHESTERTON
GILBERT CESBRON
SELMA LAGERLÖF
DAVID FLUSSER

Hónapról hónapra

Brown atya titka
A szentek a pokolba mennek
Krisztus-legendák
Judaizmus a második templom korában.
Qumrán és az apokalipszis

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Halmai Tamás, Jakab Attila,
Márton Zsófia és Rónay László

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A Vigilia karácsonyi körkérdése a bizalomról
- Krupp József, Mezei Balázs,
Rónay László és Tüskés Tibor tanulmánya
- Fecske Csaba, Halmai Tamás,
Mile Zsigmond, Oláh András,
Tandori Dezső és Vasadi Péter írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

